

ΒΑΓΓΕΛΗ ΣΚΟΥΒΑΡΑ

Τὰ σύνορα τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας ἦσαν πολὺ πλατύτερα ἀπὸ τὰ σημερινά. Ὅπως συμβαίνει καὶ μ' ὅλα σχεδὸν τὰ διαμερίσματα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ χώρου, ἔτσι καὶ τὰ ὄρια τῆς Θεσσαλίας δὲ μπορούμε σήμερα νὰ τὰ χαράξουμε μ' ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Στηριγμένοι ὡστόσο στὸ Στράβωνα καὶ στοὺς νεώτερους ἐρευνητὲς Fr. Stahlin, A. J. Wace, E. Kirsten καὶ Alf. Philippson, ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ ἀρχαιολογικὰ καὶ τοπογραφικὰ καθεκαστὰ τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας, μπορούμε νὰ τὴν ὀρίσουμε κάπως ἔτσι: Ἀνατολικά ἐκτεινόταν ἀπὸ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Πηνειοῦ ποταμοῦ μέχρι τὶς Θερμοπύλες· βρεχόταν δηλαδὴ ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο πέλαγος καὶ τοὺς κόλπους Παγασιτικὸ, Εὐβοϊκὸ καὶ Μαλιακὸ. Νότια συνόρευε μὲ τὴ Λοκρίδα, τὴ Φωκίδα, τὴ Δωρίδα καὶ τὴν Αἰτωλία. Δυτικὰ μὲ τὴν Ἀθαμανία καὶ — σύμφωνα μὲ τὸ Στράβωνα — μὲ τὴν Ἀκαρνανία, Ἀμφιλοχία, Μολοττία καὶ Αἰθικία. Βόρεια μὲ τὶς μακεδονικὲς περιφέρειες Ἑλιμέα καὶ Πιερία.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους οἱ κάτοικοι τῆς Φθιώτιδος Ἀχαΐας (σημ. ἐπαρχία Ἄλμυροῦ), τῆς χερσονήσου τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Περραιβίας (περιοχὴ Τυρνάβου καὶ Ἐλασσόνας) ἀποτελοῦσαν τοὺς «περιοίκους» τῶν Θεσσαλῶν, ἐνῶ χαλαρὴ, καὶ κάποτε ἀνύπαρκτη, ἦταν ἡ ἐξάρτηση τῆς Δολοπίας (σημ. περιοχὴ Ἀγράφων), τῆς Αἰνίδος, τῆς Μαλίδος καὶ τῆς Οἰταίας, ποὺ σήμερα ὑπάρχουν στὸ διαμέρισμα τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας.

Ἀπὸ τὰ προχριστιανικὰ ἀκόμα χρόνια ἡ Θεσσαλία θεωροῦνταν κοιτίδα καὶ λίκνο τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν. Στὴν ἀντίληψή αὐτὴ συνηγοροῦσαν οἱ θεολογικὲς καὶ οἱ ἠρωϊκὲς παραδόσεις τῆς ἀρχαιότητος, ποὺ ὅπωςδὴποτε ἀπηχοῦσαν παλαιότατα ἱστορικὰ γεγονότα. Νωρίτατα ὡστόσο, μὲ τὴν ἀνακατάταξη καὶ μετακίνηση τῶν πληθυσμῶν νοτιώτερα, οἱ παραδόσεις καὶ οἱ θρύλοι ἔπαθαν ἓνα σωρὸ συμφορμῶν, ἔτσι ποὺ «οἱ Θεσσαλοὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων μὲ καμάρι μιλοῦσαν γιὰ τοὺς ἐπικοὺς ἥρωες ποὺ εἶχαν ζῆσει στὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα τους, δὲν διατηροῦσαν ὅμως σαφεῖς ἀναμνήσεις γι' αὐτοὺς» — ὅπως σημειῶνει ὁ Θεσσαλὸς ἀρχαιολόγος Νικ. Παπαχατζῆς. Τὴν ἀσάφεια αὐτὴ τῆς παλαιότατης ἱστορίας τῶν Θεσσαλῶν μαρτυρεῖ ὁ Στράβων, χαρακτηρίζοντας τὰ καθεκαστὰ τῆς «σφόδρα παλαιὰ καὶ μυθώδη καὶ οὐχὶ ὁμολογούμενα (=ἀναπόδεικτα)».

Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ὡστόσο τοῦ αἵωνα μας, συστηματικὲς ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες ποὺ ἐγκαινιάστηκαν ἀπὸ τὸν ὄνομαστὸ Ἑλληνα ἀρχαιολόγο Χρῖστο Τσοῦντα στὸ Διμήνι καὶ στὸ Σέσκλο μὲ ἱκανοποιητικώτατα ἀποτελέσματα, ἔφεραν τὴ Θεσσαλία στὸ προσκῆνιο τῆς μελέτης τῶν προϊστορικῶν περιόδων. Οἱ ἐρευνες συνεχίστηκαν ὡς τὶς μέρες μας ἀπὸ ξένους καὶ Ἑλληνες ἀρχαιολόγους. Τὰ πλούσια εὑρήματα τῆς σκαπάνης των καὶ τὰ σχετικὰ, γόνιμα συμπεράσματά τους ἔκαναν, ὥστε ἡ Θεσσαλία νὰ θεωρηταί ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐνδιαφέροντες τόπους γιὰ τὴν ἐπίσκόπηση τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας πάνω στὴ Βαλκανικὴ, στὸν ἐλλαδικὸν ἄνθρωπο καὶ στὶς χώρες τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ

Γεννήθηκε στὸ χωριὸ Βαρνάβα τῆς Ἀττικῆς τὸ 1921. Πτυχιούχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Διδακταλίου Μέσης Ἐκπαίδευσης. Ὑπηρετῆσε σὲ διάφορα Γυμνάσια τῆς ἐπαρχίας καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Νεαρὸς ἀκόμα ἀσχολήθηκε εὐδόκιμα μὲ τὴ λογοτεχνία καὶ τὴν κριτικὴ, δημοσιεύοντας ποιήματα, διηγήματα καὶ κριτικὰ ἄρθρα σ' ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ. Μελετήτης τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἔτυμολογικοῦ τῆς, ἐδημοσίευσε δύο γλωσσικὲς μελέτες, ποὺ ἐπαινέθηκαν ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ καὶ ξένη κριτικὴ. Τελευταῖα ἀσχολεῖται μὲ τὴ νεοελληνικὴ ἱστορία καὶ φιλολογία. Ἀκάματος ἐρευνητῆς καὶ ἐπίμονος θρηυτῆς ἀγνώστων πηγῶν τῆς ἱστορίας, ἀνεδίφησε συστηματικὰ καὶ ταξινόμησε τὰ χειρόγραφα τῶν θεσσαλικῶν βιβλιοθηκῶν Ζαγοράς, Ὀλυμπιάτισσας, Τσαριτσάνης, Μηλεῶν, ἐνῶ παράλληλα μελέτησε τὰ ἀρχεῖα τῶν Μετεώρων καὶ τῆς Μονῆς Διουσίου. Φίλος τῆς Θεσσαλίας, ἀσχολήθηκε ἰδιαιτέρως μὲ τὴν ἱστορία τῆς καὶ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς δοκιμώτερους θεσσαλογράφους. Τύπωσε μέχρι σήμερα δεκαεπτὰ περισπούδαστες μελέτες σὲ ἰδιαιτέρως βιβλία καὶ ὑπερδιακόσια μικρὰ μελετήματα καὶ ἄρθρα σ' ἐπιστημονικὲς ἐπετηρίδες, περιοδικὰ ἑλληνικὰ καὶ ξένα καὶ ἐφημερίδες. Τὸ ἀνέκδοτο ἔργο του εἶναι σημαντικό σ' ἔκταση καὶ σημασία καὶ σχετίζεται, στὸ μεγαλύτερο μέρος του, μὲ τὴ Θεσσαλία. Σήμερα εἶναι Συντάκτης τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ἀπὸ Παλαιολιθικά λείψανα πού βρέθηκε ὁ γερμανὸς ἀρχαιολόγος Vladimir Milošević τὸ φθινόπωρο τοῦ 1958 στὴν περιοχή τῆς Λάρισας, διαπιστώθηκε ἀνθρώπινη ζωὴ στὴ Θεσσαλία πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ χιλιάδες χρόνια. Ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ εἶναι ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικοὺς σταθμοὺς τῆς ἑλληνικῆς κι εὐρωπαϊκῆς προϊστοριολογίας. Ἔτσι οἱ διαπιστώσεις τοῦ Τσοῦντα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ βρίσκουν, μὲ λαμπρὸ τρόπο, τὴν ἀναγκαίαν συμπλήρωση καὶ προέκτασή τους μέσα στὸ θαμπὸ παρελθὸν τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος. Λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ὀστὰ μεγάλων θηραμάτων ἀποτελοῦν σίγουρα τεκμήρια γιὰ τὶς ἐνασχολήσεις τῶν προϊστορικῶν αὐτῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ τὶς στρωματικὲς ἐπίσης ἔρευνες στὶς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ, διαφωτίζονται ἀρκετὰ πειστικὰ οἱ παλαιότερες παραδόσεις γιὰ τὸν κατακλυσμὸ πού γίνηκε στὴ Θεσσαλία στὴν ἐποχὴ τοῦ Δευκαλίωνος.

Σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα τῶν ἀρχαιολόγων, ἡ τήξη τῶν παγετῶνων, πού τὴν τοποθετοῦν στὰ 8.000 π.Χ., ἐκδηλώθηκε στὴν Ἑλλάδα μὲ μιὰ περίοδο κατακλυσμιαίων βροχῶν, μ' ἀποτέλεσμα νὰ μεταβληθῆ ἡ Θεσσαλία σὲ λίμνη.

Στὴ μεταπαγετώδη (Postglazial) περίοδο πού ἀκολουθεῖ, οἱ ἄνθρωποι τῆς Θεσσαλίας ἀσχολοῦνται μὲ τὸ κυνήγι καὶ τὸ ψάρεμα, ἐνῶ παράλληλα παρουσιάζονται οἱ πρῶτοι συμβιωτικοὶ πυρῆνες. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὀνομάζουν Μεσολιθικὴ. Ἀπὸ τὸ 5.000 π.Χ. περίπου ἡ ζωὴ στὴ Θεσσαλία ἀρχίζει νὰ μεταβάλλεται σημαντικὰ. Τὸ κυνηγετικὸ ἢ συλλεκτικὸ στάδιο (food gathering) — τὴ διατροφή τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ θηράματα, ἀλιεύματα ἢ καρποὺς —, τὸ διαδέχεται τὸ γεωργικὸ ἢ παραγωγικὸ (food producing), ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ καλλιεργῇ τὴ γῆ, ν' ἀξιοποιῇ τὴν περιοχή καὶ νὰ ἀποκτᾷ μόνιμη ἐγκατάσταση. Τὴ φάση αὐτὴ ὀνομάζουν Προκεραμεικὴ (Pre-pottery stage), μιὰ κι εἶναι ἄγνωστη ἀκόμα ἡ χρῆση ἀγγείων. Ἡ ὑπαρξὴ Προκεραμεικῶν συνοικισμῶν διαπιστώθηκε ἀπὸ τὸ Milošević στὴ Μαγούλα Γκρέμουρας (ἀρχ. Ἄργισσα) στὴν περιοχή τῆς Λάρισας τὸ 1956, πού τοποθετοῦνται στὰ 6.500-5.500 π.Χ. καὶ στὸ Σέσκλο τῆς περιοχῆς Βόλου ἀπὸ τὸν Ἑλληνα ἀρχαιολόγο Δημ. Ρ. Θεοχάρη. Ἐπισημάνθηκαν ἀκόμα πιθανῆς Προκεραμεικῆς οἰκῆσεις στοὺς Ἄ-

Ἡ ἐπιβίβαση τῶν Ἀργοναυτῶν γιὰ τὸ ὑπερπόντιο ταξίδι

Λείψανα βορείου τοίχου ἀρχαίου κτηρίου τῆς Σκοπέλου.

γιους Θεοδώρου τῆς Καρδίτσας καὶ τὸ 1958 σπουδαιότερος συνοικισμὸς στὴ Σουφλί Μαγούλα, 5 χλμ. βορειοανατολικά τῆς Λάρισας. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀξία τῶν ἀνακαλύψεων αὐτῶν χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα σημειώνει ὁ Δημ. Ρ. Θεοχάρης: «Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προκεραμεικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἤδη ὀχυρώσεις, κτιστὰ οἰκῆματα καὶ ἄλλα στοιχεῖα πολιτισμοῦ, οἱ ἀντίστοιχοι συνοικισμοὶ τῆς Θεσσαλίας — καθ' ὅσον γνωρίζομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος — φαίνονται ταπεινὰ χωρία γεωργῶν καὶ ἀλιέων, ἰδρυμένα εἰς τὰς ὄχθας ποταμῶν ἢ πλησίον ρευμάτων καὶ ἐλῶν. Ὅπως δὲ ποτε οἱ πτωχοὶ αὐτοὶ συνοικισμοὶ τῆς Θεσσαλίας εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι σταθμοὶ τοῦ «παραγωγικοῦ» σταδίου καὶ οἱ ἀπώτατοι πρόδρομοι τοῦ ἑλληνικοῦ ἄσπεως!»

Στὶς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες βρέθηκαν λίθινα ἐργαλεῖα, τμήματα λεπίδων ἀπὸ πυριτόλιθο καὶ ὀψιανό, πέτρινα σκουλαρίκια, κοσμητικὰ ὄστρα, πολλὰ ὀστεῖνα ἐργαλεῖα στιλβωμένα καὶ μῆ, αἰχμές, βελόνες, δυὸ ἀγκίστρια, λείψανα καρπῶν, ἀπανθρακωμένα σπυριά σταριοῦ καὶ ὀσπρίων, ποταμίσινα ὄστρα κι ὀστὰ ζώων. Ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ φαίνεται ἡ ἀσχολία τῶν ἀνθρώπων τῆς προκεραμεικῆς ἐποχῆς μὲ τὸ κυνήγι, τὸ ψάρεμα, τὴν οἰκιακὴ κτηνοτροφία καὶ τὴ γεωργία. Τὰ οἰκῆματά τους ἦσαν ἐλλειψοειδῆ σκάμματα, μὲ τοίχους καὶ στέγη ἀπὸ εὐφθάρτα ὑλικά, χόρτα καὶ κλαδιά, συγκροτώντας μικροὺς συνοικισμοὺς σὲ παραποτάμιες τοποθεσίες ἢ κοντὰ σὲ πηγές.

Τὴν Προκεραμεικὴ ἀκολουθεῖ ἡ Ἀρχαιοτέρα Νεολιθικὴ περίοδος, πού χωρίζεται σὲ δυὸ φάσεις: τὴν Πρῶτο-Σέσκλο (Proto-Sesklo-Kultur), πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ μονόχρωμα κι ἐγχάρακτα λείψανα κεραμεικῆς καὶ τὴν Προ-Σέσκλο (Vor-Sesklo-Kultur), μὲ τὴν ἐμφάνιση λειψάνων κεραμεικῆς διαφόρων ἀποχρώσεων, στιλβωμένων καὶ ζωγραφιστῶν. Τὶς διακρίσεις αὐτὲς καθιέρωσε ὁ Milošević, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες πού ἔκανε στὰ 1953-54 στὴν Ὀτζάκι-Μαγούλα, 8 χλμ. βορειοδυτικὰ τῆς Λάρισας.

Ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ τῶν νεολιθικῶν ἀνθρώπων τῆς Θεσσαλίας μᾶς ἔδωσαν οἱ ἀνασκαφῆς πούγιναν στὸ Κουτσόχερο τῆς περιφέρειας Τρικάλων, στὴ Τζάνη Μαγούλα καὶ στὴ Μαγουλίτσα τῆς περιφέρειας Καρδίτσας, στὴν Κραννῶνα καὶ στὴ Σουφλί Μαγούλα τῆς περιφέρειας Λάρισας καὶ στὸ Σέσκλο, Διμήνη, Κουφόβουνο, Παγασές, Πευκάκια, Πύρασο τῆς περιφέρειας Βόλου.

Βασικὲς ἀσχολίες τους ἦσαν ἡ γεωργία κι ἡ κτηνοτροφία. Κατασκεύαζαν ὄπλα κι ἐργαλεῖα ἀπὸ πέτρα, πού τὴν

Λείψανα δυτικού τοίχου του κτηρίου της Σκοπέλου.

κατεργάζονταν μ' εξαιρετική τέχνη και τη λείαναν μ' επιμέλεια. Παράλληλα χρησιμοποιούσαν και τὸ κόκκαλο γιὰ τὴν κατασκευὴ μικρότερων ἐργαλείων ὅπως ἦσαν οἱ βελόνες, τ' ἀγκίστρια, οἱ λεπίδες, ἀκόμα κι οἱ αἰχμές τῶν δοράτων. Τέτοια μνημεῖα, ἀπὸ παλιότερες ἀνασκαφές, βρίσκονται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῶν Ἀθηνῶν, κι ἀπὸ νεώτερες στὸ Μουσεῖο τοῦ Βόλου. Τὸ στάρι ἦταν τὸ κυριώτερο εἶδος ποῦ καλλιεργοῦσαν. Τὸ ἄλεσμά του γινόταν μὲ χερσὸμυλούς καὶ τὸ ψήσιμο τοῦ ψωμοῦ στὴ χόβολη τῆς ἐστίας ἢ σὲ μικροὺς φούρνους. Ἐπίσης καλλιεργοῦσαν τὴ συκιά κι ἀποταμίευαν ξερὰ σῦκα γιὰ τὸ χειμῶνα. Οἱ γνώσεις τους εἶχαν ἀκόμα προχωρήσει στὴν κατεργασία τῶν δερμάτων, στὸ γνέσιμο καὶ στὴν ὕφανση τοῦ μαλλιοῦ.

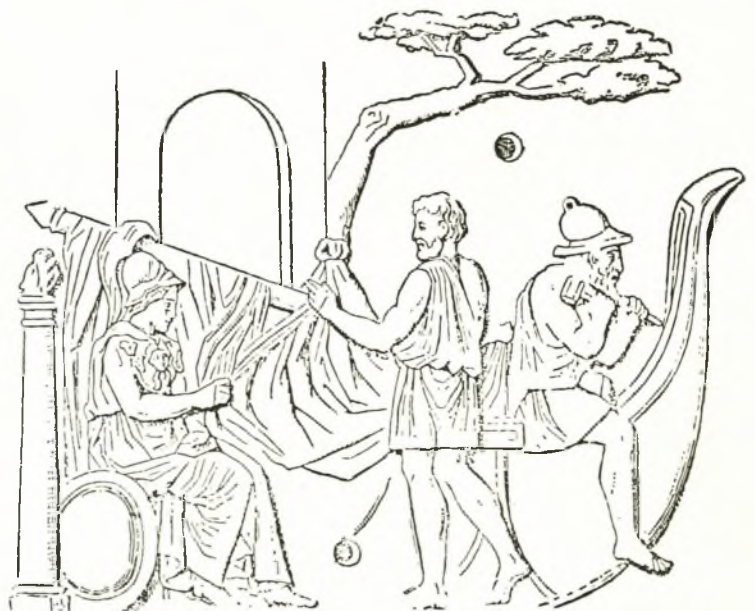
Ὅπως ὅλοι οἱ προϊστορικοὶ καὶ πρωτόγονοι πολιτισμικῆς βαθμίδας ἄνθρωποι, ἔτσι κι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ζοῦσαν ὀργανωμένοι σὲ γένη, σὲ φατρίες καὶ σὲ φυλές, κι ἐγκαταστημένοι σ' ὄχυρωμένους συνοικισμοὺς πάνω σὲ λοφίσκους. Οἱ ἀκροπόλεις τους αὐτὲς — ὅπως μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνουμε τὰ εὐρήματα τοῦ Διμηνιοῦ καὶ τοῦ Σέσκλου — ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ, ὄχυρωτικὸ περίβολο κατάκορφα τοῦ λόφου, ὅπου ἦταν χτισμένη ἡ κατοικία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φυλῆς, ποῦ τὴν ἀποτελοῦσε ἓνα στενόμακρο οἰκοδόμημα μὲ πρόστωο στηριγμένο σὲ δυὸ κολόνες κι ἄλλα μικρότερα δωμάτια, ποῦ ἦσαν χτισμένα κολλητὰ στὸν περίβολο τῆς εὐρύχωρης αὐλῆς. Καθὼς πύκνωνε ὁ πληθυσμὸς τοῦ συνοικισμοῦ κι οἱ ἐπιδρομὲς γειτονικῶν φυλῶν γίνονταν ἀπειλητικότερες, χτίζονταν κι ἄλλοι ἐξωτερικοὶ περίβολοι ποῦ ἔφταναν τοὺς ἕξι κι ἑφτά. Στὶς πλαγιὲς ἀκόμα τῶν λόφων ἦσαν φτιαγμένες κι ἄλλες κυκλικές, καλαμοσκεπαστες καλύβες, ὅπου ἔμεναν οἱ κτηνοτρόφοι κι οἱ καλλιεργητὲς στὶς εἰρηνικὲς μέρες.

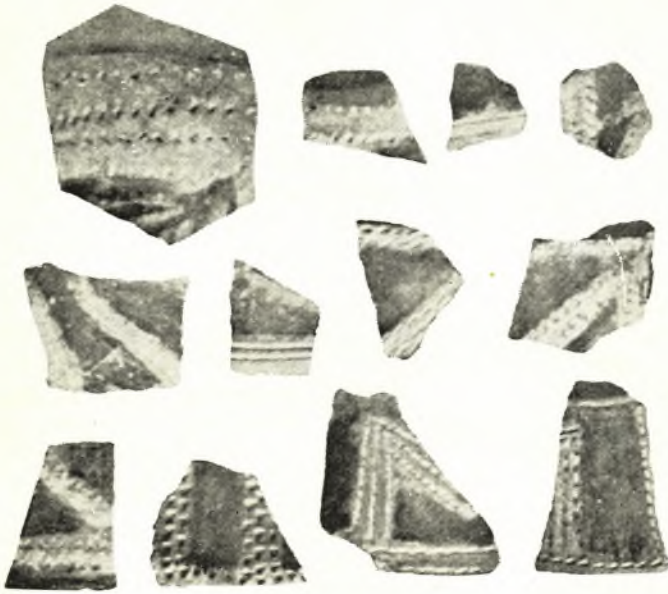
Ἡ κεραμικὴ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς τῆς Θεσσαλίας εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα. Τὰ πολλὰ ἀγγεῖα ποῦ ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη δὲν ἀποτελοῦν μονάχα τεκμήρια γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν φάσεων τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ δειγμάτων γιὰ τὴ στάθμη τῆς καλαισθησίας τῶν ἀνθρώπων ποῦ τὰ κατασκεύαζαν καὶ τὰ χρησιμοποίησαν. Ἐνα διάγραμμα περιληπτικὸ μὰ ἀκριβολογημένο γιὰ τὴ νεολιθικὴ αὐτὴ κεραμικὴ μᾶς δίνει ὁ Νικ. Παπαχατζῆς: «Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα μερικὰ εἶναι μεγάλα γιὰ τὴν ἀποταμίεψη καρπῶν, τὰ περισσότερα ὅμως εἶναι μικρὰ γιὰ τὶς ἄλλες ἀνάγκες τοῦ σπιτιοῦ. Στὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης περιόδου (γύρω στὰ 3.000 π.Χ.) ἔκαμαν τὰ ἀγγεῖα

μόνο μὲ τὰ χέρια καὶ τὰ ἔψηναν στὴν ἀνοιχτὴ φωτιά· ἀργότερα (ἴσως γύρω στὰ 2.500 π.Χ.) ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν τροχὸ καὶ τὸ φούρνο. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, συχνὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ, στὰ ἀγγεῖα τῆς πρώτης περιόδου, εἶναι σκεπασμένη μὲ ἓνα ἐπίχρισμα πότε κόκκινο, πότε ἄσπρο καὶ πότε μαῦρο· συχνὰ ὁμοῦ καὶ στὴν παλιὰ ἐποχὴ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου περισσότερα χρώματα: πάνω σὲ ἔδαφος λευκὸ π.χ. τραβοῦσαν γραμμὲς ἢ δέσμες γραμμῶν κόκκινες ἢ καστανόχρωμες· σὲ ἔδαφος κόκκινο προτιμοῦσαν διακόσμηση γραμμῶν βαθύτερων κόκκινων, λευκῶν ἢ ἀνοιχτότερων κόκκινων. Ἐπίσης διακοσμοῦσαν τὴν ἐπιφάνεια μερικῶν ἀγγείων μὲ χαραχτὲς θλαστὲς γραμμὲς. Ἡ ὅλη ἐμφάνιση τῶν ἀγγείων, μὲ τὴν στιλπνότητα μάλιστα τῆς στολισμένης ἐπιφάνειας καὶ τὴν ποικιλία τῆς φόρμας τους, προδίδει λαὸ μὲ ἰδιότυπη καλλιτεχνικὴ εὐαισθησία. Ἡ εὐαισθησία φαίνεται καὶ στὶς φόρμες καθὼς καὶ στὴ διακόσμηση τῶν ἀγγείων τῆς δευτέρας περιόδου: οἱ ἐπιφάνειές τους στολίζονται πάλι μὲ γραμμὲς ποῦ συμπλέκονται σὲ σύνολα πιδὸ πολύπλοκα καὶ πιδὸ διακοσμητικά: σὲ βάθος κόκκινο διακόσμηση μαύρη, σὲ βάθος μαῦρο διακόσμηση λευκὴ καὶ σὲ βάθος σταχτόχρωμο διακόσμηση μαύρη, ἐνῶ παράλληλα ἐξακολουθοῦν τὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα καὶ τὰ σκοῦρα μὲ τὴν χαραχτὴ διακόσμηση, ἀλλὰ σὲ ποικιλώτερα τώρα σύνολα. Χρησιμοποιοῦν τώρα καὶ τρία χρώματα στὴ διακόσμηση, καθὼς καὶ διακόσμηση μὲ ἀβαθεῖς αὐλακώσεις πάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου».

Ἀλλὰ καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς λείψανα ἔχουμε στὴν προϊστορικὴ Θεσσαλία. Τὰ πολλὰ λίθινα καὶ πήλινα εἰδῶλια ποῦ βρέθηκαν στὸ Σέσκλο, στὸ Διμήνι, στὴ Μαγουλίτσα καὶ στὴν Πύρασο, μαρτυροῦν ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ λατρευόταν μιὰ ἀνθρωπομορφικὴ, θηλυκὴ θεότητα, σύμβολο τῆς εὐφορίας στοὺς καρποὺς καὶ τῆς εὐγονίας στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὰ ζῶα. Ἀκόμα κι ἓνας πιθανὸς βωμὸς ποῦ ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους στὴν προϊστορικὴ ἀκρόπολη τοῦ Διμηνιοῦ, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι καὶ τελετὲς, παρακλητικὲς καὶ εὐχарιστήριες θυσίες θὰ γίνονταν στὴ θεότητα αὐτὴ τὴν περίοδο τῆς λήξης ἢ τῆς ἐναρξῆς τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν ἢ σὲ περιπτώσεις θεομηνιῶν καὶ ἀφορίας.

Ἡ ναυπήγηση τοῦ σκάφους τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας.

Νεολιθικά ἐγχάρακτα δοστρακα από τη Σουφλι Μαγούλα.

Δεμένη με τη θρησκευτική ζωή της εποχής αυτής ήταν κι η λατρεία των νεκρών. Το Μάιο του 1958 ο γερμανός αρχαιολόγος Hagen Biesantz, εκτός από τη μοναδική για την Ελλάδα ανάγλυφη στήλη - Menhir, που ανεβάζει τη μεγάλη γλυπτική στα 2.500 π.Χ., ανακάλυψε ένα νεολιθικό νεκροταφείο, το πρώτο γνωστό στην περιοχή των Βαλκανίων. Σ' αυτό διαπιστώθηκαν δέκα νεολιθικές ταφές με 2-3 άγγεια ή καθεμιά, κι η μαρτυρία ότι η συνήθεια της καύσης των νεκρών ήταν από τότε σε χρήση.

Θα πρέπει ακόμα να σημειωθῆ, ότι οί προϊστορικοί ἐκείνοι Θεσσαλοί, όσοι κατοικούσαν στο μυχό του Παγασιτικού κόλπου, ασχολούνταν με τη θαλασσινή ἄλεια και τὴ ναυτιλία. Οί θαλάσσιες συγκοινωνιακές τους σχέσεις ἔπρεπε νὰ ἀπλώνονταν κι ἔξω ἀπὸ τὸν κόλπο. Τοῦτο φαίνεται καθαρά ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι γιὰ τὴν κατασκευή κοφτερῶν ἐργαλείων χρησιμοποιοῦσαν ὄψιανό λίθο, ἓνα ὑλικό πὸ ἐπιχωριάζει μόνο στὶς Κυκλάδες.

Κανένας ἔθνολογικός καθορισμός δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ γιὰ τοὺς νεολιθικούς ἀνθρώπους τῆς Θεσσαλίας. Ὅπως δὴποτε δὲν ἦσαν ἰνδοευρωπαϊοί, μιὰ κι ἡ κύρια λατρευτική τους θεότητα ἦταν γυναικεία. Ὁ Τσουντας στηριγμένος στὶς ἀρχαίες παραδόσεις — ὑποθέτει πὼς ἦσαν Θράκες.

*

Ἀπὸ τὸ 2.300 π.Χ. ἀρχίζει στὴ Θεσσαλία ἡ Χαλκολιθική ἐποχή. Ἕνας καινούργιος λαός, πὸ γνῶριζε τὴ χρήση τοῦ χαλκοῦ γιὰ τὴν κατασκευή ὄπλων κι ἐργαλείων, ἐγκαταστάθηκε ἐδῶ. Παράλληλα ἐξακολουθοῦσε κι ἡ χρησιμοποίηση τῆς πέτρας. Στὶς ἀκροπόλεις συνεχίζουν νὰ χτίζουν πέτρινες οἰκοδομές με περισσότερα διαμερίσματα, ἐνῶ ἡ δούρωση γίνεται πιά ὄχι με τοὺς ἐπ'ἀλλήλους περιβόλους, ἀλλὰ με μιὰ βαθειὰ τάφρο πὸ περιζώνει ὁλόκληρο τὸν κατοικημένο χῶρο. Συνοικισμοί τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐπισημάνθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους στὴν Ἰωλκό, στὰ Τρίκαλα, στὴν Πύρασο, στὸ Κουτσόχερο κ.ἄ.

Στὶς ἀρχές τῆς δευτέρας χιλιετίας π.Χ. παρουσιάζεται στὸ μυχό τοῦ Παγασιτικοῦ ἓνας δραστήριος λαός οί Μινύες μ' ἐξαιρετικές οἰκιστικές ἰκανότητες, ἔμπειροι ναυτίλοι κι τολμηροί ποντοπόροι. Ἐγκαταστάθηκαν στὸ λόφο τῶν Ἀγίων Θεοδώρων τοῦ Βόλου, ὅπου ὄχρῳσαν τὴν Ἰωλκό, χρησιμοποιώντας τὴν σὰν ὄρμητήριο τῶν ἐμποροπειρατικῶν ἐπιχειρήσεών τους. Ἡ ἐπίκαιρη θέση

τῆς Ἰωλκοῦ, ὁ ἀσφαλισμένος κόλπος πὸ ἀπλώνονταν μπροστά της κι τὸ πολυδάσωτο Πήλιο πὸ ἔδινε ἀφθονὴ τὴ ναυπηγήσιμη ξυλεία, ἦσαν οί συντελεστές, ὥστε οί Μινύες νὰ κυριαρχήσουν γιὰ πολὺν καιρὸ στὸ βόρειο Αἰγαῖο κι ὁ τόπος τους νὰ γίνῃ ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κι πολυτραγουδημένα κέντρα τῆς μυθολογικῆς Ἑλλάδας.

Στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια πὸ ἀκολουθοῦν ἡ ἀκμὴ τῆς Ἰωλκοῦ συνεχίζεται ἀμείωτη. Τὸ 1956 ἀποκαλύφθηκαν τὰ λείψανα ἓνός μεγαλόπρεπου ἀνακτόρου, πὸ χρησιμοποιήθηκε τέσσερις αἰῶνες (1600-1200 π.Χ.) ὡς κατοικία τῶν μυθικῶν βασιλιάδων τῆς Ἰωλκοῦ. Εἶναι ἡ ἐποχή, πὸ σ' αὐτὴν τοποθετεῖ ἡ κατοπινὴ ἑλληνικὴ φαντασία εἰδυλλιακούς κι θελκτικούς θρύλους, με πρωταγωνιστὲς τὸν Κρηθέα, τὴν Τυρώ, τὸν Πελία, τὸν Αἴσονα, τὸν Ἰάσονα κι κυριώτατα τὴν παράδοση τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας με τὶς ἡρωϊκές της φάσεις, πὸ στάθηκαν ἀνεξάντλητη πηγὴ θεμάτων γιὰ τὴν ἀρχαία τέχνη κι τὴ λογοτεχνία. Ὁ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς στὴ Θεσσαλία μαρτυρεῖται ἀκόμα ἀπὸ σχετικά μνημεῖα πὸ βρέθηκαν κι σ' ἄλλα σημεία. Στὰ 1900 ἀνακαλύφθηκαν στὸ Διμήνι δὺο θολωτοὶ τάφοι πὸ ἀνήκαν σ' ἀρχοντικὴ γενιά, κι ἄλλος ὁμοιος στὸ Καπακλή τῆς περιοχῆς Βόλου. Μετὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο οί ἔρευνες τοῦ ἀρχαιολόγου Ν. Βερδελῆ ἀποκάλυψαν τὸ μυκηναϊκὸ κέντρο τοῦ Πτελεοῦ, μυκηναϊκὰ λείψανα στὰ Φάρσαλα — ὅπου τοποθετοῦν σήμερα τὴν ὀμηρικὴ πόλη Φθία — κι ὁμοια στὴν Ἀγριλιά τῶν Χασίων. Τὸ 1957 ἀνακαλύπτονται πλῆθος ἀντικείμενα τῆς ἴδιας ἐποχῆς στὰ Πευκάκια τοῦ Βόλου, ἐπισημαίνε-

Ὁ Θησεύς κι ὁ Κένταυρος σὲ μιὰ θανάσιμη ἀναμέτρηση

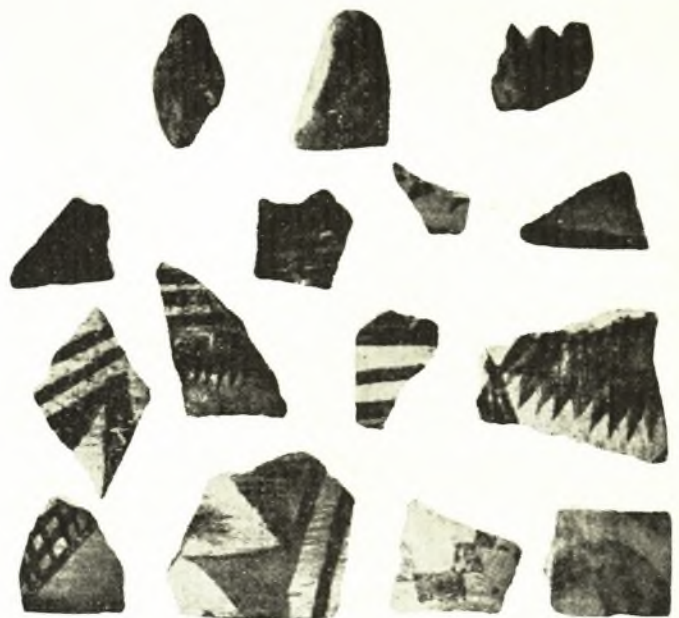

ται ή θέση της Νηλείας κι αποδεικνύεται, ότι ήταν εμπορική ναυτική εγκατάσταση των αρχόντων της Ίωλκού. Τόν ίδιο χρόνο ανασκαφικές έρευνες στην Πύρασο και στα Τρίκαλα έφεραν στο φως μυκηναϊκούς οικισμούς. Το 1959 ο Μίλοϊς ανακαλύπτει στο χωριό Άρμένιο, κοντά στη λίμνη Βοιβηίδα, μιá μυκηναϊκή πόλη, πού ή περίμετρο της ύπολογίστηκε 4 1/2 χλμ. Σύμφωνα με τή γνώμη του, πρόκειται για τό μεγαλύτερο ως τώρα γνωστό μυκηναϊκό οικισμό πάνω στον έλληνικό χώρο. Στα 1960 επίσης βρέθηκαν στην Κραννώνα οικιστικά λείψανα της ίδιας εποχής.

*

Ό Στράβων, ακολουθώντας τις παραδόσεις πού επικρατούσαν στην εποχή του, ύποστηρίζει πώς παλαιότατοι κάτοικοι της Θεσσαλίας ήσαν οί Πελασγοί, ένας λαός πού δέν είναι ακόμα με βεβαιότητα εξακριβωμένο αν ανήκε εθνολογικά στους Έλληνες ή στους Προέλληνες. Ό γερμανός γλωσσολόγος P. Kretschmer γνωματεύει πώς ήσαν από τα πρώτα έλληνικά φύλα πού εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλία κι αναμίχθηκαν με τους γηγενείς Προέλληνες. Ό Γερμανός επίσης αρχαιολόγος κι ιστορικός Otto Kern παραδέχεται πώς οί Πελασγοί ήταν μιá από τις πολλές φυλές πού κατοικούσαν στο θεσσαλικό χώρο, ιδιαίτερα νομαστική και δυνατή μιá και, με κέντρο τή Λάρισα, μπορούσε νά εξουσιάξη και τις τριγύρω εύφορες πεδιάδες. Τά ίδια σχεδόν ύποστηρίζει κι ό γερμανός ιστορικός G. Beloch, ξεκινώντας από τό γεγονός ότι οί Πελασγοί της Θεσσαλίας, καθώς είναι ρητά μαρτυρημένο, μιλούσαν έλ-

Ό Κένταυρος Χείρων επιστρέφοντας από τό κυνήγι.

Νεολιθικά έγχάρακτα όστρακα από τή Νεσσωνίδα

ληνικά. Άντίθετα ό γερμανός ιστορικός E. Meyer θέλει τους Πελασγούς προελληνικό λαό πού κατοικούσε στην εύφορη πεδιάδα του Πηνειού, πού γι' αυτό ονομαζόταν «Πελασγικόν Άργος» κι άργότερα «Πελασιώτις». Όπως κι αν έχη τό πράγμα, γεγονός είναι ότι στα όμηρικά χρόνια οί Πελασγοί της Θεσσαλίας λογαριάζονταν ανάμεσα στις έλληνικές φυλές γι' αυτό κι ό Άχιλλεύς, αντιπροσωπευτικός ήρωας των Έλλήνων, προσεύχεται στο Δωδωναίο Δία, πού είναι πελασγική θεότητα.

Έκτός από τους Πελασγούς, κατοικούσαν στη χώρα αυτή και Αιολείς, γι' αυτό τό λόγο ό Ηρόδοτος ονομάζει τή Θεσσαλία Αϊολίδα. Στους αρχαίους, συγγραφείς αναφέρεται και μ' άλλα όνόματα: Πυρραία, από τήν Πύρρα, τή σύζυγο του μυθικού Δευκαλίωνος· Πανδώρα από τήν μητέρα του Δευκαλίωνος· Πελασγία από τό μυθικό γενάρχη Πελασγό· Αίμονία, από τό γιό του Πελασγού Αίμονα, κι άργότερα Νεσσωνίς, από τό γιό του Θεσσαλού Νέσσωνα.

Τόν ΙΑ' π.Χ. αιώνα οί Θετταλοί ή Πετθαλοί, μιá πολυάνθρωπη και πολεμική φυλή, πού ξεκίνησε από τή Θεσπρωτία, κατέλαβε τό δυτικό τμήμα της χώρας με έπαλληλες επιδρομές, για νά επεκταθί με τόν καιρό και ανατολικότερα. Οί παλιοί κάτοικοι ύποτάχθηκαν στους νέους κυριάρχους κι αποτέλεσαν τήν τάξη των πενεστών ή Θετταλοικετών, όπως έμειναν γνωστοί στην κατοπινή ιστορία. Σύμφωνα με τις νεώτερες γλωσσολογικές έρευνες του A. Thumb κ.ά. ή θεσσαλική γλώσσα έχει πολλά αιολικά στοιχεία, πού γίνονται ακόμα περισσότερο όσο προχωρούμε σ' ανατολικότερα διαμερίσματα. Η πλούσια αυτή επιβίωση του αιολικού γλωσσικού πυρήνα, αποδεικνύει ότι οί συμπαγείς μάζες των κατακτητών έμειναν κυριώτατα στα δυτικά μέρη, γι' αυτό — όπως τονίσαμε και παραπάνω — οί Φθιώτες Άχαιοί, οί Μάγνητες κι οί Περραιβοί αποτελούσαν πάντοτε τους «περιοίκους» των Θεσσαλών, χωρίς άπόλυτη διοικητική εξάρτηση απ' αυτούς. Μιá πρόσθετη ακόμα απόδειξη είναι και τό γεγονός ότι «Θεσσαλιώτις», πού σημαίνει κοιτίδα των Θεσσαλών, ονομαζόταν πάντοτε ή γύρω από τήν Καρδίτσα περιοχή.

*

Στην αρχαιότερη θεσσαλική ιστορία συναντούμε μερικούς λαρισινούς ήγεμόνες, τυλιγμένους στο θρύλο, όπως

ὁ Εὐρύλοχος, πού ἔλαβε μέρος στὸν πρῶτο Ἱερό πόλεμο τὸ 586 π.Χ., ὁ Ἐχεκρατίδας κι ὁ Ἀλεύας ὁ Πυρρός, πού στάθηκε ὁ γενάρχης τῆς μεγάλης ἀρχοντικῆς γενιᾶς τῶν Ἀλευαδῶν, πού διοίκησαν κληρονομικά τὴ Λάρισα καὶ πολλὰ θεσσαλικά τμήματα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Στὸν Ἀλεύα ἀκόμα ἀποδίδουν οἱ ἀρχαῖες παραδόσεις τὴ διαίρεση τῆς Θεσσαλίας σὲ ξεχωριστὰ διοικητικά τμήματα, πού ὀνομάζονταν τετραρχίαι ἢ τετράδες ἢ μοῖραι.

Τὰ τμήματα αὐτὰ ἦσαν: Ἡ Πελασιῶτις μεσημαντικὲς πόλεις τὴ Λάρισα καὶ τὴ Φερές· ἢ Φθιωτὶς μεῖς ἰσχυρὴ πόλη τὴ Φάρσαλο· ἢ Ἐστιαῖωτις με πόλεις τὴν Τρίκκη καὶ τὸ Αἰγίνιον (σημ. Καλαμπάκα)· ἢ Θεσσαλιῶτις με πόλεις τὴ Μητρόπολη καὶ τὴν ἀρχαιότατη αἰολικὴ Ἄρνη, πού στὴ θέση τῆς ἰδρύθηκε ἀργότερα τὸ Κιέριον. Ἡ διαίρεση αὐτὴ δὲν εἶχε ἔθνικὸ, μὰ γεωγραφικὸ κι οἰκονομικὸ χαρακτήρα, ὅπως σημειώνει ὁ γερμανὸς Busolt, καὶ ἐξυπηρετοῦσε περισσότερο στρατιωτικὴ κι οἰκονομικὴ σκοπιμότητα.

Φαίνεται πὼς πρὶν ἀπὸ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους οἱ Θεσσαλοὶ εἶχαν πραγματοποιήσει μιὰ πολιτικὴ ἔνωση με βασικὸ πρωτοῦργό τῆς τὴν ἰσχυρὴ πόλη τῆς Λάρισας καὶ τ' ἀριστοκρατικὰ τῆς γένῃ. Στὴν ἐποχὴ πού τυράννευαν στὴν Ἀθήνα οἱ Πεισιστράτιδες, οἱ Θεσσαλοὶ, με τὸ βασιλιά τους Κινέα, σύναψαν εἰρήνη με τοὺς Ἀθηναίους. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἔνωση τῶν τετραρχιῶν στάθηκε πάντα χαλαρὴ, χωρὶς νὰ καταλύση ὀλοτέλα τὴν αὐτοδύναμη ὄντοτήτά τους καὶ ν' ἀπολήξει σὲ μιὰ ἐνιαία καὶ κεντρικὴ κρατικὴ διοίκηση. Πολλὰ εἶναι τὰ αἷτια τῆς χαλαρότητας αὐτῆς. Θὰ μπορούσε νὰ σημειώση κανεὶς τὴν ἰσοδυναμία τῶν μεγαλύτερων πόλεων τῆς — Φαρσάλου, Κραννῶνος, Λάρισας καὶ Φερῶν — τὴν κατάτμηση τῆς Θεσσαλίας σὲ μικρὲς χωροδеспοτεῖες, πού διοικούνταν ἀπὸ ἀκαμπτους ἡγεμονίσκους, καὶ προπαντὸς τὶς ὀπισθοδρομικὲς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς, συνακόλουθα, συνθήκες, πού στάθηκαν ἐμπόδιο στὴν ἀνοδικὴ ἀνέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ πάνω στὸ θεσσαλικὸ χῶρο. Τὸ γεγονός ἀκόμα ὅτι οἱ διάφορες θεσσαλικὲς πόλεις ἐρρῦθμιζαν ἀνεξάρτητη καὶ σύμφωνα με τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντά τους ἐξωτερικὴ καὶ πολιτικὴ πρὸς τὸ νότιο ἑλληνισμό, τοὺς Μακεδόνες καὶ τοὺς Πέρσες, στάθηκε ἡ βασικὴ αἷτια νὰ δημιουργηθῇ στὴν ἀρχαιότητα ἡ πεποίθηση ὅτι οἱ Θεσ-

Ἡ Θεσσαλικὴ χθονία θεοτῆτα Πασικράτα.

σαλοὶ ἦσαν ἀνέκαθεν ἄστατοι κι ἄπιστοι στὶς σχέσεις τους. Ἡ πεποίθηση αὐτὴ, διατυπωμένη τελικὰ ἀπὸ τὸ μεγάλο ρήτορα Δημοσθένη, διατηρήθηκε στοὺς αἰῶνες σάν παροιματικὴ φράση: «Ταῦτα γὰρ (δηλ. ἡ πολιτικὴ τῶν Θεσσαλῶν) ἄπιστα μὲν ἦν δῆπου φύσει καὶ αἰεὶ πᾶσιν ἀνθρώποις».

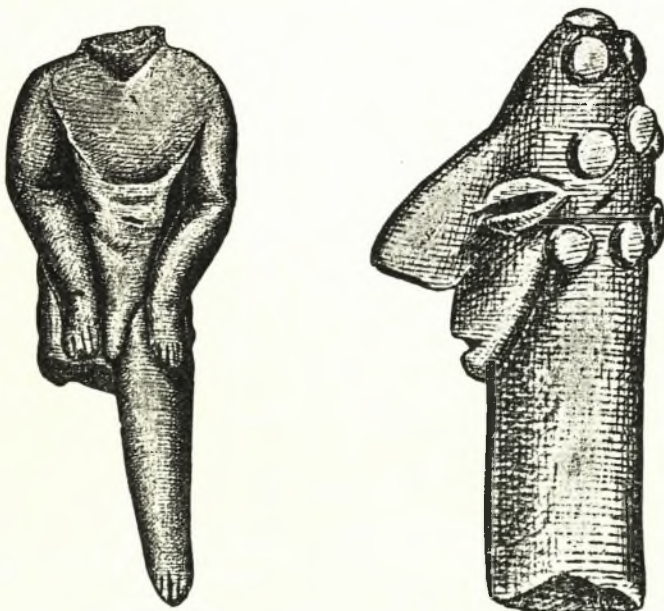
Σὲ περιπτώσεις πού ἡ Θεσσαλία στὸ σύνολό τῆς κινδύνευε ἀπὸ τὴν ἐπιβουλὴ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, οἱ τετραρχίαι συνασπίζονταν σ' ἓνα ὄργανισμό, μ' ἀρχηγό τους ἓνα ἰσχυρὸ ἀριστοκράτη ἀπὸ μιὰ θεσσαλικὴ πόλη, πού ἔπαιρνε τὴν προσωνομία ταγὸς καὶ σπανιότερα βασιλεὺς ἢ ἄρχων. Ἡ ταγεία βασικὰ ἦταν ἀρχὴ αἰρετῆ κι ὄχι κληρονομικὴ· τὸ βέβαιο ὡστόσο εἶναι πὼς πολλὲς φορὲς τὴ διάρκεια καὶ τὴ διαδοχὴ τῆς τῆν ἐρρῦθμιζε ἡ δύναμη κι ὁ πλοῦτος τῶν ὑποψηφίων.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεγάλης ἐκστρατείας τοῦ Ξέρξη (480 π.Χ.) γιὰ τὴν καθυπόταξη τῆς Ἑλλάδας, οἱ Θεσσαλοὶ, με ταγὸ τους τὸν Λαρισαῖο Θώρακα, προσχώρησαν στὶς περσικὲς δυνάμεις κι «ἐμήδισαν». Στὴ μάχη τῶν Θερμοπυλῶν καὶ ἀργότερα τῶν Πλαταιῶν πολέμησαν στὸ πλευρὸ τῶν ἐπιδρομέων.

Μὲ πρόσχημα τὴν προδοσία αὐτὴ καὶ με σκοπὸ τὴν τιμωρία τῆς στα 469 π.Χ. ἢ σύμφωνα με τὴ γνώμη τοῦ Βελόχ στα 477, ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδης ἐξεστράτευσε στὴ Θεσσαλία. Σκοπὸς τῆς ἐπιχείρησης αὐτῆς ἦταν νὰ καταλυθῇ ἡ δυναστεία τῶν Ἀλευαδῶν Ἀριστομήδους καὶ Ἀγγέλου, πού ἐλάχιστα πραγματώθηκε, μιὰ κι οἱ Ἀλευάδες κατόρθωσαν νὰ ἐξαγοράσουν καὶ νὰ δωροδοκῆσουν τὸ Λακεδαιμόνιο στρατηγό. Ὅπως δὴποτε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ δύναμη τῆς Λάρισας καὶ τῶν ἀριστοκρατικῶν γενῶν τῆς ἀρχίζει νὰ ἐξασθενίσι γιὰ νὰ περάση στὴ Φάρσαλο κι ἀργότερα στὶς Φερές.

Στὴν περίοδο τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ Θεσσαλοὶ τάχθηκαν με τὸ μέρος τῶν Ἀθηναίων κι ἔστειλαν σ' ἐνίσχυσή τους ἐκστρατευτικὸ σῶμα ἀπὸ Λαρισαίους, Φαρσάλιους, Πυράσιους, Γυρτῶνιους, Φεραίους καὶ Κραννῶνιους πολεμιστῆς, σύμφωνα με τὴ μαρτυρία τοῦ Θουκυδίδη. Ὁ Πausanias μάλιστα ἀναφέρει, πὼς στὸ δρόμο πού

Νεολιθικὰ πήλινα εἰδῶλια ἀπὸ τὴν Πύρασο.

Μαρμάρινη προτομή Θεσσαλικού Έρμη.

όδηγούσε στην Ακαδημία της αρχαίας Αθήνας, σωζόταν κι ο τάφος των Θεσσαλών αυτών ιππέων, που σκοτώθηκαν, υπερασπίζοντας τις πύλες του άστεως. Η ενίσχυση ωστόσο αυτή του αθηναϊκού στρατοπέδου με θεσσαλικές δυνάμεις δε συνεχίστηκε και στις κατοπινές δεκαετίες του αιματηρότατου αυτού πολέμου, παρά το γεγονός ότι οι λαϊκές μάζες του θεσσαλικού λαού συμπαθούσαν τη δημοκρατική πολιτεία των Αθηναίων. Όταν το 423 π.Χ. ο Λακεδαιμόνιος στρατηγός Βρασιδάς εξεστράτευσε εναντίον των αθηναϊκών δυνάμεων της Θράκης και, με την ενίσχυση και συναίνεση των Φυρσαλίων άριστοκρατικών Παναίρου και Δώρου και του Λαρισαίου Νικονίδα, πέρασε από τη Θεσσαλία, οι δημοκρατικοί διαμαρτυρήθηκαν και προσπάθησαν, χωρίς επιτυχία, να παρεμποδίσουν τη διέλευσή του. Η άποτυχία τους αυτή αντισταθμίστηκε λίγο αργότερα, όταν ανάγκασαν να γυρίσει άπρακτος στη Σπάρτη ο Λακεδαιμόνιος Ραμφίας, που πήγαινε σ' ενίσχυση του Βρασιδά.

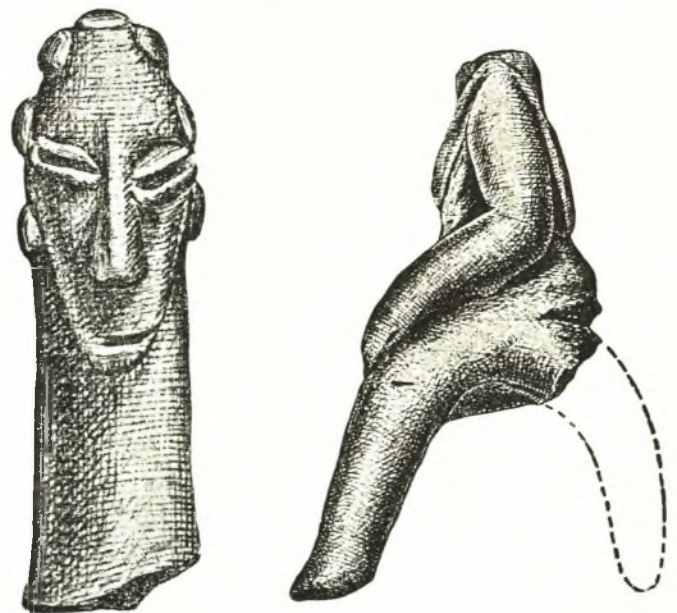
Μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο οι Φερές ανταγωνίζονται όξυτάτα τη Λάρισα, προσπαθώντας ν' αποκτήσουν την ηγεμονία της Θεσσαλίας. Το γεγονός, ότι οι Φεραίοι με την κυριαρχία τους στην περιοχή των Παγασών είχαν αποκλείσει την έξοδο των Λαρισαίων προς τον εμπορικότατο Παγασιτικό κόλπο κι ακόμα ή προσπάθεια των Φεραίων να καταλάβουν το ευφορώτατο ανατολικό λεκανοπέδιο του Πηνειού, οδήγησαν στην ένοπλη σύγκρουση των δυο πόλεων στά 404 π.Χ., όταν ο τύραννος των Φερών Λυκόφρων, «βουλόμενος άρξαι όλης της Θετταλίας, τους εναντιούμενους αυτώ των Θετταλών, Λαρισαίους τε και άλλους, μάχη ένίκησε και πολλούς απέκτεινε» — όπως σημειώνει ο Ξενοφών. Η διαμάχη συνεχίστηκε και στά κατοπινά χρόνια, με την παρέμβαση μάλιστα και των νοτίων έλληνικών πόλεων. Έτσι ή Σπάρτη υποστηρίζει μ' ενεργό τρόπο το Λυκόφρονα, ενώ οι Θηβαίοι κι οι Κορίνθιοι τάσσονται στο πλευρό του Λαρισαίου Άλευάδη Μηδίου. Παράλληλα ή Λάρισα ένισχύεται από τις θεσσαλικές πόλεις Κραννώνα, Σκοτούσσα και Φάρσαλο. Το αντίσπαρτιατικό ρεύμα είχε έξαιρετικά όγκωθή στη Θεσσαλία. Γι' αυτό κι ο Σπαρτιάτης Άγησίλαος, επιστρέφοντας από

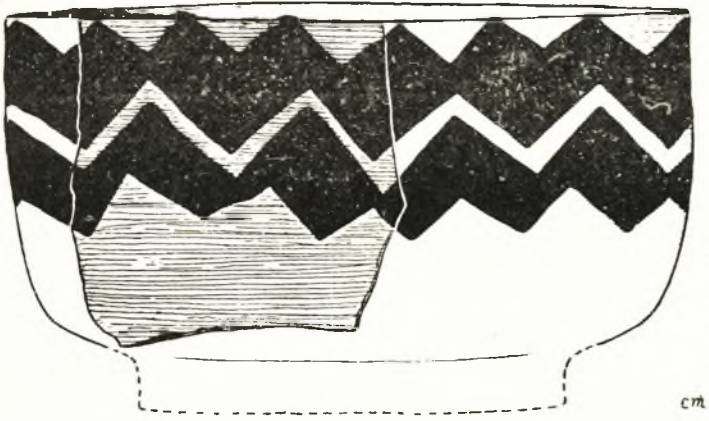
την έκστρατεία του στη Μ. Άσία, δοκίμασε πολλές ένοχλήσεις από τα έλαφρά θεσσαλικά σώματα. Για ν' απαλλαγή απ' αυτές αναγκάστηκε να συνάψη νικηφόρα μάχη μαζί τους κοντά στο Ναρθάκιο όρος.

Στά χρόνια που ακολουθούν ή Θεσσαλία, με ταγό της τόν τύραννο των Φερών Ίάσονα, άρχίζει ν' αποκτά πανελλήνια πολιτική άκτινοβολία και δύναμη. Οι ηγεμόνες της Ήπειρου Άλκέτας και Νεοπτόλεμος δηλώνουν ύποτελία στο Φεραίο ταγό· ο βασιλιάς της Μακεδονίας Άμύντας γίνεται σύμμαχός του· οι άντιμαχόμενες πόλεις της νότιας Ελλάδας επιδιώκουν τή φιλία του. Παράλληλα σχεδίαζε τή ναυπήγηση κι επάνδρωση τεράστιου πολεμικού στόλου, για νά συντρίψει τήν αθηναϊκή θαλασσοκρατία και νά διεκδικήση τήν ηγεμονία της Ελλάδας. Όμως τά μεγαλεπήβολα αυτά σχέδια του Ίάσονα ματαιώθηκαν με τή δολοφονία του.

Η ταγεία των Θεσσαλών πέρασε στα χέρια του αδελφού του Πολύδωρου, που δολοφονήθηκε από τόν αδελφό του Πολύφρονα. «Ό δ' αυ Πολύφρων ήρξε μέν ένιαυτόν, κατεσκευάσατο δε τήν ταγείαν τυραννίδι όμοίαν» — όπως ίστορεί ο Ξενοφών. Τόν Πολύφρονα δολοφόνησε ο Άλέξανδρος, ένας από τους ώμοτέρους τυράννους της αρχαιότητας, «άνήκεστος και θηριώδης», όπως τόν άποκαλεί ο Πλούταρχος και «χαλεπός», καθώς τόν χαρακτηρίζει ο Ξενοφών. Ό Άλέξανδρος «περί τινων έγκαλέσας τή πόλει Σκοτουσσαίων, εκάλεσεν αυτούς εις εκκλησίαν και περιστήσας τους μισθοφόρους άπαντας απέσφαξε, τά δε σώματα των τετελευτηκότων ρίψας εις τήν πρό των τειχών τάφρον τήν πόλιν διήρπασεν» — σύμφωνα μ' όσα έξιστορεί Διόδωρος ο Σικελιώτης. Για ν' απαλλαγούν από τήν ώμη τυραννία του οι Άλευάδες της Λάρισας κι οι εύγενείς των άλλων θεσσαλικών πόλεων κάλεσαν σ' επικουρία τó βασιλιά των Μακεδόνων Άλέξανδρο Β', που εισέβαλε βέβαια στη Θεσσαλία, κατέλαβε ωστόσο για λογαριασμό του τή Λάρισα και τήν Κραννώνα κι άφησε άνερόχλητο τόν τύραννο των Φερών. Άπογοητευμένοι οι Θεσσαλοί από τή στάση αυτή των Μακεδόνων ζήτησαν τήν ενίσχυση των Βοιωτών. Βοιωτικό έκστρατευτικό σώμα με στρατηγούς τόν Πελοπίδα κι Ίσμηνία έφθασε στη Θεσσαλία, άπελευθέρωσε τή Λάρισα και τήν Κραννώνα από τήν κατοχή των μακεδονικών φρουρών και προσπάθησε νά περιορίσει τόν τύραννο των Φερών. Οι επιχειρήσεις αυτές όχι μόνον δέν τελεσφόρησαν, μά είχαν σαν αποτέ-

Νεολιθικά πήλινα ειδώλια από τήν Πύρασο.

Γραπτό πήλινο αγγείο από την Πύρασο.

λεσμα την αιχμαλωσία του Πελοπίδα. Ἀκολουθεῖ νέα θηβαϊκή ἐκστρατεία μετὸν Ἐπαμεινώνδα, πού κατόρθωσε με συνθήκη ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν Πελοπίδα. Μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Θηβαίων ἡ ὠμότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκδηλώθηκε ὀξύτερη. Μὲ νέα ἐκστρατεία τοῦ ὁ Πελοπίδας θέλησε νὰ ἀπαλλάξῃ τὶς θεσσαλικὲς πόλεις ἀπὸ τὴν φεραϊκὴ τυραννία. Στὴ μάχη πού γίνηκε στὶς Κυνὸς Κεφαλῆς (364 π.Χ.) νικῆθηκε ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ σκοτώθηκε κι ὁ Πελοπίδας. Ἐξοργισμένοι ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ οἱ Θηβαῖοι στέλνουν καινούργιο στρατὸ μετὰ στρατηγούς τὸν Μαλκίτα καὶ Διογεῖτονα, πού ἐξανάγκασαν τὸν Ἀλέξανδρο νὰ ἐλευθερώσῃ ὅλες τὶς Θεσσαλικὲς πόλεις.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν βοιωτικῶν αὐτῶν παρεμβάσεων συστήθηκε καὶ τὸ Κοινὸν τῶν Θετταλῶν, τὸ 363 π.Χ. σύμφωνα μετὰ τὴ γνώμη τοῦ Meyer, τὸ 367 π.Χ. σύμφωνα μετὰ τὸν Beloch. Σ' αὐτὸ συνασπίστηκαν ὅλες οἱ θεσσαλικὲς πόλεις, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς Φερὲς πού ἔμειναν ἀνεξάρτητες μετὰ τοὺς τὸν Ἀλέξανδρο. Ἡ διοικητικὴ κλιμάκωση τοῦ Κοινοῦ τῶν Θετταλῶν ἦταν ἡ ἀκόλουθη. Στὴν κορυφὴ τῆς ἱεραρχίας ἦταν ὁ Ἄρχων· μετὰ ἔρχονταν τέσσαρες π ο λ έ μ α ρ χ ο ι, τέσσαρες ἱ π π α ρ χ ο ι καὶ δεκαεξὴ ὡς εἴκοσι π έ ζ α ρ χ ο ι. Ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων γινόταν ἀπὸ τὸ Θεσσαλικὸ λαὸ καὶ οἱ συνεδριάσεις τοῦ Κοινοῦ ἀφοροῦσαν τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, τὴν κήρυξη πολέμου, τὶς συνθήκες κ.ἄ.

Μετὰ ἀπὸ λίγα χρόνια οἱ Φερὲς ἄρχισαν πάλι ν' ἀπειλοῦν τὴν ἀνεξαρτησία τῶν θεσσαλικῶν πόλεων. Ὁ τύραννος Ἀλέξανδρος εἶχε δολοφονηθῆ ἀπὸ τοὺς γιούς τοῦ Ἰάσονα Τεισίφονο, Λυκόφρονα καὶ Πειθόλαο. Τὴν τυραννία ἀσκοῦσε ὁ Τεισίφονος μετὰ μέτρα σκληρὰ καὶ καταθλιπτικά. Τότε — καθὼς γράφει Διόδωρος ὁ Σικελιώτης — «οἱ Ἀλευάδαι καλούμενοι παρὰ τοῖς Θετταλοῖς, δι' εὐγένειαν δὲ ἀξίωμα ἔχοντες περιβόητον, ἀντέπραττον τοῖς τυράννοις. Οὐκ ὄντες δὲ καθ' ἑαυτοὺς ἀξιόμαχοι προσελάβοντο Φίλιππον σύμμαχον, τὸν Μακεδόνων βασιλέα». Πραγματικὰ ὁ Φίλιππος εἰσέβαλε στὴ Θεσσαλία μετὰ ἰσχυρὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις κι ἔκανε ἀνεξάρτητες τὶς θεσσαλικὲς πόλεις. «Εἰς τὸν Θεσσαλικὸν λαὸν ἀνεπτύχθη εὐθὺς ἀμέσως ἰσχυρότατον ρεῦμα συμπαθείας πρὸς τὸν Φίλιππον, τὸ ὁποῖον διετρήθη καὶ μετὰ ταῦτα πρὸς τοὺς διαδεχθέντας αὐτὸν εἰς τὴν βασιλικὴν ἀρχὴν τῆς Μακεδο-

νίας. Διότι ὄντος ὁ Φίλιππος εἶχε ἐφαρμόσει τότε εἰς τὴν Θεσσαλίαν εὐκρινῶς δημοφιλεῖς πολιτικὴν, καταπολεμῶν τοὺς ἰσχυροὺς καὶ δυνάστας εἰς τὰς διαφόρους πόλεις καὶ περιποιούμενος παντιοτρόπως τὰς δεινοπαθούσας λαϊκὰς τάξεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων δικαίως διὰ τοῦτο ἐχαίρεισθη ὡς ἐλευθερωτῆς», καθὼς σημειώνει ὁ Τερναβίτης ἱστορικὸς Θεόδωρος Ἀξενίδης.

Τὸ 354 π.Χ. νέα διαμάχη ἄρχισε ἀνάμεσα στὶς Φερὲς καὶ στὴ Λάρισα, ἐνῶ παράλληλα οἱ θεσσαλικὲς πόλεις Φάρσαλος καὶ Πελίνναιον εἶχαν μπλεχθῆ σ' ἓνα σκληρὸ κι αἱματηρότατο πόλεμο. Οἱ Ἀλευάδες κάλεσαν πάλι τὸ Φίλιππο, ἐνῶ οἱ Φεραῖοι τὸν στρατηγὸ τῶν Φωκέων Ὀνόμαρχο, πού κατόρθωσε ν' ἀποθῆσῃ τὸν Φίλιππο πέρα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία. Τὸ ἐπόμενο ἔτος ὡστόσο ὁ Φίλιππος, μετὰ συνασπισμένους μακεδονικὰς καὶ θεσσαλικὰς δυνάμεις, κατατρόπωσε στὸ Κρόκιο πεδίο τὸ Φωκικὸ στράτευμα, καὶ κυριάρχησε οὐσιαστικὰ σ' ὅλη τὴ Θεσσαλία. Ἀπὸ τὸ 344 π.Χ. τὰ θεσσαλικὰ πράγματα ρυθμίζονται σύμφωνα μετὰ τὴ θέληση καὶ τὰ συμφέροντα τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς. Ὁ Φίλιππος ἀνακηρύσσεται Ἀνώτατος Ἄρχων τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν, ὀχύρωσε τὰ ἐπικαιρότερα σημεῖα τῆς χώρας κι ἔκανε ἀνεξάρτητες, «συμμάχους» περιφέρειες τὴ Μαγνησία, τὴν Περραιβία καὶ τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα. Ὅσο γιὰ τὸ πολίτευμα πού ἐγκαθίδρυσε ὁ Φίλιππος στὶς Θεσσαλικὲς πόλεις οἱ ἱστορικὸι διχογνωμοῦν. Ὁ Busolt κι ἄλλοι ἐρευνητῆς ὑποστηρίζουν ὅτι καθιέρωσε ἓνα ὀλιγαρχικὸ σχῆμα μετὰ τὴν ἐπωνυμία δεκαρχία, ἐνῶ ὁ Beloch κι ὁ Meyer ὑποθέτουν ὅτι ξανάφερε τὸν πανάρχαιο διοικητικὸ θεσμὸ τῶν τετραρχῶν. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι οἱ προϋστάμενοι τῶν θεσσαλικῶν πόλεων ἦσαν τυφλὰ κι ἀφοσιωμένα ὄργανα τοῦ Φιλίππου καὶ κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ ἱστορικοῦ Πολύβιου «Θετταλοὶ γὰρ ἐδόκουν μὲν κατὰ νόμους πολιτεύειν καὶ πολὺ διαφέρειν Μακεδόνων· διέφερον δ' οὐδέν, ἀλλὰ πᾶν ὁμοίως ἔπασχον Μακεδόσι καὶ πᾶν ἐποίουν τὸ προσταττόμενον τοῖς βασιλικοῖς». Γι' αὐτὸ κι ὁ σφοδρότατος ἀντιφιλιππικὸς Ἀθηναῖος ρήτορας Δημοσθένης τοὺς ὀνομάζει «καταπτύστους».

NOMISMATA

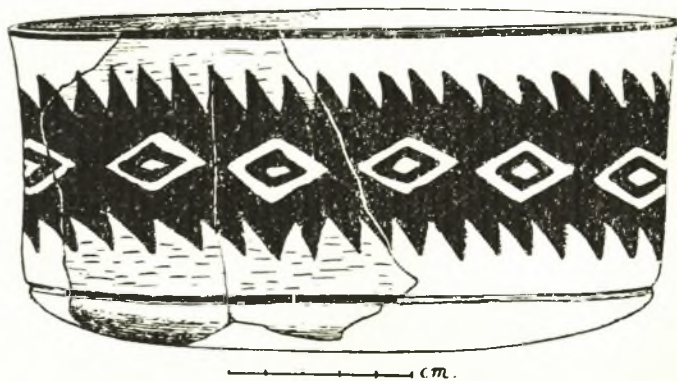
Στους αγώνες του Φιλίππου για την καθυπόταξη των νοτίων ελληνικών πόλεων οι Θεσσαλοί έβοήθησαν πρόθυμα με το αξιόμαχο ίππικό τους. Την ίδια προθυμία έδειξαν και στον Μ. Αλέξανδρο, πολεμώντας με πίστη και ήρωισμό στον Γρανικό, στην Ίσσο, στα Γαυγάμηλα και άλλοι. Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι ένας από τους καλύτερους φίλους του Αλέξανδρου ήταν ο Λαρισαίος Μηδίας, ενώ ο αδερφός του Ίππόστρατος κι ο άνεσιός του Όξύθεμις, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο ως σύμβουλοι μέσα στις αυλές των Μακεδόνων βασιλέων.

Μετά το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) οι Θεσσαλοί επαναστάτησαν κατά των Μακεδόνων, ακολουθώντας το παράδειγμα των υπολοίπων Έλλήνων. Το 322 οι έπιτροποι του Μακεδονικού κράτους στην Εύρωπη Αντίπατρος και Κρατερός νίκησαν κοντά στη Λάρισα τα συνασπισμένα εναντίον τους ελληνικά στρατεύματα κι υπόταξαν πάλι τη Θεσσαλία. Αργότερα, με την εισβολή των Αιτωλών στην Θεσσαλία, οι Θεσσαλοί βρήκαν την ευκαιρία να επαναστατήσουν κατά των Μακεδόνων, για να υποδουλωθούν ξανά από τον Πολυσπέρχοντα. Μέχρι το 197 π.Χ. η χώρα έμεινε ύποτελής στους Μακεδόνες, όποτε με τη νίκη του ρωμαίου στρατηγού Φλαμινίου στις Κυνός Κεφαλές και τη συντριβή του Μακεδόνα βασιλιά Φιλίππου Γ', οι τύχες της ρυθμίζονται από τους στρατηγούς της Ρώμης.

*

Σύμφωνα με τις διπλωματικές της επαγγελίες ή ρωμαϊκή Σύγκλητος εκήρυξε «...έλευθέρους, άφρουρήτους, άφορολογήτους, νόμοις χρωμένους τοίς πατρίοις... Αχαιοίς τους Φθιώτας, Μάγνητας, Θετταλούς, Περραιβούς». Ο στρατηγός Φλαμίνιος επανίδρυσε το 194 το Κοινό των Θεσσαλών με φαινομενικά δημοκρατικό, στην ουσία όμως συγκεντρωτικό κι ολιγαρχικό, χαρακτήρα. Βασικό του όργανο ήταν το «Συνέδριον», που το αποτελούσαν αντιπρόσωποι των Θεσσαλικών πόλεων, εκλεγμένοι από τις ισχυρότερες και πλουσιώτερες οικογένειες και που όνο-

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Γραπτό πήλινο άγγείο από την Πύρασο.

μάζονταν σύνεδροι. Ο αριθμός τους κυμαίνονταν στους 300 μέχρι 350. Ανώτατος άρχοντας ήταν ο Στρατηγός, μ' ενιαύσια αρχή και δικαιώματα επανεκλογής, κι έδρα τη Λάρισα, που άσκοδσε την ανώτατη στρατιωτική και πολιτική εξουσία στη χώρα, συγκαλοῦσε το συνέδριο, εκπροσωπούσε τη χώρα στις έξωτερικές σχέσεις, κι ήταν έξουσιοδοτημένος για τις έπίσημες έπαφές με τις ρωμαϊκές άρχές, Ακολουθοῦσαν οι συνάρχοντες του Στρατηγού, που τους αποτελούσαν: ο ίππαρχος, άρχηγός του ίππικού κι αναπληρωτής του Στρατηγού· ο ταραντίναρχος, άρχηγός των ελαφρά όπλισμένων ίππέων· ο γραμματεὺς των συνέδρων, στενός κι άμεσος συνεργάτης του Στρατηγού στην προπαρασκευή των συνελεύσεων· ο ταμίας, οικονομικός διαχειριστής του Κοινού· ο ίερεὺς του Έλευθερίου Διός, θρησκευτικός ήγέτης των Θεσσαλών κι επιμελητής του ναού του Διός στη Λάρισα, που χρησίμευε ταυτόχρονα κι ως άρχείο του Κοινού.

Η αυτοδιοίκηση αυτή — πλασματική στην ουσία της — διατηρήθηκε μέχρι το 148 π.Χ., όταν η Θεσσαλία, μαζί με τη Μακεδονία, ενώθηκαν από τους Ρωμαίους σε μία επαρχία με το όνομα «Μακεδονία». Στα χρόνια του Οκταβιανού Αυγούστου προσαρτήθηκε στη μεγάλη διοικητική περιφέρεια της Ελλάδος Αχαΐα. Το Κοινό των Θεσσαλών εξακολούθησε να υπάρχει σαν διακοσμητικός θεσμός μέχρι τα χρόνια του Διοκλητιανού, με κύριο έργο του ν' απονέμη τιμητικούς τίτλους σε διάφορους Ρωμαίους άξιωματούχους και ντόπιους γραικύλους.

*

Όπως και σήμερα, έτσι και στην αρχαιότητα η Θεσσαλία ήταν μία πλουσιώτατη και παραγωγικώτατη περιοχή. Το λεκανοπέδιο μάλιστα του Πηνείου, περισσότερο καλλιεργημένο και πυκνοκατοικημένο, τροφοδοτούσε με τα γεωργικά του προϊόντα όλη τη νότια Ελλάδα. Αυτή άκριβώς ή ευφορία του τόπου έκανε, ώστε στους αρχαίους να αναφέρεται με το επίθετο «ερίβωλαξ = με γόνιμη γή». Ο «άργυροδίνης» Πηνείος κι ο «καλλίρρος» Τιταρήσιος, με το «έκ τινος ύλης λιπαρόν ύδωρ» άρδευαν πλούσια όλη την πεδινή περιοχή. Ο Θουκυδίδης την αποκαλεί «άρίστην» κι ο γεωγράφος Σκύμνος «εὐβιωτάτην (= πλουσιώτατη), κράτιστα πεδία και τελεσφόρα έχουσαν». Ο Απολλώνιος εξ άλλου τη χαρακτηρίζει «γαϊαν πάμπαν εὔ-

ρειτόν τε (= με πολλά νερά) και εϋβοτόν (= με πολλά βοσκοτόπια)». Ο Στράβων «εϋδαιμονεστάτην», ο Κλαυδιανός ἐξυμνεῖ τὰ *laeta Thessaliae pascua*, δηλαδή τοὺς χλοερούς λειμῶνες τῆς Θεσσαλίας, ὁ Εὐριπίδης σημειώνει ὅτι «βρίθει ὄλβω εὐθαλεῖ τ' εὐκαρπία» κι ὁ Προκόπιος τὴν ὀνομάζει «εὐφορον χώραν καρπῶν παντοδαπῶν». Σχετικὰ μὲ τὴν πανίδα τῆς χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα σημειώνει ὁ Θεσσαλὸς γιατρός και γεωγράφος Ν. Γεωργιάδης στὰ 1894. «Φαίνεται δέ, ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ θεσσαλικὴ πεδιάς ἦτο μᾶλλον κατάφυτος, και πᾶσα ἡ περὶ τὴν Λάρισαν χώρα ἦτο κατὰ τὸν Θεόφραστον ἐλαιόφυτος· ἂν δὲ ἀναλογισθῶμεν τὰ ἄλλα τὰ περιβάλλοντα τοὺς ἐπιφανεῖς ναοὺς τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος και τὰ κατάφυτα και εὐσκια αὐτῶν γυμνάσια, δυνάμεθα εὐκόλως νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ θεσσαλικὴ πεδιάς δὲν παρεῖχε τὴν ἄχαριν και μονότονον ὄψιν, ἣν ἀπεργάζεται σήμερον ἡ σπανιότης τῶν δένδρων και τῶν δασῶν». Ἐξαιρέση κανεῖς τὴν ἐμποροναυτικὴν περιοχὴ τοῦ Παγαιτικοῦ κόλπου, ἀπ' ὅπου διοχετεύονταν στὶς ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις δημητριακὰ, κτηνοτροφικὰ προϊόντα, ζῶα μικρὰ και μεγάλα, και δοῦλοι κάποτε, ἡ οἰκονομία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας ἦταν στὴ βάση τῆς γεωργοκτηνοτροφικῆς.

Ἡ πολυπληθέστερη και παραγωγικότερη τάξη ἦσαν οἱ πενέσται ἢ μενέσται ἢ Θετταλοικέται. Στὴν πρώτη ὀνομασία ἔχουμε μιὰ ριζικὴ συγγένεια μὲ τὸ ἐπίθετο «πένης» δηλωτικὸ τῆς φτώχειας και τῆς ἀθλιότητάς τους. Στὴ δεύτερη διακρίνουμε μιὰ ἐτυμολογικὴ σχέση μὲ τὸ ρῆμα «μένω» εἶναι ὅσοι ἔμειναν στὸν τόπο τους ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Θετταλῶν — «καταμείναντες και παραδόντες ἑαυτοὺς». Ἡ τρίτη ὀνομασία δηλώνει τοὺς οἰκέτας (= δούλους) τῶν Θετταλῶν, πού ἦσαν κι οἱ ἀποκλειστικοὶ καλλιεργητὲς τῶν κτημάτων τους, μὲ ὑποχρέωση νὰ δίνουν κάθε χρόνο μιὰ ὀρισμένη ποσότητα ἀπὸ τὰ προϊόντα τους, τὴ λεγομένη «σύνταξιν». Οἱ πενέστες

δὲν εἶχαν προσωπικὴ ἐλευθερία κι ἀποτελοῦσαν ἀτομικὴ περιουσία τῶν γεωκτημόνων, πού δὲν εἶχαν ὡστόσο τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς θανατώνουν, παρὰ μονάχα ὕστερα ἀπὸ δικαστικὴ ἀπόφαση. Γενικὰ ἡ ζωὴ τους ἦταν στερημένη κι ἡ μοῖρα τους τραγικὴ. Ἐκεῖ ὀφείλεται τὸ μῖσος ἐναντίον τῶν κυρίων των, ὅπως σημειώνει ὁ Ἀριστοτέλης: «και κακοπαθῶς ζῶντες ἐπιβουλεύουσι και μισοῦσι». Ὑστερ' ἀπὸ μιὰ τέτοια σκληρὴ πίεση συνακόλουθες ἦσαν οἱ συχνές τους ἐξεγέρσεις, πού ἀποτελοῦσαν χρόνια ἀναταραχὴ μέσα στὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλίας. Τὰ κινήματα αὐτά, προσωρινὰ στὴ διάρκειά τους, καταπνίγονταν τελικὰ στὸ αἷμα τους ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς, μιὰ κι οἱ πενέστες ἦσαν ἄοπλοι κι ἀνοργάνωτοι.

«Μικρὴ σὲ ἀριθμὸ, ἀλλὰ ἰσχυρότατη ἦταν ἡ τάξη τῶν γεωκτημόνων, πού κυβερνοῦσε πολιτικά, στρατιωτικά, οἰκονομικὰ και διοικητικὰ τὶς θεσσαλικὲς πόλεις, σ' ἐποχὲς αὐτονομίας ἢ συνασπισμοῦ. Στὶς περισσότερες πόλεις οἱ δυνατὲς αὐτὲς οἰκογένειες εἶχαν ἐξασφαλίσει μιὰ κληρονομικὴ, δυναστικὴ ὀλιγαρχία, στηριγμένες στὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν δούλων τους και τῶν πενεστῶν, πού τοὺς ὄπλιζαν ὅταν παρουσιάζονταν περιπτώσεις ἀνταγωνισμῶν και σφετερισμῶν τῆς ἐξουσίας. Τέτοια γένη πού τὰ μέλη τους κυβέρνησαν τὶς πόλεις ἢ ἐτάγυσαν γιὰ πολλὰ χρόνια εἶναι οἱ Ἀλευάδες κι οἱ Ἀντιοχίδες στὴ Λάρισα κι οἱ Σκοπάδες στὴν Κραννῶνα.

Ἐνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς τάξεις τῶν πενεστῶν και τῶν γεωκτημόνων μποροῦμε νὰ σημειώσουμε και τὴν ὀλιγάριθμη κατηγορία τῶν μικροκτηματιῶν, τῶν ἐμπόρων και τῶν βιοτεχνῶν. Σ' ἀντίθεση μ' ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας, πού ἡ τάξη αὐτὴ ἀνέβηκε ὕστερ' ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες στὴν ἐξουσία, στὴ διάρκεια τῆς θεσσαλικῆς ἀρχαιότητάς ἢ δράσης τῆς ἦταν περιορισμένη κι ἡ παρουσία τῆς στάθηκε ἀσήμαντη, μιὰ κι ἡ κοινωνικὴ ὑφὴ κι ἡ οἰκονομία τῆς χώρας αὐτῆς διατηρήθηκε ὡς τὸ τέλος τιμοκρατικὴ και γεωργικὴ.

Τέμπη: Ἡ εὐφρόσυνη θεσσαλικὴ κοιλάδα, πού τὴν ἐξύμνησαν ἀρχαῖοι και νεώτεροι ποιητὲς.

“Όλυμπος: Ἡ θρυλική κι ἀπροσπέλαστη καθέδρα τῶν ἀθανάτων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πανθέου.

Ἐνδεικτικὸ ἀκόμα τῆς διακριτικῆς κοινωνικῆς ὀροθεσίας τῶν γεωκτημόνων πρὸς τοὺς πενέστες καὶ τὴν ὑπόλοιπη μεσαία τάξη εἶναι ὁ θεσμὸς τῆς ἐλευθερίας ἀγορᾶς. Στὸ κέντρο κάθε θεσσαλικῆς πόλης βρισκόταν ἡ ζώνη τῶν δημοσίων γραφείων καὶ τῶν κατοικιῶν τῶν ἀριστοκρατῶν. Ἡ εἴσοδος ἐκεῖ ἐπιτρεπόταν μόνο στοὺς ἐλεύθερους. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐπίσης ἦταν ἕνας ὀλιγαρχικὸς θεσμὸς, πού δροῦσε σὲ πολὺ περιορισμένα κοινωνικά πλαίσια, ἀνασχητικὸς σὲ κάθε διαφοροποίηση καὶ διοικητικὴ ἢ κοινωνικὴ ἀνέλιξη.

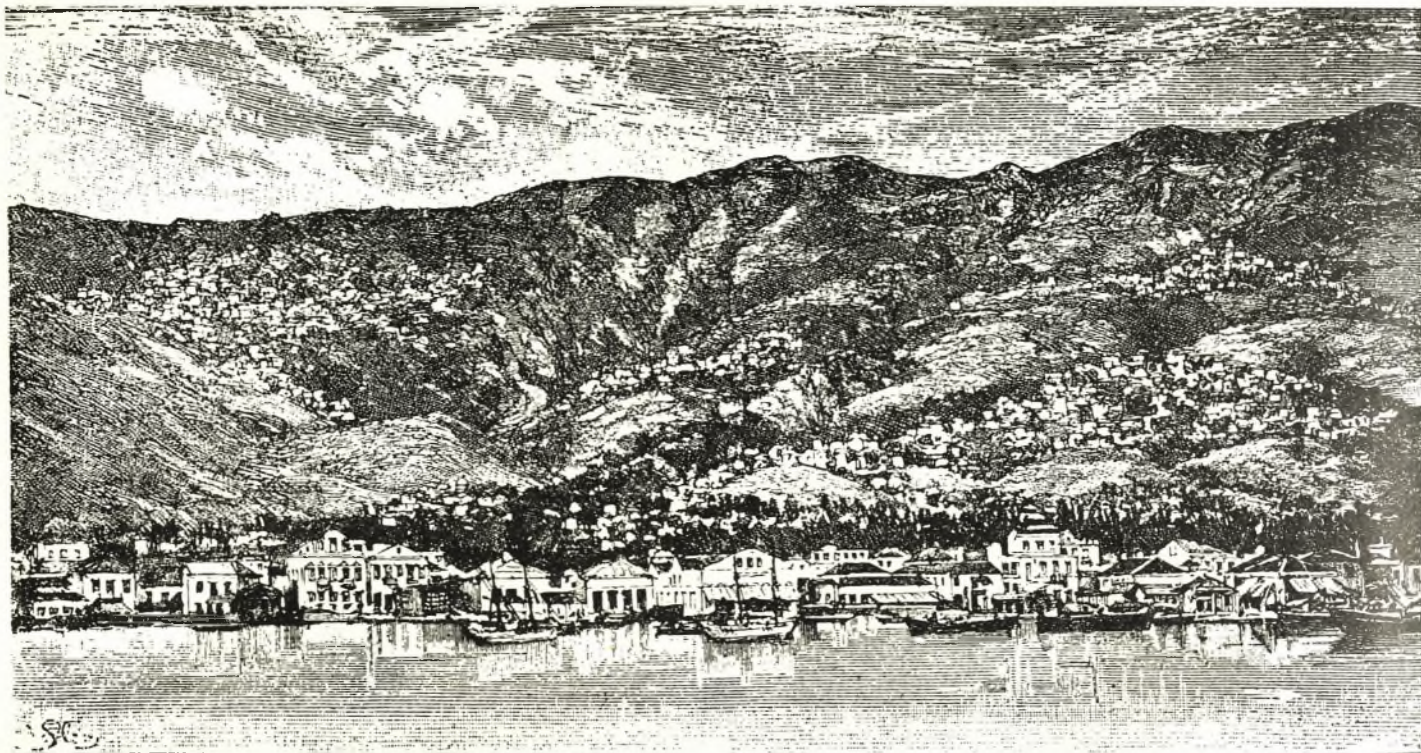
Γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῆ ἡ γενικὴ γνώση μας σχετικὰ μὲ τὴν κοινωνικὴ σύνθεση τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας, θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε καὶ τοὺς περιοίκοις, πού ἦσαν ὑποτελεῖς τῆς ἀριστοκρατίας τῶν τετραρχιῶν, ἄλλοτε στενά κι ἄλλοτε χαλαρότερα. Τέτοιοι ἦσαν οἱ Περραιβοί, πού τὸ περισσότερο διάστημα ὑπάγονταν στὴ Λάρισα· οἱ Ἀχαιοὶ Φθιώτες, ὑποτελεῖς τῆς Φαρσάλου· οἱ Μάγνητες, ὑποκείμενοι ἄλλοτε στὴ Λάρισα κι ἄλλοτε στὶς Φερές· οἱ Μαλιεῖς, οἱ Αἰνιᾶνες κι οἱ Οἰταῖοι. Ἡ ὑποδούλωση ὡστόσο δὲν ἦταν ὀλοκληρωτικὴ. Ἡ ὑποτελία περιοριζόταν στὴν καταβολὴ ὀρισμένου φόρου καὶ στὴν ἐνίσχυση τῶν εὐγενῶν μὲ στρατιωτικὲς δυνάμεις, κυριώτατα πελταστῆς.

Ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη τῆς Θεσσαλίας μὲ τὰ πλούσια εὐρήματα τῆς Λάρισας, τῆς Φαλάννης, τῶν Χυρετιῶν, τῶν Φερῶν, τῆς Φαρσάλου, τῆς Μητροπόλεως κ.ἄ. χαρακτηρίζεται γιὰ τὸ ἰδιαίτερο θεσσαλικὸ της χρῶμα, τὴν ταυτόχρονη χρησιμοποίησι σμίλης καὶ χρωστήρα, τὴ λιτότητα καὶ τὴν ἀκομψία στὶς στάσεις καὶ στὴν ἐνδυμασία, τὴν ἀνατομικὴ ἐλαττωματικότητα, ἀλλὰ καὶ παράλληλα τὴν ἀξιόλογη ποικιλία καὶ πρωτοτυπία στὰ θέματα τῆς εἰκαστικῆς δημιουργίας. Ἀξιολογώντας τὴν τέχνη αὐτὴ ὁ Θεόδωρος Ἀξενίδης γράφει σχετικὰ: «...δὲν στεροῦνται τὰ ἀρχαϊκὰ ἀνάγλυφα τῆς Θεσσαλίας οὔτε τῆς ποιη-

τικῆς καὶ εἰδωλλιακῆς χάριτος, οὔτε τοῦ ζωηροῦ συναισθηματικοῦ χρώματος. Πόσον δροσιζοῦν ἀληθῶς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τὰ ὠραῖα γλυπτικὰ συμπλέγματα, ἐκ τῶν ὀποίων προβάλλουν μὲ περισσὴν ἀπλότητα καὶ παιδικὴν ἀφέλειαν αἱ ἀγναὶ χαραὶ καὶ εὐχαριστήσεις τῆς οἰκογενειακῆς καὶ ἀγροτικῆς ζωῆς τῶν Θεσσαλῶν! Πόσον βαθῶς μᾶς συγκινοῦν αἱ ἤρεμοι καὶ ὄνειροπόλοι μορφαί, αἱ ὀποῖαι φαίνονται νὰ νοσταλγοῦν τὰ ζῶα, τὰ πτηνά, τὰ ἀκόντια, τὴν ἄτρακτον, καὶ ὅ,τι ἄλλο ἐν γένει κρατοῦν εἰς τὰς χεῖρας τῶν μὲ τόσην εὐλάβειαν καὶ ἀβρότητα, ὡς ἐὰν δὲν ἤθελον κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἀποχωρισθοῦν τοῦ προσφιλοῦς τῶν κόσμου, τὸν ὀποῖον τόσον ὀλίγον ἐχάρησαν!...».

Ἀξιόλογες ἀπὸ κάθε ἄποψη εἶναι κι οἱ ἐπιτύμβιες γραπτῆς στήλης τῶν Παγασῶν πού βρίσκονται στὸ Μουσεῖο τοῦ Βόλου. Γενικώτερα ὡστόσο θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς ὅτι ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία τῶν ἀρχαίων Θεσσαλῶν στάθηκε φτωγὴ καὶ ὄσα ἐπιτεύγματα τῆς ὑπογραμμίστηκαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους, ὀφείλονται κυριώτατα σὲ ἐξωθεσσαλικά ἐργαστήρια ἢ σὲ ξένους καλλιτέχνες πού ἐργάστηκαν διάφορες ἐποχῆς στὰ θεσσαλικά κέντρα.

Σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἄλλα διαμερίσματα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας ἢ Θεσσαλία παρουσιάζεται πολὺ φτωγὴ καὶ στὴν πνευματικὴ τῆς κίνησιν. Τὸ ἀνεξέλικτο κοινωνικὸ σύστημα πού ἐπικράτησε ἐδῶ ἀπὸ τὴν αὐγὴ ὡς τὴ δύση τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο τῆς θεσσαλικῆς ἀριστοκρατίας, πού ὀλάκερους αἰῶνες ἦταν ἀποροφημένη ἀπὸ γεωργοκτηματικῆς, πολιτικῆς, στρατιωτικῆς καὶ ὕλοζωιστικῆς μέριμνας, δὲ στάθηκε ὁ εὐνοϊκὸς συντελεστής γιὰ φιλοσοφικῆς, λογοτεχνικῆς καὶ πνευματικῆς, γενικώτερα, ἐπιδόσεις. Ὁ ὄνομαστός θεσσαλικὸς πλούτος, ἐξ αἰτίας τῆς διανοητικῆς στενότητος τῶν φερῶν του, δὲ μεταβολίσθηκε σὲ προϊόντα πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Θὰ μπορούσε ὡστόσο κανεὶς νὰ σημειώσῃ ἐλά-

Βόλος: Ἡ ὁμορφὴ πόλις τοῦ Παγασητικοῦ, στὰ κράσπεδα τοῦ Πηλίου, ὅπως ἦταν τὸν περασμένο αἰῶνα.

χιστα ὀνόματα μετρίων θεσσαλῶν διανοητῶν καὶ τῆ δράση τῶν ξένων πνευματικῶν ἀνθρώπων, ποὺ πέρασαν κι ἔμειναν γιὰ λίγο ἢ ἀρκετὸ διάστημα στὴ Θεσσαλία. Στις ἀρχές τοῦ Δ' αἰῶνα ὁ διάσημος σοφιστὴς Γοργίας ἴδρυσεν στὴ Λάρισα ρητορικὴ σχολή, ὅπου φοίτησαν ὁ Ἀλεξάνδης Ἀριστιππος κι ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτη Μένων. Στὴ Λάρισα ἐπίσης πέρασε τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, πεθαίνοντας ἐκεῖ, ὁ περίφημος γιατρός τῆς ἀρχαιότητος Ἱπποκράτης. Λαριστινοὶ ἦσαν ὁ βιογράφος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Πολύκλειτος κι ὁ ὀνομαστός φιλόσοφος Φίλων, δάσκαλος τοῦ Κικέρωνος, ὁ νεοπυθαγόρειος φιλόσοφος Ἀναξίλαος κι οἱ ῥήτορες Ἱππόδρομος καὶ Τιμόλαος. Στὴ Λάρισα ἐπίσης δίδαξε συστηματικὰ τὴ σοφιστικὴ ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος Ἀθηνίων.

Ἡ γ λ ῶ σ σ α ποὺ μιλοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Θεσσαλοὶ ἀνήκει στὴ βόρεια ἀρχαῖκὴ ἢ αἰολικὴ διάλεκτο. Οἱ πολλὲς ἐπιγραφές ποὺ βρέθηκαν στὶς θεσσαλικὲς πόλεις ἐπιτρέψανε στοὺς γλωσσολόγους νὰ καθορίσουν τίς μορφολογικὲς, συντακτικὲς καὶ λεκτικὲς ἰδιουπίες τῆς. Μ' αὐτὴν ἀσχολήθηκαν ὁ A. Thumb, ὁ F. Solmsen, ὁ J. Wackernagel καὶ προπαντὸς ὁ Fr. Bechtel στὸ ἔργο του «Die griechischen Dialecten» (Βερολίνο 1921). Παρατηροῦμε γενικὰ σ' αὐτὴ: τὴ διατήρηση τοῦ F· τὴ διατήρηση τοῦ ν πρὶν ἀπὸ τὸ σ (πάνσα = πᾶσα)· τὴν τροπὴ τοῦ ε σέ ι (νίος = νέος)· τὴν τροπὴ τῆς συλλαβῆς ρι σε ρρ (κύρρος = κύριος, ἀργύρρον = ἀργύριον)· τὴν τροπὴ τοῦ φ σέ ου (ἀνθρώπου = ἀνθρώπῳ, αὐτοῦ = αὐτῷ) κ.ἄ. Διακρίνεται σὲ δυὸ ἰδιώματα: ἀνατολικό, μὲ καθαρὰ αἰολικὸ χαρακτήρα, καὶ δυτικὸ, ὅπου φαίνονται οἱ γλωσσικὲς ἐπιδράσεις τῶν δωρικῶν, δυτικῶν διαλέκτων.

Πλούσια σὲ λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις, σὲ πρωτεύουσες καὶ δευτερεύουσες θεότητες, ἡμίθεους κι ἥρωες ἦταν ἡ θεσσαλικὴ θρησκεία. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Θεσσαλία στάθηκε γιὰ πολὺν καιρὸ μιὰ χώρα ποὺ στάθμευσαν τὰ ἑλληνικὰ φύλα προτοῦ κατέβουν στὴ νότια Ἑλλάδα,

οἱ θεογονικὲς, οἱ μυθολογικὲς τῆς παραδόσεις καθὼς κι οἱ τόποι τῆς λατρείας τῆς, ἀποτελοῦν σημαντικὲς πηγές γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας. Ἄν ἐξαιρέση κανεὶς τὸν Ὀλυμπο, ποὺ πῆρε κεντρικὴ θέση μέσα στὴν ἀρχαία θρησκεία καὶ τὸ Πήλιο μὲ τὸν πολυπρόσωπο μυθικὸ κόσμον του, μπορεῖ νὰ σημειώσῃ κανεὶς κι ἄλλα θεσσαλικά, θρησκευτικὰ κέντρα μ' ἐπιχώρια ἀξία, ὅπως τὴ λατρεία τῆς Δήμητρας, τὸ ἱερὸ τῆς Ἰωνίας, τοῦ Φυλλίου Ἀπόλλωνος, τῆς Ἰχναίας Θέμιδος, τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Ἀκραιῦ Διός, τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς τοῦ Κερδώου Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἐλευθερίου Διός, τοῦ Λεσχαίου Ἀπόλλωνος, τοῦ Μειλιχίου Διός, τῆς Δήμητρος Φυλάκας, τοῦ Καρπαίου Διονύσου, τῆς Ἀφροδίτης Ἀνοσίας, τῆς Ἐκάτης Ἐνοδίας, τῶν Διοσκουρῶν, τοῦ Ἡρακλέους, τῆς Κυβέλης κ.ἄ.

Ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει κι ἡ ἐπίδραση τῶν Θεσσαλῶν στ' ἀθλήματα καὶ τοὺς ἀ γ ῶ ν ε ς. Στὴ Λάρισα, στὶς Φερές, στὴ Φάρσαλο, στὴν Τρίκκη, στὴν Ὀλοσσόνα, στὴ Φάλανα, στὶς Παγασές, στὴ Μητρόπολη κ.ἄ. ὑπῆρχαν γυμναστικοὶ χώροι, ὅπου, κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τῶν γυμνασιάρχων, ἀσκοῦνταν οἱ Θεσσαλοὶ νέοι. Τὰ Ἐλευθέρια, τὰ Ποσειδῶνια, τὰ Καισάρεια εἶναι καθαρὰ ἀθλητικὲς πανηγύρεις, ὅπου τελοῦνταν γυμνικοὶ ἀγῶνες, ἵππικοί, ἢ ἀφιππολαμπάς, δηλαδὴ λαμπαδηδρομία μ' ἔφιππους δρομεῖς, ἢ ἀφιπποδρομία, δηλαδὴ πέζευση καὶ ἵππευση ὅταν τὸ ἄλογο τρέχη, ἢ ταυροθηρία, πολυσύνθετο ἀκροβατικὸ ἀγώνισμα κνηγιοῦ μαινόμενου ταύρου ἀπὸ ἔφιππο θηρευτῆ, ὁ ἀποβατικὸς ἀγῶνας, εἶδος μικτῆς ἀρματοπεζοδρομίας, χορευτικοὶ ἀγῶνες κ.ἄ.

Σχετικὰ μὲ τὸ χαρακτῆρα τῶν ἀρχαίων Θεσσαλῶν δὲν ἔχουμε πλούσιες μαρτυρίες. Ἡ φήμη τοὺς ἤθελε καλοὺς πολεμιστὲς καὶ προπαντὸς ἀξιόμαχους ἵππεις. Ὁ Κριτίας κι ὁ Κρατῖνος σημειῶνουν τὴν πολυτέλεια στὴν ἐνδυμασίαν τους, ποὺ μόνον μὲ τὴν περσικὴ μποροῦσε νὰ παραβληθῆ. Ὁ Πλάτων ἐξ ἄλλου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι στὴ

Θεσσαλία επικρατούσε άκολασία και άταξία κι ότι μοναδική φροντίδα τών κατοίκων της ήσαν τά συμπόσια και τά ξεφαντώματα. 'Ο ιστορικός Θεόπομπος τούς χαρακτηρίζει «άκολάστους και περι τόν βίον άσελγείς» ό 'Αθηναίος «εΰτραπέζους», δηλαδή καλοφαγάδες και τούς Φαρσάλιους «πολυφάγους». 'Ο 'Αριστοφάνης μάλιστα μās παρέχει τή μαρτυρία, ότι τισ μεγάλες μερίδες τού κρέατος οί άρχαιοι τισ όνόμαζαν: «Θετταλότμητον κρέας». 'Ο Θεόπομπος άκόμα προσθέτει ότι οί Θεσσαλοι «ζώσιν οί μέν σΰν όρχηστρίσι και ταΐς αύλητρίσι διατρίβοντες, οί δέ έν κύβοις (= παΐζουν ζάρια) και πότοις και ταΐς τοιαύταις άκολασίαις διημερεύοντες... Φαρσάλιοι δέ πάντων ανθρώπων εισίν άργότατοι και πολυτελέστατοι». 'Ο Λουκιανός τούς θέλει έξαιρετικούς χορευτές κι ό 'Ηρακλείδης, προσπαθώντας νά δώση μιá ψυχосυνθεσιακή συμπεριληψη, ύποστηρίζει ότι τó θεσσαλικό ήθος «έχει τó γαΰρον και όγκώδες, έτι δέ ύπόχαινον» όμολογεί δέ ταΰτα ταΐς ίπποτροφίαις αύτών και ξενοδοχίαις· οΰ πανοΰργον δέ, αλλά έξηρμένον και τεθαρρηκόσ. Διό και οικείόν έστι αύτοις ή φιλοποσία και τά έρωτικά και πάσα ή περι τήν δίαιταν άνεσις». Φυσικά όλες αύτές οί παρατηρήσεις τών άρχαίων κι οί χαρακτηρισμοί ισχύουν για τή θεσσαλική άριστοκρατία, πού μπορούσε νά κάνη μιá τέτοια πολυδάπανη ζωή. Για τούς πενέστες ήταν άρκετό και πού ζούσαν, βουτηγμένοι στην καμπΐσια λάσπη και στην κακομοιριά τους.

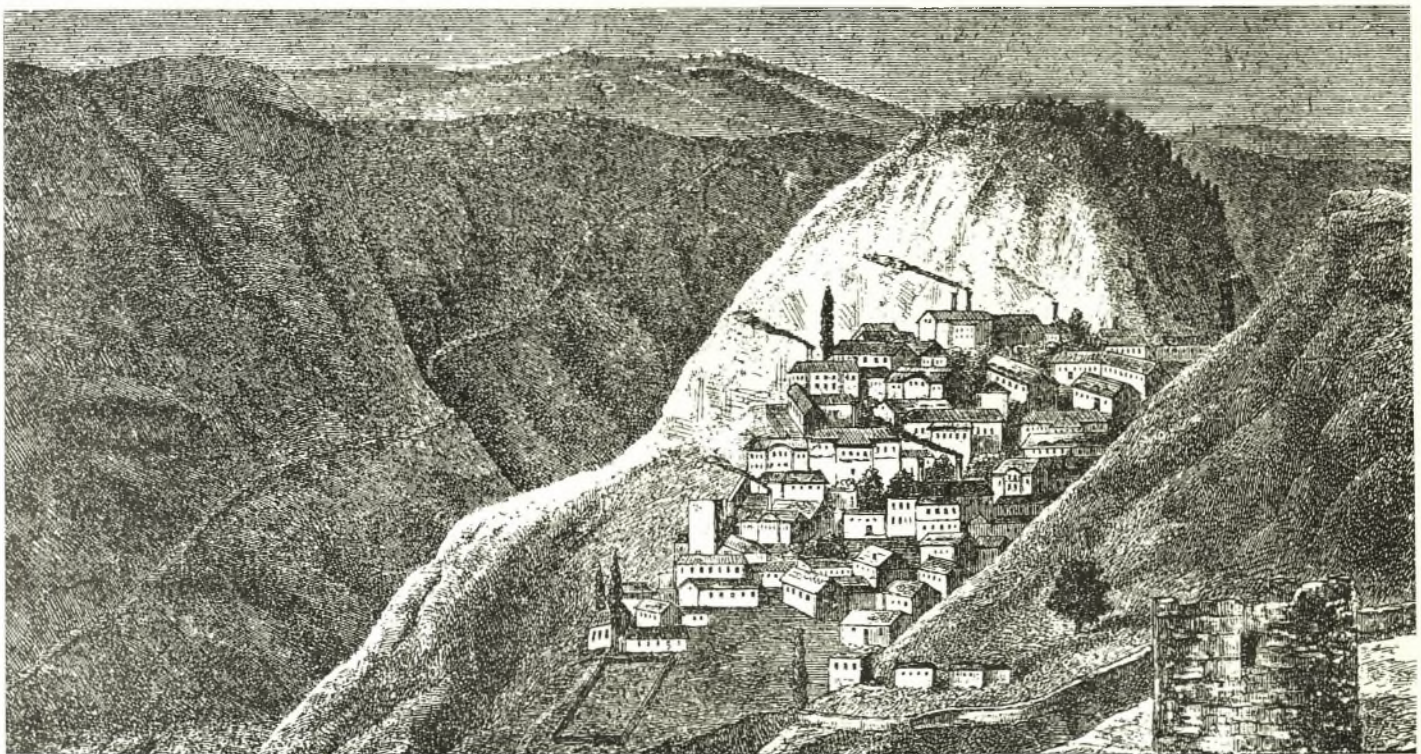
*

'Από τόν Α΄ μ.Χ. αΐώνα άρχίζει νά επικρατή στη Θεσσαλία ό χριστιανισμός. 'Η πρώτη έστία τής νέας θρησκείας άπ' όπου έξακτινώθηκε και στις ύπόλοιπες πόλεις είναι ή 'Υπάτη. 'Η παράδοση θέλει είσηγητή της ένα από τούς έβδομήντα 'Αποστόλους, τόν 'Ηρωδΐωνα, πού άρχιεράτευσε και μαρτύρησε στην 'Υπάτη. 'Η φτώχεια, ή καταδυνάστευση κι ή άγανάκτηση τών Θεσσαλικών πληθυσμών, άποτελοΰσαν πρόσφορο έδαφος για νά ριζώση ή

νέα θρησκεία με τισ φιλελεύθερες έπαγγελίες της. 'Η εκκλησία τής Λάρισας αναφέρεται ανάμεσα στις πρώτες πού ιδρύθηκαν στον έλλαδικό χΰρο. Τόν Β΄ μ.Χ. αΐωνα ή ύπαιθρη χΰρα ήταν τόσο άραιοκατοικημένη, ώστε ό ιστορικός Δίων Χρυσόστομος αναφέρει πώς «ό Πηνειός ρεΐ δι' έρήμου Θεσσαλίας». Μόνο ή πρωτεύουσα της Λάρισα κι ή Δημητριάς παρουσιάζουν κάποια άστική κίνηση και ζωή. Τόν Γ΄ αΐωνα ή Λάρισα αναγράφεται σά μιá από τισ άνθηρότερες πόλεις τής 'Ελλάδας, αλλά — σύμφωνα με τή μαρτυρία τού περιηγητή Αιθίκου — «έμπλεως παντοίων κακών και άισχρών, φόνου, άκολασίας και άσελγείας». Με τήν άνοδο τού Μ. Κωνσταντίνου στο θρόνο τού Ρωμαϊκού Κράτους ό χριστιανισμός, δυναμωμένος από τήν κρατική πιá αναγνώριση, όπως σ' όλο τόν κόσμο, έτσι άκμάζει και στη Θεσσαλία. Εϋλωτες άποδειξίεις είναι τά λαμπρά παλαιοχριστιανικά εύρήματα τών Φθιωτίδων Θηβών (σημ. Νέα 'Αγχίαλος) κι ή συμμετοχή τών Θεσσαλών έπισκόπων στις Οικουμενικές Συνόδους. Στη Νίκαια (325) παρευρίσκονται οί έπίσκοποι Λαρίσης 'Αχιλλείος και Τρίκκης Διόδωρος, ένΰ στη Σύνοδο τής 'Εφέσου (431) οί: Λαρίσης Βασίλειος, 'Υπάτης Παππιανός και Δημητριάδος Μάξιμος ή Μαξιμίνοσ. Στά χρόνια τού Μ. Κωνσταντίνου ή Θεσσαλία μαζί με τισ Β. Σποράδες άποτελοΰσε ύπαρχία τής έπαρχίας Μακεδονίας με πρωτεύουσα πάντοτε τή Λάρισα, πού ήταν σημαντικός συγκοινωνιακόσ κόμβος τής Κωνσταντινουπόλεωσ πρὸς τήν ήπειρωτική Νικόπολη δυτικά, και νότια πρὸς τισ Θερμοπόλεσ, τήν 'Ελάτεια, τήν 'Αθήνα και τήν Κόρινθο.

'Από τόν Δ΄ μ.Χ. αΐωνα ή Θεσσαλία μαστίζεται από τισ έπιδρομές και τισ λεηλασίες τών βησιγοθικών και ούννικών φύλων, πού πλημμυρίζουν τά έλληνικά διαμερίσματα τού Βυζαντινού κράτους. Περισσότερο από κάθε άλλη νότια έπαρχία ή Θεσσαλία δεινοπαθει από τισ άναστατώσεις αύτές, μιá και άποτελεΐ ένα εύκολο πέρασμα τών μετακινούμενων όρδών πρὸς όλες τισ κατευθύνσεις. 'Η έκρυθμη αύτή κατάσταση με τισ θλιβερές έπιπτώσεις στη

'Αμπελάγια: 'Η όνομαστή κομΐπολη τού Κισσάβου με τήν πλούσια βιομηχανία και τήν ιστορική Συντροφία της.

θεσσαλική δημογραφία και οικονομία, κόπασε στα χρόνια του Ίουστινιανού.

Πολύλεκτο είναι το ζήτημα πότε εγκαταστάθηκαν οι Σλάβοι στη Θεσσαλία. Ο τσέχος ιστορικός Lubor Niederle υποστηρίζει πως οι σλαβικές επιδρομές μ' αντίστοιχες εγκαταστάσεις άρχισαν το 578 και τελείωσαν με την ανάρρηση στο βυζαντινό θρόνο του αυτοκράτορα Ήρακλείου (610). Τα ίδια περίπου παραδέχεται κι άλλος τσέχος έρευνητής ο F. Dvornik. Η σχετική ιστορική έρευνα καταστάλαξε σήμερα στο συμπέρασμα ότι στη Μαγνησία εγκαταστάθηκε μιá σλαβική φυλή με το όνομα Βελεγεζίται ή Βερζίται. Η άκμαία θεσσαλική πόλη Φθιώτιδες Θήβαι υποθέτουν ότι καταστράφηκε απ' αυτούς. Σχετικά με την έκταση των αποικισμών αυτών και την επίδραση που μπορεί να είχαν πάνω στο θεσσαλικό χώρο ο καθηγητής Διον. Ζακυθινός γράφει: «Αί εν Θεσσαλία σλαβικαί αποικιαί παρέχουν την εντύπωσιν νησίδων εγκατεσπαρμένων εν τῷ μέσῳ συμπαγῶν πληθυσμῶν. Ἄλλωστε αἱ ἐγκατασταθεῖσαι φυλαὶ οὐδεμίαν ἢ ἐνίστε δλωσ ὑποτυπώδη πολιτικὴν ὀργάνωσιν εἶχον».

Στά χρόνια του Βασιλείου Β' (976-1025) ή Μακεδονία κι ή Θεσσαλία κατακλύσθηκαν από στίφη βουλγαρικά, που τά ὀδηγοῦσε ὁ ἰκανώτατος ἡγεμόνας τους Σαμουήλ. Στά 986 ή Λάρισα, ὕστερ' ἀπό ἡρωική ἀντίσταση, ἔπεσε στά χέρια τῶν ἐπιδρομέων. Οἱ κάτοικοί της — σύμφωνα με τίς μαρτυρίες τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου Γεωργίου Κεδρηνοῦ — ἐξανδραποδίστηκαν καί μεταφέρθηκαν στά ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας, ἐνῶ τὸ λείψανο τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου μετακομίσθηκε στή λίμνη Πρέσπα, ὅπου εἶχε τή διαμονή του ὁ Σαμουήλ. Ἀπό τους Βουλγάρους ἀπάλλαξε τή Νότια Ἑλλάδα καί τή Θεσσαλία ὁ στρατηγός Νικηφόρος Οὐρανός, συντρίβοντας τίς δυνάμεις τους στό Σπερχεῖο τὸ 997.

Ἁκμαῖες θεσσαλικές πόλεις στά μεσαιωνικά χρόνια ἀναφέρονται ή Δημητριάς, ή Λάρισα, οἱ δυὸ Ἄλμυροί, ή Φάρσαλος, ὁ Δομοκός, ή Βεζένη, ὁ Νεζερός, τὰ Τρίκαλα, οἱ Γόμποι, ὁ Πλαταμών, τὸ Δομένικο κ.ἄ.

Τὸν ΙΑ' αἰῶνα παρουσιάζεται στή Θεσσαλία καί μιá καινούργια φυλή οἱ Β λ ά χ ο ι ἢ Κ ο υ τ σ ὄ β λ α χ ο ι. Σχετικά με τὰ ἔθνολογικά της κατέκαστα ἔχουν διατυπωθῆ διάφορες θεωρίες ἀπό ξένους κι Ἑλληνες ἐρευνητές. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι συγγενεῖς τῶν σημερινῶν Ρουμάνων· ὁ Ν. Βέης ὅτι πρόκειται γιά λατινογενῆ λαὸ που ἦταν διεσπαρμένοι στή Βαλκανική

Λάρισα 1836: Ἐπίσκεψη Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν

Πόρτα Παναγιά Τρικάλων: Μωσαϊκό τέμπλο.

Χερσόννησο τὸ μεσαίωνα· ὁ Κ. Ἄμαντος παραδέχεται ὅτι εἶναι Ἑλληνες ἐκλατινισμένοι κατὰ τή διάρκεια τῆς ρωμαιοκρατίας· ὁ Α. Κεραμόπουλος, χωρίζοντάς τους σέ Μογλενίτες Βλάχους καί Φρασαριώτες Ἀρβανιτοβλάχους, τους θέλει Ἑλληνες ἐκλατινισμένους, ἐπειδή ὕπηρετοῦσαν στό ρωμαϊκό στρατό· ὁ Ἄρης Πουλιανός ὑποστηρίζει με βεβαιότητα «ὅτι οἱ Βλάχοι εἶναι στήν πλειοψηφία ἀπόγονοι αὐτόχθονος πληθυσμοῦ». Ἀπό τους ξένους ὁ W. Tomaschek ὑποθέτει ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι εἶναι Βέσσοι ἐκλατινισμένοι, που ἐγκαταστάθηκαν στά ὄρεινά συγκροτήματα τῆς βορειοδυτικῆς Θεσσαλίας, ἀπωθημένοι ἀπό τους Βουλγάρους· ὁ Α. D. Xenopol ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιά Ρωμαίους που στάλθηκαν στήν Ἠπειρο καί τή Θεσσαλία· ὁ Ν. Jorga τους θέλει ἐκλατινισμένους πληθυσμούς τῶν Ἰλλυρικῶν χωρῶν. Τὸ ὄνομα Βλάχοι στή Θεσσαλία ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά στόν Ἑβραῖο περιηγητή τοῦ ΙΒ' αἰῶνα Βενιαμίν τὸν ἐκ Τουδέλης, καί σέ ἑλληνικό κείμενο στό Νικήτα Χωνιάτη, που μᾶς πληροφορεῖ πως κατοικοῦσαν στά μετέωρα (= ὄρεινά) τμήματα τῆς χώρας. Ἀργότερα ή Θεσσαλία ὀνομάζεται στους συγγραφεῖς Με γ ἄ λ η Β λ α χ ί α.

Στὸ τέλος τοῦ ΙΑ' αἰῶνα ή Θεσσαλία δεινοπαθεῖ ἀπό τήν ἐπιδρομή τῶν Νορμανδῶν. Ὁ στρατηγός τους Βοημούνδος, ἀφοῦ κατέλαβε τὰ Ἰωάννινα, ἐκυρίευσε κατόπιν τὰ Τρίκαλα κι ἐπολιορκήσε ἕξι μῆνες τή Λάρισα, χωρίς τελικά νά τήν ἐκπορθήση, γιατί νικήθηκε ἀπό τὸν βυζαντινό αυτοκράτορα Ἀλέξιο Α', που ἦλθε σ' ἐνίσχυση τῶν ἀποκλεισμένων.

Μετά τή βυζαντινονορμανδική συνθήκη τοῦ 1156 ή Θεσσαλία γνώρισε μέρες ἡσυχίας καί ἀκμῆς γιά μισὸ περίπου αἰῶνα. Διοικητικά ἀποτελοῦσε τήν ἑνάτη ἐπαρχία

Πόρτα Παναγιά Τρικάλων: Μωσαϊκό τέμπλου.

του Θέματος της Ίλλυρίας. Ο μητροπολίτης της Λαρίσης — 23ος στη σειρά των μητροπολιτών του Οικουμενικού Θρόνου — τιτλοφορούνταν «Υπέρτιμος και Έξαρχος δευτέρας Θεσσαλίας και πάσης Ελλάδος», έχοντας στη δικαιοδοσία του τις επισκοπές: Θυμακού, Φαναριοφρασάλων, Γαρδικίου, Τρίκκης, Σταγών, Δημητριάδος, Ραδοβιστίου, Σκοπέλου και Σκιάθου, Ζητουνίου, Λιδωρικίου, Λιτής και Ρεντίνης. Φυσικά ο αριθμός των επισκοπών αυτών δεν ήταν σταθερός, στους κατοπινούς κυριότερα αιώνες. Η εμπορική κίνηση των λιμανιών του Παγασιτικού αναφέρεται στους συγγραφείς αξιόλογοι, με άνηρες αποικίες των Έβραίων, των Βενετών, των Πισατών και των Γενουατών, που ασχολούνταν με το εξαγωγικό και το εισαγωγικό εμπόριο.

Μετά την κατάλυση του Βυζαντινού κράτους από τους Φράγκους (1204) ή ανατολική Θεσσαλία έγινε κτήση του Βονιφατίου Μομφερατικού, που κατέλαβε με το στρατό του τη Λάρισα, και μοίρασε στους αξιωματούχους του τη χώρα. Την περιφέρεια Λαρίσης πήρε για τιμάριό του ο Guglielmo da Larsa, το Βελεστίνο ο Βερθόλδος Κατσενλενενμπόγεν, τον Άλμυρο ο Γουλιέλμος, την περιφέρεια του Βόλου οι αδελφοί Άλβερτίνος και Ρολανδίνος Κανόσα, και τον Πτελεό το τάγμα Ίωαννιτών. Παράλληλα διορίστηκαν και λατινοί επίσκοποι. Φαίνεται πως η πολιτική της Καθολικής Έκκλησίας στη Θεσσαλία ήταν πιεστική και μισαλλόδοξη κι η φορολογία των επισκόπων βαριά κι αυθαίρετη για τον πληθυσμό, μ' αποτέλεσμα την αναταραχή και τη δυσφορία. Στη συνέλευση του Ραβενίκου (1209) όπου έλαβαν μέρος επίσκοποι κι ευγενείς, ο πρόεδρος της αυτοκράτορας Έρρίκος κατόρθωσε προσωρινά να ξεομαλύνει τις αντιθέσεις.

Η φραγκική κατοχή στη Θεσσαλία κράτησε συνολικά

18 χρόνια, για να τη διαδεχτεί η δεσποτεία διαφόρων βυζαντινών ευγενών. Έτσι γίνονται με τη σειρά κυρίαρχοι της δεσποτίας της Ήπειρου Θεόδωρος, ο γιός του Μιχαήλ Β', ο Θεόδωρος Βατάτζης, ο Ίωάννης, οί γιοί του Κωνσταντίνος και Άγγελος και για λίγο διάστημα ο φράγκος Γουίδων Β'. Ακολουθεί η τρομερή λεηλασία της Θεσσαλίας από τους Καταλανούς (1309) και καινούργια εισβολή τους μ' επικεφαλής τον δούκα των Αθηνών Άλφόνσο, που κατέλαβε την περιφέρεια Άλμυρου και Δημητριάδος. Την ίδια εποχή διοικούσαν την υπόλοιπη Θεσσαλία διάφορες βυζαντινές οικογένειες, όπως οί Μελισσηνοί κι οί Γαβριηλόπουλοι, ενώ ο δεσπότης της Ήπειρου Ίωάννης Β' είχε εγκαταστήσει την κυριαρχία του στα Τρίκαλα, στο Φανάρι, στο Λαμάσι και στην Έλασσόνα. Στα 1333 ή Θεσσαλία ξαναγίνεται βυζαντινή επαρχία με εξάρτησή της από τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινουπόλεως.

Από τα 1342 — όπως αναφέρουν οί βυζαντινοί ιστορικοί Καντακουζηνός και Νικηφόρος Γρηγοράς, κι όπως υποστηρίζει ο ιστορικός Σολοντζεν — ειρηνικά στην αρχή με την παραχώρηση ορισμένων εδαφών, αρχίζει ή σερβική κατάκτηση της Θεσσαλίας. Στα 1346 ο Κράλης των Σέρβων Στέφανος Δουσάν έστειλε το στρατηγό του Πρελούμπο να καταλάβη ολόκληρη τη χώρα. Χωρίς δυσκολία ο Πρελούμπος έκυριεύσε όλα τα θεσσαλικά φρούρια μέχρι τον Πτελεό. Στο τέλος του 1348 ή σερβική κυριαρχία στη Θεσσαλία ήταν απόλυτη, εκτός από τη Μαγνησία που την κρατούσαν ακόμα οί Καταλανοί. Την εποχή των Σέρβων ή Θεσσαλία, κράτος του καίσαρα Γρηγόριου Πρελούμπου, άρχιζε λίγο βορειότερα από τα Σέρβια, είχε ανατολικά σύνορα το Αίγαίο και νότια την περιφέρεια του Πτελεού. Σχετικά με τα δυτικά της σύνορα διχάζονται οί γνώμες των ιστορικών. Άλλοι τα τοποθετούν στην Πίνδο κι άλλοι τα εκτείνουν μέχρι τα Ίωάννινα. Γενικά αναφέρεται στις πηγές: Βλαχία, Μεγάλη Βλαχία, ή εν Έλλάδι Βλαχία. Με το ζήτημα της ονομασίας αυτής ασχολήθηκαν οί ιστορικοί G. Murru, N. Jorga και Nistor. Οί Θεσσαλοί αναφέρονται την εποχή εκείνη άριστοι στρατιώτες με όνομαστό, προπαντός, ίππικό. Σημειώνονται ακόμα συχνοί λοιμοί και άλλεπάλληλες ληστρικές επιδρομές Άλβανών και Βλάχων. Στα χρόνια της σερβοκρατίας άνθιζει εξαιρετικά στο θεσσαλικό χώρο ο μοναστηριακός βίος. Παλιά μοναστικά ένδαιτήματα ανανεώνονται και ιδρύονται καινούργια, όπως τα μοναστήρια των Μετεώρων, που ενισχύθηκαν οικονομικά και κτηματικά από τους Σέρβους ήγεμόνες. Παράλληλα οί νέοι κυρίαρχοι σεβάστηκαν τα προνόμια των Θεσσαλών άρχοντίσκων κι άνα-

Στο παζάρι της τουρκοκρατούμενης Λαρίσης.

γνώρισαν τὰ χρυσόβουλλα καὶ τὰ ἄλλα δημόσια ἐγγράφα πὺ κατοχῦρωναν τὴν ἰδιωτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία. Ἔτσι οἱ γεωκτησίες τῶν Θεσσαλῶν ἀρχόντων ἤσαν σημαντικὲς καὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ Ζευγάρια, Ζευγηλατεῖα, Λειβάδια, Δάση καὶ ὀλόκληρα ἰδιόκτητα χωριά. Τὰ ἴδια ἴσχυαν καὶ γιὰ τὶς ἐπισκοπὲς καὶ τὰ ὀργανωμένα μοναστήρια.

Στὰ 1396 ὁ τούρκος σουλτάνος Βαγιαζήτ ἐξεστράτευσε στὴ Θεσσαλία. Ὅπως ἀναφέρει ὁ ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, τὰ Τρίκαλα, ὁ Δομοκός, ἡ Λάρισα, ἡ Λαμία καὶ ἡ Ὑπάτη συνθηκολόγησαν: «προσεχώρησαν αὐτῷ καθολογίῃ». Ἡ ὀριστικὴ ὠστόσο κατάληψη τῆς Θεσσαλίας γίνηκε στὰ 1423 ἀπὸ τὸ στρατηγὸ τοῦ σουλτάνου Μουράτ Β', Τουρχάν βέη. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς δὲν ἔγιναν καταστροφὲς καὶ λεηλασίες στὴ Θεσσαλία, μιὰ καὶ ἡ κατάληψή της ἦταν ἀποτέλεσμα εἰρηνικῆς συνθηκολόγησης. Μόνο στὰ 1470, ὅταν ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β' ἐκυρίευσε τὰ θεσσαλικά φρούρια Πτελεὸ καὶ Γαρδίκι πὺ κατοῦσαν οἱ Βενετοὶ καὶ ἀγωνίστηκαν ἀπεγνωσμένα γιὰ τὴ διατήρησή τους, «ἐπεὶ προσκυνῆσαι οὐκ ἠθέλησαν, ἀπέκτεινε πάντας τοὺς ἄνδρας πλέον τῶν 12 ἐτῶν, ἔλαβε δὲ καὶ τὴν Φτελίαν καὶ τὸ Γαρδίκιον. Ἄφηκε δὲ ταῦτα ἄοικα, πάντα τὸν λαὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει κομίσας, ὅπου ἐκόμισε καὶ πάσας τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδιά τῆς Εὐρίπου».

Στὸ σύνολό της ἡ γεωργικὴ κατάσταση τῆς Θεσσαλίας δὲν ἄλλαξε γενικὰ στὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν κατάκτηση, μιὰ καὶ οἱ Θεσσαλοὶ ἄρχοντες γεωκτηῆτες ἀλλαξοπίστησαν γιὰ νὰ διατηρήσουν τὶς περιουσίες τους. Δημογραφικὰ ὠστόσο, λίγο ἄργότερα, ἔχουμε σημαντικὲς μεταβολὲς στὸ θεσσαλικὸ χῶρο. Ἐπειδὴ ὁ τόπος ἦταν ἀραιοκατοικημένος συνοικίστηκαν πολλὲς χιλιάδες Τούρκων, πὺ μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸ Ἰκόνιο τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ

γνωστοὶ ὡς τὸν περασμένο αἶωνα Κονιάρηδες, πὺ ἴδρυσαν στὸ θεσσαλικὸ κάμπο καινούργια καὶ καθαρὰ τούρκικα γεωργοκτηνοτροφικὰ χωριά.

Μέχρι τὰ 1839 πὺ ἔγινε ἡ μεταρρύθμιση τοῦ Τανζιματίου, ἡ θεσσαλικὴ γῆ, σύμφωνα με τὴν ὀθωμανικὴ νομοθεσία, ἦταν γενικὰ χωρισμένη στὶς ἀκόλουθες γεωροκτηματικὲς μονάδες:

α') Γαῖες τοῦ δημοσίου ἢ τοῦ στέμματος (Ἐμλιάκι χουμαγιούν, χὰς χουμαγιούν). Σ' αὐτὲς ὑπάγονταν τὰ βυζαντινά, κρατικὰ κτήματα, πὺ μετὰ τὴν κατάκτηση πέρασαν ἀντίστοιχα στὴν κατοχὴ τῆς ὀθωμανικῆς αὐλῆς. Στὴν ἴδια κατηγορία ἀνήκουν καὶ τὰ κτήματα πὺ προέρχονταν ἀπὸ δημεύσεις ἢ ὀσων πέθαιναν χωρὶς κληρονόμους. Τὶς προσόδους τῶν κτημάτων ἔπαιρναν αὐλικοὶ ἢ εὐνοούμενοι. β') Γαῖες βακουφικὲς (Μεβκουφέ = ἀφιερωμένες). Σ' αὐτὲς ὑπάγονταν ὀσα κτήματα ἀφιερώνονταν ἀπὸ τοὺς πιστοὺς σὲ τζαμιά, πτωχοκομεῖα καὶ γενικὰ εὐαγῆ ὀθωμανικὰ ἴδρύματα. Στὴν ἴδια κατηγορία, ἀλλὰ με Ἑλληνας κτήτορες, ὑπάγονταν οἱ ἐκκλησιαστικὲς καὶ μοναστηριακὲς γαῖες, ἢ περιουσία δηλαδή τῶν ἐπισκοπῶν καὶ τῶν μονῶν, ὀση παλιὰ ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τοὺς σουλτάνους μετὰ τὴν κατάκτηση, καὶ ὀση νέα ἀναγνωρίζονταν με φερμάνια καὶ ταπιὰ ἀπὸ τὸ σουλτάνο ἢ τὶς τοπικὲς ἀρχὲς, πὺ προερχόταν ἀπὸ ἀγορὲς ἢ ἀφιερῶματα τῶν χριστιανῶν. γ') Γαῖες ἰδιωτικὲς, πὺ διαιροῦνταν σὲ: Ἔρσι χαρτσιέ, δηλαδή φορολογούμενες, με κτήτορες χριστιανοὺς ἢ ὀθωμανοὺς: Ἄσριγιέ, πὺ σημαίνει δεκατιζόμενες, πὺ ἀνήκαν σὲ Τούρκους πολεμιστὲς, εὐνοούμενους ἢ χριστιανοὺς ἐξωμότες καὶ πλήρωναν τὸ 1)10 τῆς ἐτήσιας παραγωγῆς των. δ') Γαῖες τιμαριωτικὲς ἢ Ὑποδημόσιες (Ἐραζὶ μιριέ καὶ Ἔρσι Μεμλεκέτ), πὺ ἀνήκαν σὲ μουσουλμάνους ἢ ὀθωμανοὺς, χωρὶς ὠστόσο νὰ ἔχουν τέλεια καὶ ἀπεριόριστη ἐξουσία σ' αὐτὲς νὰ τὶς πουλήσουν, νὰ τὶς ἀφιε-

Πορταριά: Τὸ δροσόπουλο πηλιορείτικο θέρετρο, ὀπως ἦταν τὸν περασμένο αἶωνα.

Μιά παραστατική σκηνή αγροτικής ζωής από την εποχή της τουρκοκρατούμενης Θεσσαλίας.

ρώσουν και γενικά να τις μεταβιβάσουν, χωρίς τη γνώση της κεντρικής εξουσίας και χωρίς ειδική αυτοκρατορική άδεια (Μουλκναμεί Χουμαγιούν).

Τα κτήματα αυτά καλλιεργούσαν οι Θεσσαλοί αγρότες (τσιφτσήδες), που ή σχέση τους με τους γεωκτήτες ήταν δουλοπαροικιακή: Δεν επιτρεπόταν ν' αλλάξουν τιμάριο οι ίδιοι και τα παιδιά τους. Σε περίπτωση αλλαγής επαγγέλματος, εκτός από τον έγγειο φόρο πλήρωναν και διπλάσιο πρόστιμο, για ν' αποζημιωθῆ ὁ τιμαριούχος που ἔχανε στὸ ἔξῃς τὴν καταβολὴ τῆς ἐργασίας τους. Τὰ εἶδη τῶν φόρων ποὺ πλήρωναν ἦσαν: α') Οἱ Νόμοιοι, δηλαδή τὸ χαράτσι (κεφαλικὸς) καὶ ἡ δεκάτη (γεωργικὸς) καὶ β') οἱ Αὐθαίρετοι, δηλαδή τὸ ταποῦ (ἔδαφονόμιον), τὸ ρέσμι τσιφτ (ζεγαριάτικον), τὸ ντένιμ (στρεματικόν), τὸ σαλαριγέ (ἵπποφορβή), τὸ ρέσμι ὀτλάκ (ἐννόμιον), τὸ ρέσμι κισλάκ (χειμαδιάτικο), τὸ ρέσμι κουβάν (μελισσονόμιον) κ.ἄ. Οἱ φόροι εἰσπράττονταν ἀπὸ τοὺς σπαχήδες καὶ τοὺς σουμπασηδες, ποὺ ἀσκούσαν παράλληλα καὶ τὴν ἀστυνομικὴ ἐπίβλεψη τῶν καλλιεργητῶν τοῦ τσιφλικιοῦ, καὶ ἀπὸ τοὺς χαρατζήδες.

Γενικὰ ἡ κατάσταση τῶν γεωργῶν τῆς πεδινῆς Θεσσαλίας στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἦταν καταθλιπτική. Ἡ κακοδιοίκηση κι οἱ αὐθαιρεσίες τῶν τοπικῶν ἀρχόντων ἦταν ἓνα μόνιμο καθεστῶς, ἐνῶ τὰ ἀρμόδια γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων ὄργανα τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, ἀνέχονταν κάθε καταστρατήγησή τους. Ἰδιαίτερα σκληρὲς ἦσαν οἱ βιοτικὲς συνθήκες τῶν δουλοπαροίκων ποὺ καλλιεργούσαν τὰ τσιφλίκια τῶν Λαρισινῶν ἀξιωματοῦχων καὶ γεωκτητῶν. Ὁ γεωγράφος τῆς Θεσσαλίας Ν. Γεωργιάδης σημειώνει ἐνδεικτικὰ: «Καὶ οὕτω κατὰ περιεργον τῆς τύχης συγκυρίαν ἐπανήλθεν ἐν τῷ θεσσαλικῷ πεδίῳ ἀνάλογός τις τῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα σχέσεως τῶν πνευστῶν πρὸς τοὺς κυρίους των. Ἐν τοιοῦτοις χωρίοις λοιπὸν διεβίωσεν ὄλους αἰῶνας ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος, κατορθῶσας ἐν τῷ μέσῳ γόνων καὶ

θρήνων, στεναγμῶν καὶ δακρύων, νὰ διατηρήσῃ ἀλώβητον τὸν ἐθνισμόν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ». Σωστὴ μάλιστα τῶν θεσσαλικῶν πληθυσμῶν ἦσαν τὰ μπουλούκια τῶν στρατιωτῶν — Ἀλβανῶν προπαντὸς — ποὺ στέλλονταν σὰν καταδιωκτικὰ ἀποσπάσματα ἐναντίον τῶν ληστῶν, ποὺ ἀλώνιζαν κυριολεκτικὰ τὴν πεδινὴ καὶ βουνίσια Θεσσαλία. Οἱ δυνάμεις αὐτὲς — καθὼς γράφει ὁ Δ.Κ. Τσοποτὸς — «δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἐπιζήμια καὶ ἀπαίσιαι διὰ τοὺς ἀτυχεῖς γεωργούς. Ἐξ ἴσου ὠμοί, ἄπληστοι καὶ ἀπειθάρχητοι, ἐπεδίδοντο εἰς τὰς αὐτὰς κατὰ τῶν ἀτυχῶν χωρικῶν βιαιοπραγίας». Οἱ συχνὲς ἐπίσης ἀφορίες, οἱ πλημμύρες τῶν ποταμῶν κι ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἔλλειψη ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων, ὁ δανεισμὸς τῶν καλλιεργητῶν κάτω ἀπὸ ἐπώδυνους τοκογλυφικὸς ὄρους, ἡ ἔλνουσία καὶ οἱ ἐπιδημίες, ἦσαν μιὰ χρόνια κατάσταση γιὰ τὴν πεδινὴ Θεσσαλία, μ' ἀποτέλεσμα τὴ συγκέντρωση τῶν κτημάτων στὰ χέρια λίγων τιμαριούχων, τὴν ἀπορρόφηση τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὴν ἐξαθλίωση τῶν γεωργῶν. Στὰ χρόνια μάλιστα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (ἀρχὲς τοῦ ΙΘ' αἰῶνα) διακόσια περίπου θεσσαλικά τσιφλίκια πέρασαν στὴν κατοχὴ τοῦ ἴδιου ἢ τῶν γιῶν του.

Τὸ ἴδιο δεινοπάθησαν οἱ θεσσαλικοὶ πληθυσμοὶ καὶ στὶς διάφορες ἀνταρσίες καὶ ἐξεγέρσεις ποὺ ἔγιναν στὴ Θεσσαλία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας. Στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΖ' αἰῶνα ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος ὁ Σκυλλόσοφος, παρακινημένος ἀπὸ δυτικοευρωπαίους εὐγενεῖς, ξεσήκωσε τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἠπειροσ' ἐπανάσταση. Τὸ κίνημα ὠστόσο πνίγηκε στὸ αἷμα του, ὁ ἴδιος πλήρωσε μὲ τραγικὸ θάνατο τὴν τόλμη του, ἐνῶ οἱ Θεσσαλοὶ κι οἱ Ἠπειρῶτες δοκίμασαν σκληρὰ ἀντίποινα, λεηλασίες καὶ ἐξανδραποδισμούς. Στὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰῶνα μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Λιβερίου Γερακάρη στὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα, οἱ γεωργοὶ τῆς περιοχῆς Φαρσάλων καὶ Καρδίτσας ἔγιναν θύματα τῆς ἐκδικητικότητος τῶν Τούρ-

κῶν, με δημεύσεις, ἀργυρολογίες κι ἄλλες ταλαιπωρίες. Στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνα μαστίζουν τὴ Θεσσαλία ἐπιδημίες πανούκλας, πλημμύρες ποταμῶν, βαρυχειμωνιές, κατακλυσμιαῖες βροχές, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἐνθυμήσεις καὶ χρονικά, σημειωμένα σὲ κώδικες μοναστηριῶν καὶ σ' ἐπιγραφικὰ χαράγματα διαφόρων κτισμάτων. Οἱ συχνὲς ἐπίσης σιτοδεῖες κι ἡ κερδοσκοπικὴ ἀνατίμηση τῶν τροφίμων, ἀποδεκάτισε τοὺς γεωργοὺς καὶ στὰ 1742 θέρισε τοὺς Κονιάρους τοῦ λαρισινοῦ κάμπου. Τρομερὲς καταστροφὲς καὶ πολύχρονες ταλαιπωρίες δοκίμασε ἡ Θεσσαλία στὴν περίοδο τοῦ πρώτου ρωσοτουρκικοῦ πολέμου (1769-1774). Τότε γίνηκαν σφαγὲς στὴ Λάρισα, σφαγὲς κι' ἐμπρησμοὶ στὰ Τρίκαλα, ἐνῶ μπουλούκια ληστῶν με ἀρχηγὸς τοὺς Ἀλβανοὺς Τσάτσο καὶ Ντελὴ Ἀχμέτη, εἶχαν καταλύσει κυριολεκτικὰ τὶς κρατικὲς ἀρχὲς καὶ γιὰ μιὰ σχεδὸν δεκαετία κούρσευαν ἀνενόχλητοι τὴ χώρα. Φοβερὰ ἐπίσης ἦσαν τὰ ἀντίποινα τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν Θεσσαλῶν καὶ στὴ μεγάλη Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Τὰ πληροεῖτικά κεφαλοχώρια πυρπολήθηκαν καὶ λεηλατήθηκαν, ἐνῶ χιλιάδες γυναικόπαιδα πουλήθηκαν στὰ σκλαβοπάζαρα τῆς Μακεδονίας. Ὀδυνηρὲς, ἂν καὶ σὲ μικρότερη κλίμακα, ἦσαν ἀκόμα οἱ ταλαιπωρίες τῶν θεσσαλικῶν πληθυσμῶν καὶ στὶς ἐξεγέρσεις τοῦ 1854 καὶ 1878.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνα ὀρισμένες — ὀρεινὲς κυριώτατα — περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας, ὅπως τὰ χωριά τοῦ Πηλίου, τ' Ἀμπελάκια, ἡ Κρανιά, ἡ Ράψανα, ἡ Ρέτσανη, ἡ Ἀγιά, ἡ Σελίτσανη, ὁ Τίρναβος, ἡ Τσαρίτσανη, ἡ Πόρτα τῶν Ἀγράφων κατοχυρωμένες με προνόμια κι ἄλλες ἀσυδοσίες, ἀνάπτυξαν μιὰ ἀξιόλογη ἐμποροβιοτεχνικὴ κίνηση. Ἡ μεταξοκαλλιέργεια, ἡ νηματουργία, ἡ βαμβακουργία, ἡ κατασκευὴ μαλλίνων ἐπενδυτῶν, ἡ βυρσοδεψία, ἡ μαντηλοτεχνία ἦσαν οἱ βιοτεχνικὲς ἀπασχολήσεις

Πηλιοεῖτικο τοπίο (Ἔργο τοῦ ζωγράφου Ε. Σπυρίδωνος).

Εἰδυλιακὴ ποιμενικὴ σκηνή

τῶν κατοίκων τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Πολὺ νωρὶς ἡ παραγωγή τῶν προϊόντων αὐτῶν αὐξήθηκε, ἔτσι πού νά δημιουργηθῆ ἀνάγκη ἐξαγωγῆς τους σ' ἄλλα ἐξωθεσσαλικά κι ἐξωελλαδικὰ καταναλωτικὰ κέντρα. Μὲ χιλιάδες μισθωμένα μουλάρια κι ἐμπειρους, ὄπλοφόρους ἀγωγιάτες τὰ προϊόντα αὐτὰ διοχετεύονταν στὶς ἐμπορικὲς πόλεις τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, τὴ Βιέννη, τὴ Βουδαπέστη, τὴ Δρέσδη, τὴ Λιψία, τὸ Ἀμβούργο, καὶ συχνὰ καὶ στὴν Ἀγγλία «ἐπειδὴ τὰ ἀγγλικὰ ἐργοστάσια δὲν ἤμποροῦσαν νά καταστήσουν τὸ χρῶμα τῶν ὑφασμάτων τόσο βυθύχρον καὶ διαρκές...», ὅπως σημειώνει ὁ Ἀμπελακιώτης γεωγράφος Ἰωάννης Λεονάρδος. Τὰ 24 νηματοβαφεῖα τῶν Ἀμπελακίων με τὴν ὀνομασίη «ἐμπορικὴ συντροφιά» τους, ἀπασχολοῦσαν ἑκατοντάδες τεχνιτῶν κι' ἔκαναν κάθε χρόνο ἐξαγωγή ἀπὸ 3.000 δέματα νημάτων. Τὰ ἴδια θὰ εἶχε νά παρατηρήση κανεὶς καὶ γιὰ τὰ μετάξια τῆς Τσαρίτσανης, τῆς Ζαγοράς καὶ τοῦ Τίρναβου. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, κι ἀκριβῶς γιὰ νά ἐξυπηρετηθῆ τὸ θεσσαλικὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο, δημιουργεῖται στὴν Ἀνατολικὴ Θεσσαλία ἕνας ἐμπορικὸς στόλος με Κεραμιδιῶτες, Μιντζελιῶτες, Ζαγοριανοὺς καὶ Τρικεριῶτες караβοκραίους καὶ πληρώματα, πού πρόσφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Θεσσαλίας καὶ πολεμικὲς στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Πολὺ ἐξυπηρετοῦσαν τὸν ντόπιο πληθυσμὸ στὶς συναλλαγὲς καὶ στὴ διάθεση τῶν γεωργικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν προϊόντων κι οἱ ἐβδομαδιάτικες ἢ ἐνιαύσιες ἐμποροπανηγύρεις πού γίνονταν σὲ διάφορες κωμοπόλεις, ὅπως στὴν Πορταριά, στὸ Βόλο, στὴ Λάρισα, στὸ Μασκλούρι, στὴν Ἐλασσόνα κ.ἄ.

Ἡ ἀποδημία τῶν Θεσσαλῶν στὴν Εὐρώπη, στὴ Μολδοβλαχία, στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια κι οἱ ἀνθηρὲς παρκοικίες πού συγκροτοῦσαν ἐκεῖ, ἡ πολύχρονη ἀναστροφή τους με τοὺς Εὐρωπαίους πού διανύανε τὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἔκανε τοὺς Θεσσαλοὺς φιλοπρόόδους, φιλογενεῖς, καὶ φιλελεύθερους. Παλινοστάντας οἱ ταξιδεμένοι αὐτοὶ ἐμποροὶ, μαζί με τὰ χρηματικά τους κεφάλαια, ἔφερναν στὰ καθυστερημένα χωριά τους καὶ τὰ φῶτα τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης. Ἔτσι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνα ἀρχίζει κι ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση τῆς Θεσσαλίας. Μ' ἐνισχύσεις τῶν ἐμπόρων, με κληροδοτήματα κι ὑποτροφίες, ἰδρύθηκαν καὶ λειτουργοῦσαν στὴ Θεσσαλία ἀξιόλογα ἐκπαιδευτήρια μ' ἐμπειρους καὶ καταρτισμένους δασκάλους, με βιβλιοθήκες κι ὄργανα ἐποπτικῆς διδασκαλίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ πνευματικὴ κίνηση ἀξιοσημείωτη, πού τοποθετεῖ τὴ Θεσσαλία στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς πνευματικῆς καὶ ἐθνι-

Τέμπη: Ὀθωμανοὶ σπαχῆδες στὶς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ.

κῆς ἀφύπνισης τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ. Τὰ σχολεῖα κι οἱ βιβλιοθήκες τῆς Ζαγοράς, τοῦ Τιρνάβου, τῶν Ἀμπελακίων, τῆς Ράφανης, τῆς Τσαρίτσανης κ.ἄ. πρόσφεραν ἀνεκτίμητη συμβολὴ στὸν ἐκσυγχρονισμό τῆς τουρκοκρατούμενης πατρίδας μας. Μερικὰ ὄνόματα ὀνομαστῶν Θεσσαλῶν λογίων καὶ δασκάλων τοῦ Γένους, ποὺ ἡ φήμη τους γίνθηκε πανελλήνια, εἶναι εὐγλωττες μαρτυρίες γιὰ τὴν εὐεργετικὴ παρουσία τοῦ θεσσαλικοῦ στοιχείου στὴ διαμόρφωση τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος: Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος, Ἀλέξανδρος Τουρναβίτης, Ἰωάννης καὶ Ἀλέξανδρος Πέζαρος, Ρήγας Βελεστινλής, Νικόλαος Κασσαβέτης, Σπυρίδων Ἀσάνης, Ἰωνᾶς Σπαρμιώτης, Ἀνθιμος Γαζῆς, Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, Δανιὴλ Φιλιππίδης, Κωνσταντῖνος Οἰκονόμου, Κωνσταντῖνος Κούμας, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Στέφανος Κομνητᾶς κ.ἄ.

Ἡ διακίνηση τῶν ἐμπορευμάτων στοὺς κεντρικοὺς δρόμους ποὺ ὀδηγοῦσαν στὶς εὐρωπαϊκὲς ἀγορὲς καὶ τῶν προϊόντων στὰ παζάρια τοῦ θεσσαλικοῦ χώρου, ἐπόμενο ἦταν νὰ συγκεντρώση στὰ θεσσαλικά βουνά μπουλούκια κλεφτῶν Ἑλλήνων κι Ἀλβανῶν. Οἱ συχνὲς ἐπιθέσεις τῶν κλεφτῶν αὐτῶν ἐναντίον τῶν караβανίων, ἀλλὰ κι οἱ ληστρικές ἐπιδρομὲς τους στὰ τσιφλίκια τῶν πλούσιων ἀγάδων τοῦ κάμπου, ἀνάγκασαν τὴν τουρκικὴ κυβέρνηση νὰ διορίση τοὺς ἀρματολούς, ποὺ ἔργο τους εἶχαν τὴν καταδίωξη τῶν ληστῶν, τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀσφάλειας καὶ τὴ φρούρηση τῶν ἐπικίνδυνων ὄρεινῶν προσβάσεων, τῶν ντερβενίων. Οἱ ἀρματολοί, προσκυνημένοι κλέφτες οἱ περισσότεροι, διορίζονταν ἀπὸ τὸν πασᾶ τῶν Τρικάλων καὶ πληρώνονταν ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς κοινότητες. Ἡ εὐκαιρία ὥστόσο ποὺ δόθηκε στοὺς Θεσσαλοὺς νὰ ὀπλοφοροῦν ἐλεύθερα μὲ τὴν ἀρματολικὴ τους ἰδιότητα, δημιούργησε μὲ τὸν καιρὸ μιὰ ἐμπειροπόλεμη τάξη, ποὺ θὰ κρατήση ἀκμαῖο τὸ φρόνημα τῶν ραγιάδων στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, καὶ θ' ἀποτελέση τὶς κύριες ἔνοπλες δυνάμεις τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν ὥρα τῆς ἐθνεγερσίας του. Ἀπ' ὅλα τὰ διαμερίσματα τῆς Ἑλλάδας, στὴ Θεσσαλία ἄνθισε ἐξαιρετικὰ ὁ κλεφταρματολισμὸς, μὲ τοὺς περὶφημους ἀρματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου Βλαχαβαίους, Τσαρταίους, Τζαχειλαίους, τοὺς Μπασδέκηδες, Βαρκαίους καὶ Γιδαίους τοῦ Πηλίου, τοὺς Λαζαίους τῶν Χασίων, τὸν Καραῖσκάκη, τὸν Μπακόλα κ.ἄ. στ' Ἀγραφα.

Μὲ πολὺ ἐνθουσιασμό σήκωσαν τὴν ἐπαναστατικὴ σημαία οἱ Θεσσαλοὶ στὰ 1821. Ἀλλ' ὁ ἀγῶνας ἦταν καταδικασμένος σὲ ἀποτυχία, παρ' ὅλο τὸν ἡρωισμό τους καὶ τὶς πρῶτες ἐπιτυχίες στὸ Πήλιο, στὸ Βόλο καὶ στὸ Βελεστίνο. Πεδινὴ χώρα καθὼς εἶναι ἡ Θεσσαλία δὲν προσφε-

ρόταν στρατηγικὰ σ' ἐπιχειρήσεις ἐνεδρῶν καὶ κλεφτοπόλεμο, ἐνῶ ἡ Λάρισα, ἔδρα μεγάλων ἐχθρικών στρατιωτικῶν δυνάμεων, μπορούσε κάθε στιγμὴ ν' ἀνεφοδιάζη τοὺς Τούρκους μὲ ἄνδρες, πολεμοφόδια κι ὑλικό. Ἔτσι ἡ ἐξέγερση πνίγηκε στὸ αἷμα τῆς, οἱ κάτοικοι ὀρισμένων περιοχῶν ἐξανδραποδίστηκαν, ἐνῶ οἱ μάχιμες θεσσαλικὲς δυνάμεις πέρασαν ἀπὸ τὴν Εὐβοία στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, γιὰ νὰ ἀγωνισθοῦν στὴν κοινὴ ὑπόθεση σ' ἄλλα θέατρα τῆς ἐπαναστατημένης πατρίδας. Μὲ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους ἡ Θεσσαλία ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά του.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1839 ὁ σουλτάνος Ἀβδὺλ Μετζίητ ὑπόγραψε τὸ Χάτι Σερῖφ Τανζιμάτ (= μεταρρυθμιστικό), σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο καθιερώνονταν τρεῖς θεμελιακοὶ θεσμοί, ποὺ ἀφοροῦσαν τοὺς ὑπηκόους: α') ἐγγύηση καὶ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας τους· β') τακτικὸς τρόπος ἐπιβολῆς καὶ εἰσπραξῆς τῶν φόρων· γ') τακτικὸς τρόπος στρατολογίας καὶ καθορισμὸς τοῦ χρόνου τῆς στρατιωτικῆς θητείας. Μὲ νέο Χάτι Χουμαγιὺν τοῦ σουλτάνου Ἀβδὺλ Ἀζίζ (Φεβρουάριος 1856) ἀναγνωρίζονταν τὰ προνόμια τῶν μὴ μωαμεθανικῶν κοινοτήτων, θεσπίζονταν τὰ μικτὰ δικαστήρια, καὶ καθιερώνονταν οἱ ἀρχὲς τῆς ἀστικῆς, θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἰσότητος τῶν ραγιάδων.

Μὲ τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878) ἀποφασίστηκε

Κόρη τοῦ τουρκοκρατούμενου Πηλίου.

ή ένωση τής Θεσσαλίας (έκτός τής έπαρχίας Έλασσόνας) με τήν Έλλάδα. Η προσάρτηση έγινε με τήν έλληνοτουρκική συνθήκη τής 24 Ιουνίου 1881, ενώ τó 1912 κι ή έπαρχία Έλασσόνας έγινε έλληνική.

Τήν τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία έπισκέφτηκαν διάφοροι ξένοι περιηγητές και μάς άφησαν πολύ ένδιαφέρουσες περιγραφές κι ειδήσεις για πολλά καθέκαστα τής θεσσαλικής ζωής. Ο καθέννας άπ' αυτους, ανάλογα με τó σκοπό τής περιοδείας του, τά ένδιαφέροντα και τή μόρφωση του, πρόσεξε ή τόνισε διαφορετικά θέματα, οί πληροφορίες τους ώστόσο, συνολικά θεωρημένες, μάς επιτρέπουν ν' ανασυνθέσουμε τή ζωή τών Θεσσαλών με μιá σχετική πληρότητα. Στο τέλος του ΙΖ' αιώνα πέρασαν άπό τή Θεσσαλία οί Τούρκοι περιηγητές Χατζή Κάλφας και Έβλιγιá Τσελεπή κι ó Άγγλος γιατρός E. Brown. Ο τελευταίος μάς δίνει και μιá άνθρωπολογική περιγραφή τών Θεσσαλών: «Οί Θεσσαλοί είναι άρκετά καλοφτιαγμένοι. Έχουν μαύρα μαλλιά και μάτια και πρόσωπο άνθρώπο· θεωρούνται έξαιρετοι ίππεις». Για τισ Τιρναβίτισες λέει πώς: «Ήσαν ντυμένες με πλουσιώτατες τοπικές

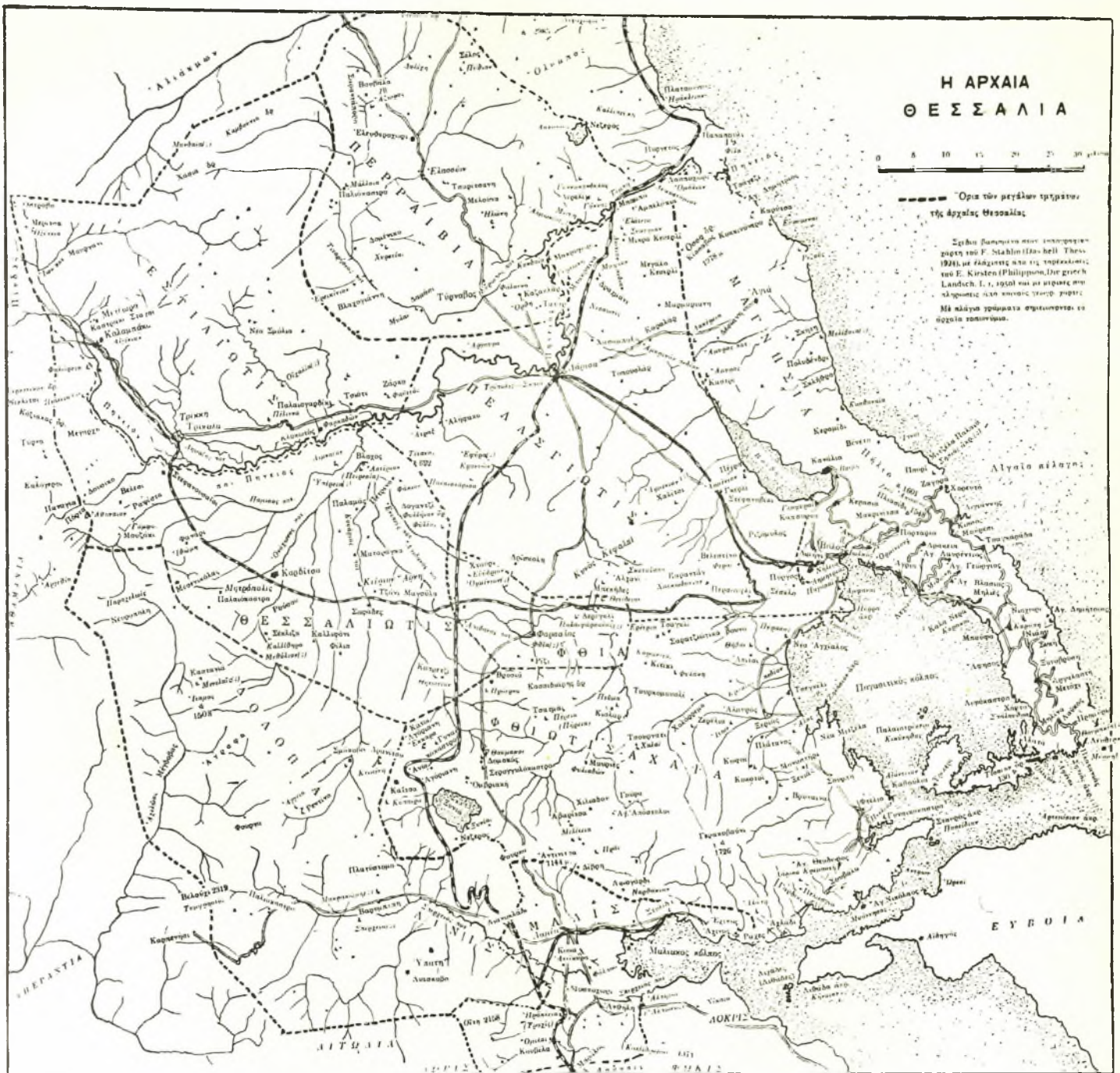
Πηλιορείτισσα τής Τουρκοκρατίας με τó πανέρι τής.

Άόρισα 1669: Ο σουλτάνος Μεχμέτ Δ' βγαίνοντας για κυνήγι.

ένδυμασίες· έχουν μαλλιά σγουρά που κρέμονται στην πλάτη τους, βάφουν τά νύχια τους μ' άνοιχτό, κόκκινο χρώμα, και φορούν όλοπλούμιστα πασούμια». Στά 1705 πέρασε ό P. Lucas και στις έπόμενες δεκαετίες του ίδιου αιώνα ό Άγγλος θεολόγος R. Pococke, κι ό Σουηδός σοφός άνατολιστής Bjornstahl. Άκόμα άναλυτικώτεροι και περιγραφικώτεροι είναι οί: Rouquerville, Dodwell, Leake, Holland, Hussing, Hezey, Mezières, Philippson, Uspenskij κ.ά., που άφιέρωσαν πολλές σελίδες ή κι όλάκερα περιηγητικά κι άρχαιολογικά συγγράμματα για τήν τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία.

Μετά τήν προσάρτηση τής Θεσσαλίας στην Έλλάδα ή ζωή τών Θεσσαλών άρχισε νά βελτιώνεται ίκανοποιητικά. Τά άστικά κέντρα πυκνώνουν, ιδρύονται Τράπεζες, Έπιμελητήρια κι άλλοι όργανισμοί, που έχουν σαν άντικειμενικό σκοπό τους τήν έξυπηρέτηση και τήν προώθηση τών συμφερόντων τών όργανωμένων επαγγελματικά τάξεων. Οί Θεσσαλικοί Σιδηρόδρομοι έξυπηρέτησαν πολλές δεκαετίες τήν έμπορική κίνηση και τισ συγκοινωνιακές άνάγκες του τόπου. Ο Βόλος γίνεται τó κέντρο εισαγωγής κι έξαγωγής τών προϊόντων κι άλλοτε ήταν άπό τά έμπορικώτερα λιμάνια τής Έλλάδας. Βιομηχανικές μονάδες ιδρύονται σ' όλες τισ θεσσαλικές πόλεις, άπασχολώντας χιλιάδες έργατοτεχνικού προσωπικού. Ο δασικός πλοúτος βρίσκει τή σωστή έκμετάλλευση κι έξαγωγή του σ' άλλα έξωθεσσαλικά καταναλωτικά κέντρα, ενώ

Η ΑΡΧΑΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ή περίσσεια των δημητριακών, των δενδροκομικών και των κτηνοτροφικών προϊόντων διοχετεύεται στη βόρεια και στη νότια Ελλάδα.

Αρκετά ικανοποιητική ήταν κι η πνευματική κίνηση της Θεσσαλίας μέσα στα ογδόντα χρόνια της ελεύθερης ζωής της. Οι πλούσιες πνευματικές καταβολές της τουρκοκρατίας συνέχισαν την άνθισή τους και στα κατοπινότερα χρόνια. Σ' όλες τις θεσσαλικές πόλεις κυκλοφορούν αξιόλογες ημερήσιες εφημερίδες, ενώ η προσπάθεια για την έκδοση βραχύβιων, έστω, περιοδικών ποτέ δεν σταμάτησε. Οι Θεσσαλοί δημοσιογράφοι διακρίθηκαν πάντοτε, δουλεύοντας είτε στον επαρχιακό είτε στον πρωτευουσιάνικο τύπο. Όρισμένοι λογοτέχνες και καλλιτέχνες Θεσσαλοί απόχτησαν πανελλήνια ακτινοβολία, ενώ παράλληλα οι Θεσσαλοί επιστήμονες ενίσχυσαν το επιστημονικό δυναμικό της Ελλάδας, επανδρώνοντας μ' άξια στελέχη τ' Ανώτατα Πνευματικά μας Ίδρύματα. Στη συ-

νήχιση και στο δυνάμωμα της εκπαιδευτικής κίνησης πάνω στο θεσσαλικό χώρο πολύτιμη ήταν ή συμβολή των απόδημων Θεσσαλών, που παρακινήμένοι από μια συγκινητική αγάπη στη γενέτειρά τους διαθέσανε μεγάλα ποσά για την ίδρυση, την ανακαίνιση και τη συντήρηση των εκπαιδευτηρίων. Οι ίδιοι άπλωσαν την ευεργετική τους διάθεση και σ' άλλους τομείς. Γηροκομεία, Νοσοκομεία, Όρφανοτροφεία, κτίση, ανακαίνιση κι εξωραϊσμό εκκλησιών, μουσεία, βιβλιοθήκες, έργα ύδρευσης κι οδοποιίας, συναντά ό επισκέπτης σε κάθε τμήμα της θεσσαλικής γης. Παρά το γεγονός ότι ή Θεσσαλία δοκιμάστηκε σκληρά κατά τη διάρκεια της τελευταίας εχθρικής κατοχής μ' εμπρησμούς, λεηλασίες, ομαδικές εκτελέσεις, και μεταπολεμικά από καταστρεπτικούς σεισμούς, σήμερα παρουσιάζει την όψη ενός όμορφου και νοικοκυρεμένου τόπου, που καθρεφτίζει το φιλοπρόοδο πνεύμα των φιλόπων και φιλότιμων κατοίκων του.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Ἡ Λάρισα εἶναι παλαιότατη θεσσαλική πόλη. Σύμφωνα με τις ἀρχαιολογικές ἐρευνες, κατοικοῦνταν ἀπὸ τὰ προϊστορικά ἀκόμα χρόνια. Τὸ τοπωνύμιο σημαίνει: φρούριο, ἀκρόπολη. Πολὺ νωρὶς πῆρε τὸ προβάδισμα στὴν ἀρχαία θεσσαλική ἱστορία καὶ μετὰ τις ἀρχοντικές της οἰκογένειες, κυρίως τοὺς Ἀλευάδες, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς, στρατιωτικῆς, οικονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς κατάστασης τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας. Τὸ 352 π.Χ. ὑποτάχθηκε στοὺς Μακεδόνες· τὸ Β' π.Χ. αἶωνα στοὺς Ρωμαίους· τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐκχριστιανίζεται· στὰ χρόνια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἦταν διοικητικὴ ἔδρα τῆς Θεσσαλίας· στὸ τέλος τοῦ Ε' αἶωνα λεηλατήθηκε ἀπὸ τοὺς Βησιγότθους· τὸ τέλος τοῦ Ι' αἶωνα κυριεύτηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους· στὰ 1204 ἔγινε φραγκικὴ· τὸν ΙΔ' αἶωνα σερβικὴ· τὸ 1446 τουρκικὴ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας λεγόταν: Γενή-Σεχὴρ καὶ χρημάτισε στρατιωτικὸ κέντρο τῶν τουρκικῶν δυνάμεων. Πολὺ δεινοπάθησαν ἡ πόλη καὶ ἡ περιφέρειά της στὸν Ἀ' ρωσοτουρκικὸ πόλεμο (1768-1774). Στὰ 1786 πέρασε στὴ διοικητικὴ δικαιοδοσία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων· στὰ 1821 ἦταν τὸ στρατιωτικὸ καὶ ἀνεφοδιαστικὸ κέντρο τῶν τουρκικῶν δυνάμεων. Ἀπὸ τὸ 1839 ἀρχίζει ἡ ἐμπορικὴ καὶ βιοτεχνικὴ ἐξέλιξή της. Στὰ 1877 ταλαιπωρήθηκε ἀπὸ ἄτακτα τουρκικὰ στίφη· τὸ 1881 ξανάγινε ἐλληνικὴ.

Οἱ συνοικισμοὶ ποὺ ἀπαρτίζουν τὸν τωρινὸ δῆμο Λαρίσης εἶναι: ἡ Λάρισα, ὁ Ἀβέρωφ, ἡ Γεωργικὴ Σχολή, τὰ Καλύβια, τὸ Κουλούρι, ἡ Νέα Σμύρνη, ἡ Νέα Φιλιππούπολη καὶ ἡ Χλόη.

Σήμερα εἶναι ἡ δεύτερη μετὰ τὸ Βόλο σὲ πληθυσμὸ θεσσαλικὴ πόλη, μετὰ 43.500 κατοίκους. Πρωτεύουσα τοῦ ὁμώνυμου Νομοῦ, ἔδρα Δήμου, Μητρόπολης καὶ τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ. Μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν στεριανῶν συγκοινωνιῶν μετὰ τὸ δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο πῆρε ἀλματική ἐξέλιξη καὶ ἔγινε σπουδαῖος συγκοινωνιακὸς κόμβος.

Παράλληλη εἶναι καὶ ἡ οικονομικὴ, ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανικὴ τῆς ἀνάπτυξη. Σὲ σχέση μετὰ τὴν προπολεμικὴ περίοδο σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ πολεοδομικὴ τῆς ἀλλαγὴ. Κτίστηκαν πολλὰ καινούργια δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ κτήρια, οἱ παρυφές της καλύφθηκαν ἀπὸ εὐπρόσωπες κατοικίες, πύκνωσε τὸ δίκτυο τῶν ὑπονόμων, ἐξωραΐστηκαν καὶ ἀσφαλτοστρώθηκαν οἱ δρόμοι, διαμορφώθηκαν χώροι γιὰ πρασιές, κήπους καὶ πάρκα. Ἡ πύκνωση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀπὸ ἐμπόρους καὶ βιοτέχνες ποὺ ἦρθαν ἀπὸ τὶς κωμοπόλεις τῆς ἐνδοχώρας της, ἡ ἴδρυση καταστημάτων εὐπροσώπων καὶ μεθοδικῶν οργανωμένων, ἡ κίνηση ἀστικῶν καὶ ὑπεραστικῶν ὀχημάτων, δίνουν στὴ Λάρισα τὴν ὄψη σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ, ἀστικοῦ κέντρου.

Ἡ πόλη ἐκτείνεται καὶ στὶς δυὸ ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Πηνειοῦ (Σαλαμπριά), γι' αὐτὸ στὰ παλιότερα χρόνια δεινοπάθησε συχνὰ ἀπὸ τὶς πλημμύρες του. Σήμερα ὁ κίνδυνος αὐτὸς ἔχει ἐκλείψει γιατί οἱ ὄχθες του ἔχουν ἐνισχυθῆ στὰ πιὸ εὐπρόσβλητα σημεῖα τους. Τὸ γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ κέντρο οικονομικὸ, διοικητικὸ, δικαστικὸ, δασονομικὸ, ἐκκλησιαστικὸ, στρατιωτικὸ μὴς μεγάλης περιοχῆς, καὶ ἀκόμα ἐπειδὴ τὸ πλῆθος τῶν περαστικῶν ταξιδιωτῶν εἶναι μεγάλο, λειτουργοῦν στὴ Λάρισα πολλὰ, μικρὰ καὶ μεγάλα, ξενοδοχεῖα, ἐστιατόρια, ζαχαροπλαστεῖα, ψυχαγωγικὰ κέντρα, ποὺ τὰ περισσότερὰ τους βρίσκονται στὸ παλιὸ φρούριο καὶ στὸ δημοτικὸ πάρκο τοῦ Ἀλκαζάρ.

Ἀξιόλογη εἶναι καὶ ἡ πνευματικὴ κίνηση τῆς Λαρίσης. Ἐπάρκεια παρουσιάζει ἡ Δημοτικὴ καὶ Μέση Ἐκπαίδευση μετὰ καλὰ διδακτήρια, καθὼς καὶ ἡ Ἀνωτάτη, ποὺ τὴν ἐκπροσωπεῖ ἡ Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία μετὰ τὴν εὐδόκιμη λειτουργία της. Ὁ λαρισινὸς τύπος, καθημερινὸς καὶ ἐβδομαδιαῖος, εἶναι ἀρκετὰ συγκροτημένος καὶ πλούσιος στὴν εἰδησεογραφικὴ καὶ φιλολογικὴ του ὕλη. Ὅπως σ' ὅλες τὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις, ἔτσι καὶ στὴ Λάρισα, σὲ διά-

Λάρισα: Ὁ λαμπρὸς ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος.

φορες εποχές, εκδόθηκαν και μηνιαία περιοδικά, που δε μπόρεσαν ωστόσο να παρατείνουν για πολύ την έκδοσή τους, μ' όλες τις φιλότιμες προσπάθειες των εκδοτών τους. Ήξιόλογες υπηρεσίες στην καλλιτεχνική κίνηση της Λάρισας προσφέρει το Δημοτικό Ώδείο καθώς κι οί διάφοροι μορφωτικοί κι εκδρομικοί σύλλογοι, που διοργανώνουν διαλέξεις, μουσικές παρουσιάσεις κι ομαδικές επισκέψεις σε διάφορους θεσσαλικούς κι εξωθεσσαλικούς τόπους.

Ήξιόλογη είναι κι ή εκκλησιαστική δραστηριότητα στη Λάρισα. Λειτουργεί εκκλησιαστικό οικότροφείο γι' άπορους μαθητές των Γυμνασίων και συσσίτια άπορων γερόντων στους ναούς Ταξιαρχών, Άγ. Κωνσταντίνου και Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Πάνδημη τοπική γιορτή, με τή συμμετοχή των πολιτικών, δημοτικών, στρατιωτικών κλπ. άρχων γίνεται στη μνήμη του Άγιου Άχιλλίου (15 Μαΐου). Τοπικός άγιος είναι ο Άχιλλιος, αρχιεπίσκοπος Λαρίσης τον Δ' αιώνα.

Ή Λάρισα είναι πατρίδα των όνομαστών λογίων τής τουρκοκρατίας Άλέξανδρου Έλλάδιου (Ζ' αϊ.) και του Κωνσταντίνου Κούμα (1770-1836).

Ένας άμαξιτός δρόμος 31 χιλιομέτρων που ξεκινά από τή Λάρισα, οδηγεί τον επισκέπτη στην Άγιά. Ο δρόμος διασχίζει μιá εύφορη πεδιάδα, που τή διαρρέει ο ποταμός Άσμάκι. Δεξιότερα, προς τά ριζά του Μαυροβουνιού άλλο ποτάμι, ο άρχαίος Άμυρος (σημ. Ντερές) έρριχνε τά νερά του στα βόρεια τέλματα τής λίμνης Βοιβηίδος. Άπό τó ποτάμι αυτό και τήν όμώνυμή του άρχαία πόλη ο κάμπος όνομαζόταν Άμύριον πεδión. Τήν πόλη αυτή οί άρχαιολόγοι τήν τοποθετούν χαμηλά στο χωριό Καστρι (κάτ. 300), που τó ΙΔ' αιώνα ήταν ιδιοκτησία του βυζαντινού άρχοντα Στέφανου Γαβριηλόπουλου, ενώ στις άρχές του ΙΘ' αιώνα τσιφλίκι του Άλη Πασά. Άριστερά του δρόμου προς τήν Άγιά συναντούμε τó παλιό μοναστηράκι του Άγιου Νικολάου Φονιά, όπου στη θεσσαλική εξέγερση του 1878 έγιναν αίματηρές συγκρούσεις ανάμεσα στους επαναστάτες και στους Τούρκους. Άκόμα βορειότερα βρίσκεται τó χωριό Μαρμάριανη (κάτ. 567) στα ριζά του βουνού Γεντί—καπού, που είναι οί δυτικές πλαγιές τής Όσσας (Κίσσαβου). Δεξιά του δρόμου και δυτικά του Άετόλοφου (Δέσιανης) στη θέση Παλιό-

καστρο υποθέτουν οί άρχαιολόγοι πώς ήταν κτισμένη ή άρχαία πόλη Λακέρεια. Πλησιάζοντας προς τήν Άγιά, άριστερά μας βρίσκονται τά χωριά Γερακάρι (κάτοικοι 320), Νερόμυλοι (κάτοικοι 427, παλ. Τουρκοχώρι), και Μεταξοχώρι (κάτοικοι 576, παλ. Ρέτσιανη), ενώ δεξιά ή Άνάβρα (κάτ. 722, παλ. Δόγανη) κι ο Άετόλοφος (κάτ. 455, παλ. Δέσιανη), όπου οί έρευνητές τοποθετούν τή βυζαντινή Βεσαίνη. Στα χρόνια τής τουρκοκρατίας ήταν τσιφλίκι του Βελή, γιού του Άλη Πασά. Ή Άγιά (κάτ. 2.826) με τó συνοικισμό τής Χρυσαλλίδα, άπαρτίζουν μιá κωμόπολη με άφθονα νερά και κήπους, στη νότια πλαγιά τής Όσσας. Στα χρόνια τής τουρκοκρατίας έβγαζε μεταξύ, είχε βαφεία και βιοτεχνία μεταξωτών ύφασμάτων κι ήταν τó κεφαλοχώρι τής περιοχής. Τούρκικα όνομαζόταν Γενιτζέ. Σήμερα άποτελεί ένα άξιόλογο κέντρο, έδρα των οικονομικών, δικαστικών κι άστυνομικών άρχων, με Γυμνάσιο και Μέση Δασολογική Σχολή. Έκκλησιαστικά υπάγεται στη μητρόπολη Δημητριάδος. Άπό τήν Άγιά κατάγεται ο λόγιος τής τουρκοκρατίας Μεθόδιος Όλυμπιώτης. Στην περιοχή τής Άγιάς, αλλά σ' άνεξακρίβωτο άκόμα σημείο, ίσως στη θέση τής Σελίτσανης, βρισκόταν ή βυζαντινή πολίχνη Χάρμενα. Βορειότερα σε μιá όμορφη τοποθεσία βρίσκεται τó Μεγαλόβρυσο (κάτ. 856, παλ. Νιβόλιανη) με πλούσια κτηνοτροφία, και ή Άνατολή (κάτ. 860, παλ. Σελίτσανη), όνομαστή επίσης για τά εξαιρετικά τυροκομικά τής προϊόντα. Άνατολικότερα τής Άγιάς συναντούμε τή Μελίβοια (κάτ. 2177, παλ. Άθάνατο) και στη θάλασσα τήν Καρίτσα (κάτ. 925). Στη θέση Παλιόκαστρο και Κοκκινόνερο τοποθετούν τις άρχαίες Εύρυμενές, ενώ στις έκβολές του χείμαρρου Παλιούρας και στη θέση Ταρσανάς υποθέτουν πώς ήταν χτισμένη ή άρχαία μαγνητική πόλη Ριζούς. Άλλα χωριά τής περιοχής είναι ή Σωτηρίτσα (κάτ. 381, παλ. Κάπιστα), ή Σκήτη (κάτ. 709) κι ή Ποταμιά (κάτ. 433). Στις δυτικές ύπώρειες τής Όσσας βρίσκεται τó Συκούριο (κάτ. 2186, παλ. Μεγάλο Κεσερλί), ή Έλάτεια (κάτ. 625, παλ. Μικρό Κεσερλί), τó Πουρνάρι (κάτ. 692) και σε ύψόμετρο 800 μ. περίπου ή Σπηλιά (κάτ. 763).

Λάρισα: Πρωϊνός περίπατος στο δροσόλουστο «Άλκαζάρ».

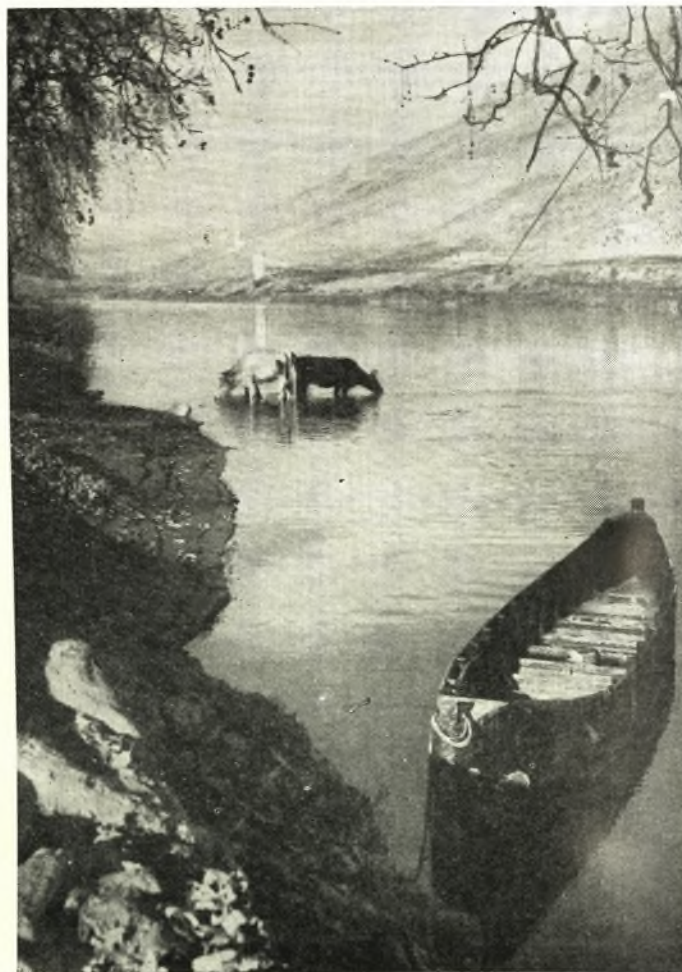
Λάρισα: Πλατεία Β' Σώματος Στρατού.

Ταξιδεύοντας με τὸ τραῖνο ἀπὸ τὴ Λάρισα πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, ἔχουμε μέχρι τὰ Τέμπη ἀριστερά μας τὸν Πηνειὸ ποταμὸ, πὸν κυλάει ἀθόρυβα τὰ θολὰ νερά του γιὰ νὰ σμείξει μετὰ τὴ θάλασσα τοῦ Θερμαϊκοῦ. Δεξιὰ μας βλέπουμε τὸ Μελισσοχώρι (κάτ. 595, παλ. Χασάμπαλη), τὴ θέση τῆς Μαυρολίμνης (παλ. Νεσσωνίς), καὶ τὰ λείψανα τοῦ παλιοῦ χωριοῦ Δραχμάνι, πὸν ἐκεῖ κοντὰ τοποθετοῦν οἱ ἀρχαιολόγοι τὴν προθессαλικὴ πόλη Μόψιον, ὀνοματοθετημένη ἀπὸ τὸν μυθικὸ ἄργοναυτὴ, κυνηγὸ, πολεμιστὴ καὶ μάντη Μόψο. Λίγο βορειότερα ἀπλώνεται τὸ ἀρχαῖο Δώτιο πεδίο. Ἀριστερὰ τῆς σιδηροδρομικῆς ὁδοῦ βρίσκονται: Ἡ Φάλασσα (κάτ. 1637, παλ. Τατάρ καὶ Ὀρμάν Τσιφλίκι). Ἐκεῖ κοντὰ ἦταν κτισμένη ἡ ἀρχαία Φάλασσα, γνωστὴ ἀπὸ ἀρχαῖες ἐπιγραφές, ὠραιότατα ἀνάγλυφα καὶ νομίσματα. Ὁ Ἀμπελῶν (κάτ. 3373, παλ. Καζακλάρ). Μακρυχώρι (κάτ. 1645, παλ. Μπάκραινα). Ἐκεῖ κοντὰ ἦταν κτισμένη ἡ ὀμηρικὴ πόλη Γυρτώνη, γνωστὴ ἀπὸ ἐπιγραφές καὶ Γυρτώνιους στρατηγούς τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν. Στὰ 1800 ἡ Μπάκραινα ἦταν παραγωγικώτατο τσιφλίκι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Βορειότερα τῆς τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία πόλη Κονδαῖα. Γόννοι (κάτ. 3334, παλ. Δερελί καὶ Κιτσιλέρ). Στὴν ἀρχαιότητα οἱ Γόννοι ἔπαιζαν σημαντικὸ ρόλο στὴ θεσσαλικὴ ἱστορία, μιὰ κι εἶχαν στρατηγικὴ σημασία, κτισμένοι καθὼς ἦσαν κοντὰ στὸ στενὸ τῶν Τεμπῶν. Ἀπὸ κεῖ καταγόταν ὁ Θεσσαλὸς ταγὸς Κινέας, κι ἀπὸ κεῖ πέρασαν οἱ στρατιῆς τοῦ Ξέρξη. Πλούσια εἶναι τὰ ἀνασκαφικὰ εὐρήματα τῶν Γόννων—κυρίως ἐπιγραφές. Λίγο βορειότερα βρισκόταν τὸ θεσσαλικὸ πόλισμα Γοννοκόνδυλος. Στὴν εἰσοδο τοῦ στενοῦ βρίσκεται τὸ χωριὸ Τέμπη (κάτ. 147, παλ. Μπαμπά). Ἀπὸ δὴ ἀρχίζει ἡ γραφικώτατη κοιλάδα τῶν Τεμπῶν (μῆκος 6 χλμ. πλάτ. 30-50 μ.) μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ὁμορφες τοποθεσίες τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἀκόμα Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς, ὅπως οἱ: Θεόκριτος, Λουκιανός, Αἴλιανός, Κάτουλλος, Πλίνιος, κι οἱ νεώτεροι εὐρωπαϊοὶ περιηγητές: Gell, Dawkins, Holland, Dodwell, Leake, Mezières, Ussing, Fallmerayer κ.ἄ. μᾶς ἔδωσαν γλαφυράτα περιγραφές καὶ λυρικότατες σελίδες, ὅπου τονίζουν τὴν ἐντυπωσιακὴ συγκρότηση τοῦ τοπίου ἀπὸ ὄρεινους ὄγκους, πλαγιές, γκρεμούς, πλούσιες δροσοπηγές πὸν πιδακίζουν ἀπὸ τοὺς βράχους, πυκνὴ καὶ πασίλογη χλωρίδα καὶ τὸν Πηνειὸ νὰ κυλᾶ ἀνάμεσα στὰ δασιὰ κι αἰωνόβια πλατάνια. Στὸ μεσαίωνα ὀνομαζόταν Λυκοστόμιον ἀπὸ ἕνα ὄχυρὸ πόλισμα πὸν ὑποθέτουν ὅτι ἦταν κτισμένο στὸ Κάστρο τῆς Ὠριάς. Στὴν τουρκοκρατία ἦταν γνωστὸ ὡς Στενὸ τοῦ Μπαμπά. «Εἰς τὸ ὄνομα τῆς τερπνῆς κοιλάδος—γράφει ὁ Νικ. Γεωργιάδης—τῆς ὠραιότερας

ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τοποθεσίαν τῆς τόσο ὠραίας Ἑλλάδος, αἱ χαρμόσυνοι ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος ἀθροῖαι παρουσιάζονται εἰς τὴν φαντασίαν. Ἡ δροσερότης τῆς, αἱ γραφικώταται καλλοναί τῆς τερπνῆς κοιλάς ἔκαλεῖτο παρὰ τῶν ἀρχαίων Τέμπη». Στὴν ἐξοδο τῆς κοιλάδας δεξιὰ βρίσκεται τὸ Ὀμόλιον (κάτ. 1033, παλ. Λασποχώρι), ὅπου τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία πολίχνη Ὀμόλη ἢ Ὀμόλιον. Στὶς ἐκβολές τοῦ Πηνειοῦ εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ χωριὸ Παλαιόπυργος (κάτ. 196, παλ. Νικτερέμ). Ἐκεῖ κοντὰ ὑποθέτουν πὼς ἦταν κτισμένη ἡ ἀρχαία μακεδονικὴ πολίχνη Φίλα, γνωστὴ στοὺς συγγραφεῖς ἀπὸ τοὺς μακεδονορρωμαϊκοὺς πολέμους. Ἡ κοιλάδα τῶν Τεμπῶν σχηματίζεται ἀπὸ τὶς ἀπότομες ἀπολήξεις τῶν βουνῶν Ὀσσας (Κισσάβου) πὸν ὀρθώνεται δεξιὰ καὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἀριστερὰ.

Ἡ Ὀσσα, γνωστὴ στὴν ἀρχαιότητα καὶ ὡς Ὀμόλιον ὄρος, ἦταν, σύμφωνα μετὰ τὶς ὀμηρικὲς ἀντιλήψεις, κατοικία τῶν Κενταύρων. Πρόκειται γιὰ κωνικὸ, βατὸ βουνό, χωρὶς πυκνὰ δάση, γι' αὐτὸ κι ἀπρόσφορο στὴν κλέφτικὴ ζωὴ. Ἡ δημοτικὴ μοῦσα τὸ ὀνομάζει «κονιαροπατημένο», ἐπειδὴ εὐκόλα τὸ ἐξερευνοῦσαν καὶ τὸ ἐλεγχαν τὰ καταδικωτικὰ ἀποσπάσματα τῶν Κονιάρων τῆς Λάρισας. Σ' ἕνα προβοῦνι τῆς Ὀσσας, 36 χλμ., ἀπὸ τὴ Λάρισα, βρίσκονται κτισμένα τὰ Ἀμπελάκια (κάτ. 969), περίφημα στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας (1780-1811) ἀπὸ τὸ ἐμπόριο τῶν βαμπακερῶν, κόκκινων ὑφασμάτων, πὸν ἦσαν περιζήτητα στὶς εὐρωπαϊκὲς ἀγορές. Γιὰ τὴν κατεργασία τοῦ βαμπακιοῦ καὶ τὴ βαφή του ἀπὸ τὴ φυτικὴ οὐσία ριζάρι, ἰδρύθηκαν ἐργοστάσια ὅπου δούλευαν στὸ σύ-

Λάρισα: Στὶς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ.

νολό τους σχεδόν οί κάτοικοι τής κωμόπολης, και μιὰ όνομαστή έμποροβιομηχανική Συντροφιά, μ' αντιπροσώπους και παραρτήματα στο έξωτερικό και τεράστιες καταθέσεις στις τράπεζες τής Βιέννης. Ή τριαντάχρονη αυτή οικονομική άνθηση τών Άμπελακίων στόλισε τήν κωμόπολη με αξιόλογα άρχοντικά, όπως τού Σβάρτζ, τού Τσαμπαλή κ.ά., πού φτιαγμένα και διακοσμημένα από λαϊκούς τεχνίτες, μά πάνω σε ευρωπαϊκά διακοσμητικά θέματα και μοτίβα, αποτελούν από τά πιο ένδιαφέροντα μνημεία τής θεσσαλικής λαϊκής τέχνης. Παράλληλη ήταν κι ή εκπαιδευτική κίνηση τών Άμπελακίων, όπου δίδαξαν σοφοί δάσκαλοι τού Γένους, όπως οί: Ίωνάς Σπαρμιώτης, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Σπυρ. Άσάνης κ.ά. Από τ' Άμπελάκια κατάγονται οί φιλογενείς: Ίγνάτιος Άρδαμερίου, Ζήσης Κάβρας, Γ. Ευθυμιάδης, ό φιλικός Ίωάννης Μακρής, Μανιάρηδες, Δροσινοί, Ί. Λεονάρδος κ.ά.

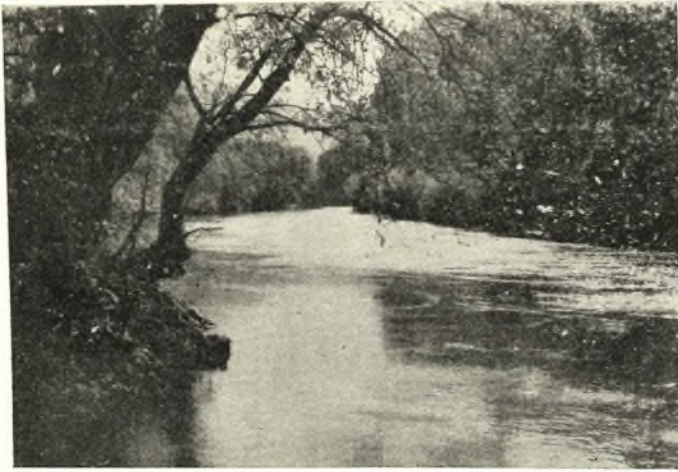
Ό Όλυμπος, βουνό έκτεταμένο, ψηλό κι άπρόσιτο με τούς άρχαίους χαρακτηρισμούς: πολυκόρυφος, μακρός, πολύπτυχος, πολυδειράς, αιγλήεις, αιπύς, είναι ό πολυθρύλιτος τόπος τής άρχαίας θεογονίας, κατοικία τών «όλυμπιων» θεών, ή κοιτίδα και ό ιερός χώρος τής άρχαίας θρησκείας, όπου ξετυλίχθηκαν ένα σωρό είδυλλιακά περιστατικά τής μυθολογίας. Στα χρόνια τής τουρκοκρατίας οί περιφέρειες τού Κάτω και Άνω Όλύμπου, ήσαν τά άσφαλισμένα ένδαιτήματα περίφημων κλεφταρματολών όπως τών Λαζαίων, τού Νικοτσάρα, τών Βλαχαβαίων, τού Βλαχοθόδωρου, τού Τζαχείλα κ.ά., πού τó ύψηλό τους φρόνημα, οί άνδραγαθίες κι οί έπικές συγκρούσεις με τούς τουρκαρβανίτες, έγιναν ποιητικό αντικείμενο τής λαϊκής μούσας. Ή περιφέρεια τού Όλύμπου αποτελεί τή σπονδυλική στήλη τού κλέφτικου τραγουδιού, πού σ' έκατοντάδες άσματα και με ποικίλα είδη (τής τάβλας, τσάμικα, συρτά κ.ά.) άπαθανάτισε μιὰ εποχή βαρειάς σκλαβιάς και ταυτόχρονα έκρηκτικής άνταρσίας. Στόν Όλυμπο είναι κτισμένη ή Ράψα νη (κάτ. 2050), κεφαλοχώρι πλουσιώτατο στά χρόνια τής τουρκοκρατίας, με άκμαία μεταξοκαλλιέργεια, νηματουργία και παραγωγή εξαίρετου κρασιού. Είναι πατρίδα τού λογίου Βησσαρίωνα και τού μουσικού άδελφού του Άναστασίου, τού δάσκαλου τού Γέ-

νους Δημητρίου Γοβδελά, και τού νεομάρτυρα Γεωργίου τού έκ Ραψάνης. Βορειότερα συναντούμε τόν Πυργετό (κάτ. 2308), τήν Κρανιά (κάτ. 863) και δυτικότερα τήν Καλλιπέυκη (κάτ. 1300, παλ. Νεζερός), κοντά στην άρχαία, όρεινή λίμνη Άσκουρίδα.

Προχωρώντας 16 χλμ. Β.Δ. τής Λάρισας συναντούμε τήν κωμόπολη τού Τιρνάβου (κάτ. 10756). Ό σημερινός δήμος άπαρτίσθηκε από τούς συνοικισμούς: Τίρναβος, Μπέη Μύλοι, Λούτσα, Μπούρνα-Τρύπα, Αύλαγάδες, Βρύση Τιρνάβου, Προφήτης Ήλίας και Τρυπημένη. Είναι κτισμένος στη δεξιά όχθη τού Τιταρήσιου (Ξεριά). Τό όνομά του είναι σλαβόθετο και σημαίνει: άγκαθότοπος. Από τά πρώτα χρόνια τής τουρκοκρατίας ό Τίρναβος παρουσίασε οικονομική άνθηση και άκμή. Τό ΙΗ' αιώνα δημιουργήθηκαν συγκροτημένες έμποροβιοτεχνικές έπιχειρήσεις βαφικής κι ύφαντουργίας με έξαγωγή τών προϊόντων στις άγορές τής κεντρικής Ευρώπης, στη Μολδοβλαχία και στη Ρωσία. Ή οικονομική αυτή ευεξία έκανε ώστε ό πληθυσμός του νά φτάσει στις 30.000. Όνομαστό μέχρι σήμερα είναι τό ούζο τού Τιρνάβου. Έδώ είχε τήν έδρα του σ' όλη σχεδόν τήν τουρκοκρατία ό μητροπολίτης Λαρίσης κι ό Βελής, γιός τού Άλή πασά, διοικητής τής Θεσσαλίας στις άρχές τού ΙΘ' αιώνα. Τό άνάκτορό του, πού άργότερα κήκε, στάθηκε όνομαστό σ' όλη τή Θεσσαλία. Στα 1813 ό πληθυσμός τού Τιρνάβου αποδεκατίστηκε από μιὰ μεγάλη επιδημία, ενώ στά 1821 έδεινοπάθησε από τά τουρκικά, περαστικά στρατεύματα. Άξιόλογη ήταν κι ή πνευματική κίνηση τού Τιρνάβου στά χρόνια τής Τουρκοκρατίας. Από τά μέσα τού ΙΖ' αιώνα λειτουργούσε καλά συγκροτημένο σχολείο με αξιόλογους δασκάλους όπως: ό Μάρκος Πορφυρόπουλος, ό Άλέξ. Τουρναβίτης, ό Άναστ. Παπαβασιλόπουλος, Ίωάννης Πέζαρος κ.ά. Λείψανο τού εκπαιδευτικού αυτού όργασμού είναι οί 100 περίπου χειρόγραφοι κώδικες πού σώθηκαν εκεί. Από τόν Τίρναβο κατάγονται οί λόγιοι: Στέφανος Δούγκας, Άθανάσιος Δημητριάδης, Άχ. Τζάρτζανος, Θ. Άξενίδης κ.ά. Ένδιαφέρουσα είναι ή τιρναβίτικη λαογραφία και τά άποκριάτικα έθιμα. Έχει δημοτικά σχολεία,

Έτοιμοι για χιονοδρομίες στις πλαγιές τού Όλύμπου.

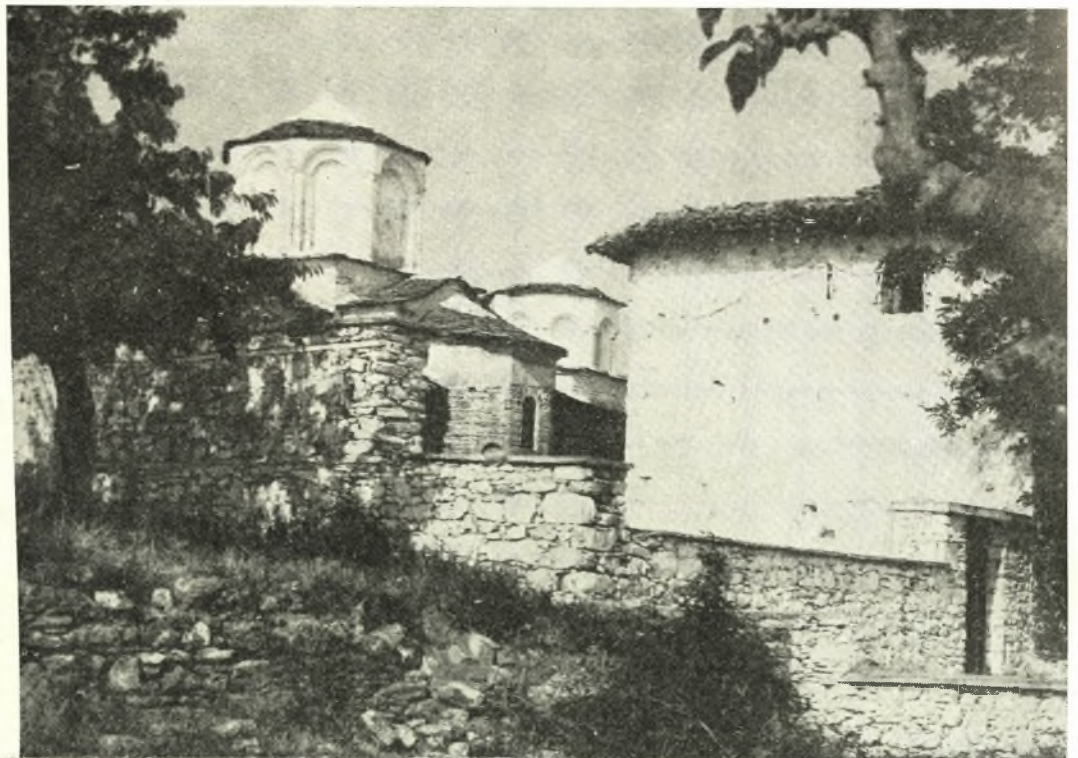
Τέμπη: Ὁ Πηνειὸς κυλᾷ ἀθόρυβα τὰ νερά του.

Γυμνάσιο, διάφορες κρατικές υπηρεσίες. Στὴν ἐνορία τῆς Φανερωμένης λειτουργεῖ συσσίτιο ἀπόρων. Τοπικὸς ἅγιος εἶναι ὁ ὀσιομάρτυς Γεδεὼν ὁ Νέος, ποὺ μαρτύρησε στὰ 1818. Ἡ κάρα του βρίσκεται στὸ Ναὸ τῆς Φανερωμένης καὶ λιτανεύεται σὲ πάνδημη πανήγυρη στὶς 30 Δεκεμβρίου.

Δυτικὰ τοῦ Τιρνάβου ὑψώνονται οἱ γυμνοὶ, ὄρεινοὶ ὄγκοι τῆς Μελοῦνας καὶ τοῦ Μενεξέ, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὰ ἑλληνοτουρκικὰ σύνορα μέχρι τὸ βαλκανικὸ πόλεμο (1912). Προχωρώντας δυτικὰ καὶ πλάϊ στὶς ὄχθες τοῦ Ξεριᾶ βλέπουμε ἀριστερὰ μας τὸ χωριὸ Δαμασοῦλι (κάτ. 161) καὶ τὸ Δαμάσι (κάτ. 1456), ἴδρυμα τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ἐκεῖ κοντὰ τοποθετεῖται ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους ἡ προχριστιανικὴ ὄχυρὴ πολίχνη Μύλαι. Προχωρώντας συναντοῦμε τὸ Μεσοχώρι (κάτ. 605, παλ. Μιλόγουστα), καὶ στὴν ἀντικρινὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ τὸ Βλαχογιάννι (κάτ. 1196). Τὴν ἐκκλησία καὶ τὸ σχολεῖο του ἔκαψαν οἱ γερμανοῖταλοι. Δεξιὰ τοῦ δρόμου καὶ σὲ ὑψόμετρο 300 μ. βρίσκεται τὸ μεσαιωνικὸ χωριὸ Δομένι-

κο (κάτ. 1967), ἀνηρότατη κωμόπολη στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, μὲ ἀξιόλογα ἀστικά οἰκοδομήματα τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἐνδιαφέρουσες ἐκκλησίες ὅπως τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς τὸ Δομένικο καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς γερμανοῖταλους καὶ πολλοὶ κάτοικοί του τουφεκίστηκαν. Ἀνατολικὰ τοῦ χωριοῦ βρίσκονται ἐρείπια τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐκεῖ τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία πόλη Χυρεταῖα. Ἀριστερὰ τοῦ δρόμου καὶ σὲ ὑψόμετρο 180 μ. βρίσκεται τὸ Ἄμουρι (κάτ. 542), δυτικώτερα ἀκόμα καὶ σὲ ὑψόμετρο 180 μ. τὸ Πραιτώρι (κάτ. 579), βορειότερα ἡ Μαγούλα (κάτ. 603), ὁ Ἐθαγγελισμὸς (κάτ. 876, παλ. Κουνιαστή), καὶ ἀριστερώτερα τὸ Παλαιόκαστρο (κάτ. 671), ὅπου ὑποθέτουν πῶς βρισκόταν ἡ περραιβικὴ πόλη Μάλλοια. Στὴν περιφέρεια τῆς Συκιᾶς (κάτ. 1054) βρίσκεται τὸ Μοναστήρι τῆς Ἀναλήψεως, ποὺ τὸ λεηλάτησαν οἱ γερμανοῖταλοι τὸ Φλεβάρη τοῦ 1944.

Στὸ 61° χλμ. ἀπὸ τὴ Λάρισα βρίσκεται ἡ Ἐλασσὼν (κάτ. 5765), ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς: Ἐλασσῶν, Ἁγιονέρι καὶ Μικρὸ Ἐλευθεροχώρι. Ἡ Ἐλασσὼν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὰ ὀμηρικὰ χρόνια. Τὴ διαρρέει ὁ Τιταρήσιος. Εἶναι ἔδρα μητροπόλεως καὶ ἄλλων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναφέρεται ὡς ὄχυρὸ πόλισμα. Στὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας ἦταν ἔδρα καζᾶ, γι' αὐτὸ πυκνοκατοικήθηκε ἀπὸ Τούρκους. Στὴν κατοχὴ οἱ γερμανοῖταλοι πυρπόλησαν σαράντα σπίτια. Ἔχει Γυμνάσιο καὶ ἓνα ἐξαιρετικὸ συγκρότημα λαϊκῶν χορῶν. Τοπικὴ, πάνδημη γιορτὴ εἶναι τὰ Ἐλευθέρια (6 Ὀκτωβρίου). Στὴν Ἐλασσόνα, πάνω στὸ λόφο βρίσκεται κτισμένο τὸ ὀνομαστὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας Ὀλυμπιώτισσας, ἴδρυμα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικου Γ' Παλαιολόγου (14 αἰ.), μὲ λαμπρὸ καθολικὸ καὶ ἀξιόλογη βιβλιοθήκη ἀπὸ σπάνια ἐντυπα καὶ 230 χειρόγραφους κώδικες. Γιὰ πολλοὺς αἰῶνες τὸ μοναστήρι αὐτὸ στάθηκε ἀξιόλογο μοναστικὸ καὶ θρησκευτικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς καὶ ἡ συμβολὴ του στὴ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου ἦταν μεγάλη. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Ἐλασσόνα βρίσκεται ἡ Τσαρίτσανη (κάτ. 2933) ποὺ τὴν

Ἁγιά: Τὸ γραφικὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος.

ἀπαρτίζουν οι συνοικισμοί: Τσαρίτσανη και Ἄετορράχη (παλ. Βελεσνίκος). Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἦταν ἀνθηρότατο ἐμποροβιοτεχνικό κέντρο, με ἀξιόλογη παραγωγή μεταξιοῦ καὶ βαμβακερῶν νημάτων. Ὀνομαστό ἦταν τὸ σχολεῖο τῆς ὅπου δίδαξαν ὁ Ι. Πέζαρος, ὁ Κωνστ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων κ.ἄ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς πυρπολήθηκε ὀλοκληρωτικά ἀπὸ τοὺς γερμανοῖταλους καὶ πολλοὶ κάτοικοί τῆς τουφεκίστηκαν. Οἱ σημερινοὶ τῆς κάτοικοι διακρίνονται γιὰ τὴ φιλεργία καὶ τὸ προοδευτικὸ τους πνεῦμα.

Στὴν περιφέρεια Ἐλασσόνας, βορειοανατολικά καὶ πρὸς τοὺς πρόποδες τοῦ Ὀλύμπου βρίσκονται: τὸ χωριὸ Κ ρ υ - ὁ β ρ υ σ η (κάτ. 540, παλ. Πολιάνα) πού πυρπολήθηκε ἀπὸ τοὺς γερμανοῖταλους, σὲ ὑψόμετρο 560 μ. τὸ χωριὸ Σ π α ρ μ ὸ ς (κάτ. 156), πυρπολημένο κι αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ἴδιους, καὶ σὲ ὑψόμετρο 1000 μ. τὸ ἱστορικὸ μοναστήρι Ἄγ. Τριάδος Σπαρμοῦ. Ἀριστερὰ τοῦ δρόμου πού ὁδηγεῖ στὴν Κοζάνη εἶναι κτισμένο τὸ χωριὸ Β ο υ β ἄ λ α (κάτ. 681) νότιά τῆς ὑποθέτουν πὼς βρισκόταν ἡ περραιβική πόλη Ἄζωρος, γνωστὴ ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους. Βορειοδυτικὰ τῆς Βουβάλας καὶ δυτικὰ τοῦ χωριοῦ Π ῦ - θ ι ο ν (κάτ. 1357, παλ. Σέλος) τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία Δολίχη. Σὲ ὑψόμετρο 1150 μ. βρίσκεται ἡ κωμόπολη Λ ι - β ἄ δ ι (κάτ. 3162, παλ. Βλαχολίβαδο) ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Πέτρας καὶ Λιβαδίου στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, με πολλοὺς ἀπόδημους, πατρίδα τοῦ Μητροφάνη Γρηγορά, τοῦ Ἀνθίμου Ὀλυμπιώτη καὶ τοῦ ἀγωνιστῆ τοῦ 21 Γεωργάκη Ὀλύμπιου. Στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς πυρπολήθηκε δυὸ φορές ἀπὸ τοὺς γερμανοῖταλους. Δυτικὰ τῆς Ἐλασσόνας βρίσκεται κι ἡ κωμόπολη τῆς Δ ε σ κ ἄ τ η ς (κάτ. 4.185) πού τὴν ἀπαρτίζουν οἱ συνοικισμοί: Δεσκάτη, Ἄγ. Γεώργιος, Γήλοφος καὶ Διασελλάκι.

Ὁ ἄμαξιτός δρόμος πού ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴ Λάρισα στὰ Φάρσαλα, περνᾷ ἀπὸ μιὰ πλουσιώτατη σὲ δημητριακὰ καὶ νομῆς πεδιάδα. Ὑστερα ἀπὸ 10 χλμ. διαδρομὴ φτάνουμε στὴ Νίκαια (κάτ. 1751, παλ. Νεμπεγλέρ), παλιὸ τσιφλίκι τοῦ Ἄλῃ πασᾶ καὶ πατρίδα τοῦ ὀνομαστοῦ λόγιου, ἀγωνιστῆ καὶ δασκάλου τοῦ Γένους Θεοκλήτου Φαρμακίδη. Δυτικὰ βρίσκεται ἡ Κ ρ α ν ῶ ν (κάτ. 436), παλαιότατη πόλη, πού με τοὺς ἰσχυροὺς καὶ πλουσιώτατους χωροδеспότες τῆς Σκοπᾶδες, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας. Στὰ προϊστορικά χρόνια ὀνομαζόταν καὶ Ἐφύρα, ἐνῶ τὰ ἐρείπιά τῆς στὴ νεώτερη ἐποχὴ εἶναι γνωστὰ ὡς Παλαιολάρισα. Ἡ Ἐ ρ ἔ τ ρ ι α (κάτ. 1349, παλ. Τσαγκλι) ἀναφέρεται στὸ Στράβωνα ὡς ἴδρυμα τοῦ Ἀδμήτου κι ἀφιερωμένη στὸν Ἀπόλλωνα. Ἐκεῖ κοντὰ βρίσκεται καὶ τὸ μουσουλμανικὸ μοναστήρι Ἰρενί Τεκές, μοναστικὸ ἐνδιαίτημα τῶν μπεκτασήδων, μιᾶς μααμεθανικῆς αἵρεσης. Ἐνα χιλιόμετρο δυτικὰ τοῦ χωριοῦ Ἄ γ . Τ ρ ι ἄ ς (κάτ. 137, παλ. Σουπλι) βρίσκεται ἡ Σκοτοῦσσα (κάτ. 437), ὀμηρική πόλη καὶ ἀξιόλογο κέντρο τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας. Στὴν περιφέρεια τῶν Φαρσάλων βρισκόταν καὶ τὸ ἀρχαῖο πόλισμα Θετίδειο, πού ἄλλοι τὸ θέλουν στὸ σημερινὸ χωριὸ Θ ε τ ἰ δ ε ι ο (κάτ. 195, παλ. Ἄλχανι) καὶ ἄλλοι στὸ χωριὸ Δ α σ ὸ λ ο φ ο ς (κάτ. 500, παλ. Μπεκῆδες).

Σ' ἀπόσταση 45 χλμ. ἀπὸ τὴ Λάρισα βρίσκεται ἡ παλαιότατη καὶ ἰσχυρὴ πόλη τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας Φ ἄ ρ - σ α λ α (κάτ. 5294), πού σήμερα ἀπαρτίζεται ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς: Φάρσαλα, Ἅγιος Γεώργιος (παλ. Χατζημάρ), Ἀχίλλειο (παλ. Κακλετζί), Ρύζιο καὶ Σταθμός. Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἦσαν γνωστὰ καὶ με τὴν ὀνομασία: Τσατάτζα. Στὴν ἀρχαιότητα ἦσαν ἔδρα εὐγενῶν χωροδеспοτῶν καὶ ὁ πλοῦτος τους στάθηκε ὀνομαστός. Τὸ πολίτευμά τους ἦταν ὀλιγαρχικὸ καί, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη, λειτουργοῦσε με ὑποδειγματικὸ τρόπο. Στὰ Φάρσαλα λατρεύονταν ὁ Δίας Σωτήρ, ὁ Ἄσκληπιός κι ἡ Ἄφροδίτη. Τὸ 48 μ.Χ. στὸ φαρσαλινὸ πεδίο ὁ

Ἰούλιος Καῖσαρ κατατρόπωσε τὸν Πομπήιο. Στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἔδρευε ἐκεῖ ὁ ἐπίσκοπος Φαναριοφερσάλων. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας ἦσαν ἔδρα μπέηδων πού νέμονταν κτηματικά τὴν περιοχὴ, ἐνῶ στὶς ἀρχές τοῦ ΙΘ' αἰῶνα ἔγιναν τσιφλίκι τοῦ Ἄλῃ πασᾶ. Σήμερα εἶναι ἀνθηρὸ κέντρο τῆς περιοχῆς, με πυκνὴ συγκοινωνία κι ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία με ὄλες τὶς θεσσαλικὲς πόλεις, με Γυμνάσιο κι ἄλλες δημόσιες ὑπηρεσίες. Τὰ κέντρα του εἶναι εὐπρόσωπα κι ἡ ὄψη τῆς πόλης με τὰ νεόδμητα κτίρια τῆς ἔχει ἀποβάλλει τὸ παλιό, τούρκικὸ τῆς χρῶμα. Ὀνομαστό προϊόν εἶναι ὁ χαλβάς, με ἰδιαίτερη, ἐπιχωριάζουσα σύνθεση. Τοπικὴ ἑορτὴ εἶναι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ ἡ ἐνιαυσία τῆς ἐμποροπανηγύρη παρουσιάζει ἀξιόλογη κίνηση.

Ταξιδεύοντας ἀπὸ τὴ Λάρισα στὸ Βόλο, ἔχουμε ἀριστερὰ μας τοὺς γυμνοὺς ὄγκους τοῦ Μαυροβουνιοῦ καὶ τὰ χωριά Π λ α τ ῦ κ α μ π ο ς (κάτ. 1439, παλ. Τοπουσλάρ) καὶ Μ ε γ ἄ λ ο Μ ο ν α σ τ ῆ ρ ι (κάτ. 834, παλ. Σακαλάρ), ἐνῶ δεξιὰ μας τὴν εὐφορὴ λαρισινὴ πεδιάδα με τὰ χωριά Χ ἄ λ κ η (κάτ. 1553, παλ. Μαϊμούλι) καὶ Κ υ - ψ ἔ λ η (κάτ. 858, παλ. Κιλελέρ), ὀνομαστὸ στὴ νεώτερη ἀγροτοκοινωνικὴ ἱστορία, ἀπὸ τὸ αἵματηρὸ συλλαλητήριο τῶν κολλήγων τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου (6 Μαρτίου 1910), πού ζήτησαν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση Στ. Δραγούμη νὰ ψηφίσῃ νομοσχέδιο γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση καὶ διανομὴ τῶν τσιφλικιῶν. Στὴ μνήμη τῶν νεκρῶν αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα γίνεται στὴν Κυψέλη ἐνιαύσιο πανθεσσαλικὸ μνημόσυνο.

Μπαμπᾶ: Τὸ ὀνομαστὸ ὀθωμανικὸ τέμενος.

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Βόλος: Μιά από τις ωραιότερες πόλεις της επαρχιακής Ελλάδας κι ή μεγαλύτερη σε πληθυσμό από τις θεσσαλικές με 49.221 κατοίκους. Παρά τὸ γεγονός ὅτι ὁ μυχὸς αὐτὸς τοῦ Παγασιτικοῦ κατοικεῖται συνέχεια πέντε περίπου χιλιετίες, ὁ Βόλος εἶναι καινούργια πόλη· στὰ 1833 ἐγκαταστάθηκαν οἱ πρῶτοι οἰκιστὲς της. Προηγούμενα ἦταν ἓνα μικρὸ κι ἄθλιο πόλισμα μέσα στὸ κάστρο, ὅπου ἔμεναν Τούρκοι κι ἐλάχιστοι χριστιανοί. Ἀπὸ τὸ 1840 ὁ πληθυσμὸς ἀρχίζει νὰ πυκνώνει κι ή πόλη νὰ εὐδοκιμῆ ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τῶν πηλιορειτῶν κι ἐξ αἰτίας τῆς νευραλγικῆς της θέσης. Στάθηκε μέχρι πρὶν ἀπὸ τὸν τελευταῖο πόλεμο ὁ ναυτικὸς, ὁ ἐμπορικὸς, ὁ συγκοινωνιακὸς πυλῶνας τῆς θεσσαλικῆς ἐνδοχώρας κι ταυτόχρονα τὸ πιὸ σφριγηλὸ κοινωνικὸ, βιομηχανικὸ κι πνευματικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς. Μὲ τὸν καιρὸ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ Ἡπειρώτες, Μακεδόνες, Νησιῶτες κι Ρουμελιῶτες ἔμποροι, ἰδρύθηκαν ξένα πρακτορεῖα κι Τράπεζες, δημιουργήθηκαν βιομηχανικὲς μονάδες μὲ ἄρτια συγκρότηση, ὑφαντουργεῖα, μηχανουργεῖα, καπνεργοστάσια κι καπναποθήκες, δίνοντας βιοποριστικὴ ἀπασχόληση σὲ χιλιάδες ἐργάτες. Ὁμόλογη ἦταν κι ή κοινωνικὴ κι πνευματικὴ ἀνοδο τοῦ Βόλου. Νωρίτερα δημιουργήθηκε μιὰ πολιτισμένη ἀστική ζωὴ, ἐκδόθηκαν ἐφημερίδες κι περιοδικά, λειτουργήσαν σχολεῖα μὲ πρωτοποριακὰ γλωσσοεκπαιδευτικὰ προγράμματα, ἰδρύθηκαν ἐργατικά κι βιοτεχνικὰ σωματεῖα μὲ μαχητικὴ συνείδηση κι ἐκκολάφτηκαν τὰ πιὸ προοδευτικὰ ἰδανικὰ τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Ὁ Βόλος ἔχει τὴν κανονικώτερη ρυμοτομία ἀπ' ὅλα ἴσως τὰ ἐλληνικὰ ἀστικά κέντρα. Οἱ δρόμοι του ὄλοι παράλληλοι κι κάθετοι πρὸς τὴν παραλία, ἀπλόχωροι κι φωτεινοί, τοῦ δίνουν μιὰ ἔντονα συγχρονισμένη ὄψη. Πουθενὰ δὲ συναντᾷ ὁ ἐπισκέπτης τὸ τεφρὸ κι πρσιτισμένο ἀπὸ τὴ μούχλα οἰκοδομικὸ κατάλοιπο τῆς τουρκοκρατίας. Ὑστερ' ἀπὸ τὶς τελευταῖες σεισμικὲς δοκιμασίες, ή κτηριακὴ ἀνανέωση εἶναι ἀπόλυτη.

Ὁ Βόλος εἶναι ἔδρα τῆς Νομαρχίας Μαγνησίας κι τοῦ Μητροπολίτη Δημητριάδος. Ἐδῶ ἐπίσης ἔδρευουν κι διάφορες κρατικὲς ὑπηρεσίες, λειτουργοῦν ὑποκαταστήματα τῶν κυριώτερων ἐλληνικῶν Τραπεζῶν κι σχολεῖα ὄλων τῶν κατηγοριῶν κι βαθμίδων, δημόσια κι ἰδιωτικά. Πυκνὴ κι ἐξυπηρετικὴ ἐπίσης εἶναι ή ἀστικὴ κι ὑπεραστικὴ συγκοινωνία τοῦ Βόλου, πὸν συνδέει μὲ τὰ πηλιορείτικα χωριά κι τὴ θεσσαλικὴ ἐνδοχώρα. Ἡ θαλάσσια συγκοινωνία γίνεται μὲ πλοιάρια στὰ χωριά τοῦ Παγασιτικοῦ, ἐνῶ ή ἀτμοπλοικὴ τὸν συνδέει μὲ τὴ Χαλκίδα κι τὶς Β. Σποράδες. Τὰ βολιώτικα καταστήματα διακρίνονται γιὰ τὸ πλῆθος τους, τὰ ἐκλεκτὰ προϊόντα κι τὴν καλαισθησία τους. Στὸ Βόλο ἐκδίδονται ἡμερήσιες ἐφημερίδες μὲ ἄρτια ἐμφάνιση κι δημοσιογραφικὴ συγκρότηση κι μὲ συνεχῆ παρουσία πολλῶν δεκαετιῶν, ἀπὸ τὶς καλύτερες τῆς ἐπαρχιακῆς Ἑλλάδας. Πλουσιώτατη εἶναι ή τουριστικὴ κίνηση τοῦ Βόλου κι τῆς περιοχῆς του. Τὴν ὁμορφὴ θάλασσα κι τὸ γραφικώτατο βουνὸ του τὸ ἐπισκέπτονται ὄλο σχεδὸν τὸ χρόνο πολλοὶ ἐκδρομεῖς ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα θεσσαλικά διαμερίσματα, ἀλλὰ κι ἀπὸ τὴ Βόρεια κι Νότια Ἑλλάδα. Οἱ ἐπισκέπτες αὐτοὶ βρίσκουν ἀνεση κι ἐξυπηρέτηση στὰ πολλὰ κι κάθε κατηγορίας ξενοδοχεῖα, στὰ εὐπρόσωπα κέντρα τῆς πόλης κι τῶν χωριῶν, κι πρόθυμη συμπαράσταση ἀπὸ τὸν Τουριστικὸ Ὄργανισμὸ Μαγνησίας, πὸν ἐργάζεται μὲ ὑποδειγματικὸ τρόπο. Στὸ Βόλο λειτουργοῦν Ἐκδρομικοὶ κι Ὀρειβατικοὶ σύλλογοι, Ἀθλητικὰ σωματεῖα, ὁ Ναυτικὸς Ὅμιλος, οἱ Φιλότεχνοι Βόλου πὸν ὀργανώνουν ἀξιόλογες μουσικὲς κι φιλολογικὲς παρουσιάσεις, τὸ Ὁδεῖο, ή Βιβλιοθήκη τῶν «Τριῶν Ἱεραρχῶν», Γυμνασιακὸ Οἰκοτροφεῖο, Δημοτικὸ Νοσοκομεῖο κ.ἄ. Ἀπὸ τὰ καλύτερα κι πιὸ ἐνδιαφέροντα τῆς ἐπαρχιακῆς Ἑλλάδας εἶναι κι τὸ Μουσεῖο Βόλου, ἴδρυμα τοῦ Ἀλεξίου Ἀθανασάκη (1908). Τὰ ἐκθέματά του εἶναι πλουσιώτατα, καλύπτοντας ὄλες τὶς περιόδους κι φάσεις τῆς ἀρχαίας ζωῆς, ἀπὸ τὴ λιθικὴ

Βόλος: Ἡ πεντακάθαρη κι γραφικώτατη προκυμαία του.

ώς την ὀψιμη ρωμαιοκρατία. Ἀπολιθωμένα ὄστᾶ ἀνθρώπων καὶ ζώων, καρποί, ἀγγεῖα, ἐργαλεῖα, μικροτεχνήματα, εἰδώλια, μνημειακὴ γλυπτικὴ, ἐπιγραφές κι ἰδιαίτερα οἱ γραπτές στήλες τῆς Δημητριάδας, δίνουν ἐξαιρετικὴ ἀξία στὴ συλλογὴ τοῦ Μουσείου. Στὶς ἀρχές Σεπτεμβρίου γίνεται στὸ Βόλο ἐμποροπανηγύρη με πικνὴ συμμετοχὴ καὶ προσέλευση ἐμπόρων ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Θεσσαλία. Λαμπρές καὶ με τὴν παράσταση πολιτικῶν, στρατιωτικῶν καὶ δημοτικῶν ἀρχῶν εἶναι κι οἱ δυὸ τοπικές, θρησκευτικές γιορτές, τοῦ Ἁγίου Νικολάου (6 Δεκεμβρίου) καὶ τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου (21 Μαΐου).

Στὴ συνοικία «Παλιά» καὶ στὸ λόφο τῶν Ἁγ. Θεοδώρων ἦταν κτισμένη στὴν ἀρχαιότητα ἡ περίφημη κοιτίδα τῶν Ἀργοναυτῶν, ἡ Ἰωλκός. Τὰ ἀνασκαφικὰ εὐρήματα μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ δῆ στὸ Μουσεῖο τοῦ Βόλου, ἐνῶ τὰ οἰκιστικὰ λείψανα—ἴχνη μεγάρου, κτιστοὶ καὶ θολωτοὶ τάφοι, κατάλοιπα παλαιοχριστιανικῶν, βυζαντινῶν καὶ τουρκικῶν φρουριακῶν ἐγκαταστάσεων—μιλοῦν γιὰ τὴ δισχιλιόχρονη ἱστορία τοῦ χωρίου.

Τὸ Πήλιο εἶναι τὸ κενταυρικὸ βουνὸ τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης. Γύρω ἀπ' αὐτὸν τὸν χαρωπὸ, βουνίσιο ὄγκο ἡ πανάρχαια λαϊκὴ ψυχὴ ἐπλασε λαμπρές μυθολογικὲς συλλήψεις καὶ θρύλους. Τὸ τίμησαν θεοὶ καὶ ἡμίθεοι με τὴν εὐνοιά τους· τὸ ἐντυσαν με μυστηριακὴ ἀχλὺ οἱ μυθοποιοί· τὸ περιγράψανε μ' ἀγάπη ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, ξένοι κι Ἕλληνες γεωγράφοι καὶ περιηγητές· λογοτέχνες προσπάθησαν νὰ συλλάβουν τὴν αἰσθητικὴ του οὐσία· κοντολογίᾳ τὸ ἔκαναν τραγούδι. Ἐνα ἐπίνικο τοῦ ἑλλαδικοῦ τοπίου καὶ τοῦ σύμφυτου με αὐτὸ παγανισμοῦ. Ποικίλο ἔδαφολογικὰ, πλουσιώτατο στὴ χλωρίδα του, εἶναι εὐκολοπάτητο πρὸς κάθε του κατεύθυνση καὶ κάθε ἐποχὴ, χαρίζοντας στὸν ἐπισκέπτη μιὰ ἀνεπανάληπτη ψυχικὴ γαλήνη καὶ μιὰ σειρά πρωτόγνωρων τοπιακῶν ἐποπειῶν, πού τὴ συναπαρτίζουν σὲ μιὰ θαυμάσια σύμπτωση: τὸ πράσινο σ' ὄλες του τὶς ἀποχρώσεις, τὸ ἀνθοζωσμένο λιθόστρωτο δρομάκι, τὸ ἀναρριχημένο στὴν πλαγιά χωριό, τὸ χωμένο στὶς καστανιές ἀγροτοκάλυβο, τὸ περιβόλι σὲ μιὰ μοναδικὴ παγκαρπία. Ἀλλὰ ἐκτός ἀπ' τὸ φυσιολατρικὸ ἐνδιαφέρον, τὸ Πήλιο διατηρεῖ ἀκέρια καὶ τὴν ἀξιόλογη ἱστορία του. Τὰ λείψανα τῶν παλιῶν ἀρχοντικῶν με τὸν ἰδιαίτερο ἀρχιτεκτονικὸ ρυθμὸ τους, οἱ πλούσια διακοσμη-

μένες ἐκκλησίες του, δρόμοι, πλατεῖες, κρήνες, σχολεῖα, εἶναι ζωντανοὶ μάρτυρες τοῦ πλητορείτικου ἀποδημισμού, τῆς συγκινητικῆς ἀγάπης γιὰ τὴ γενέτειρα, τῆς ἐπίδοσης στὰ γράμματα καὶ στὶς ἐπιστῆμες, τῆς δημιουργίας πολιτισμοῦ ἐπιχώριου, με βάση τὴν οἰκονομικὴ ἀνηρότητα κι ἐπιστέγασμα τὴν ἐσωτερικὴ καλλιέργεια τῶν κατοίκων.

Προχωρώντας ἀνατολικά τοῦ Βόλου, ὀρθώνεται ἀριστερὰ μας τὸ βουναλάκι τῆς Γορίτσας, μ' ἐρείπια ἀρχαίου κάστρου. Ἐδῶ ἦταν στὰ προχριστιανικὰ χρόνια τὸ Ὀρμίνιο. Σὲ ἀπόσταση 8 χλμ. ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ Βόλου βρίσκεται τὸ παραλιακὸ χωριὸ Ἁγριὰ (κάτ. 3296). Ἀπὸ ἐδῶ μιὰ διακλάδωση τοῦ αὐτοκινητόδρομου—18 χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο—τερματίζεται στὴ Δράκρια (κάτ. 940), ἄλλοτε πλούσιο χωριό. Τὸ τριώροφο ἀρχοντικὸ τοῦ Τριανταφύλλου εἶναι ἐνδιαφέρον μνημεῖο λαϊκῆς τέχνης, με τοιχογραφίες καὶ ξυλόγλυπτη διακόσμηση. Στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μπορεῖ νὰ δῆ κανεὶς δείγματα ἀξιόλογα λαϊκῆς ζωγραφικῆς τοῦ δρακιώτη Γιάννη Παγώνη (1815). Τὸ χωριὸ ἔχει δυὸ πλατεῖες με ἐξαιρετικὴ θέα. Στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς οἱ γερμανοῖταλοι τουφέκισαν ὁμαδικὰ 120 δρακιώτες. Στὴν περιοχὴ τῆς Δράκριας βρίσκεται κι ὁ ναὸς τοῦ Σταυροῦ Ἀνεμούτσας, με ἓνα θαυμάσιο ξυλόγλυπτο καὶ ζωγραφιστὸ τέμπλο, πού θεωρεῖται μνημειακὸ γιὰ τὴν τέχνη τῆς τουρκοκρατίας. Ἀνατολικώτερα τῆς Ἁγριάς ὁ δρόμος διατρέχει τὴν κατάφυτη κι εἰδυλλιακὴ περιοχὴ τῶν Λεχωνίων, πού εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα θεσσαλικὰ τοπία, κι ἀνήκει στὰ χωριά: Κάτω Λεχώνια (κάτ. 1189) καὶ Ἄνω Λεχώνια (κάτ. 1400), πολυσύχναστο στους ἐκδρομεῖς χωριό, με γραφικώτατη παραλία καὶ οἰκισμὸ τὰ Πλατανίδια, ὀνομαστὰ γιὰ τὰ θαλασσινά τους. Ἀπὸ τὰ Κάτω Λεχώνια ὁ δρόμος διακλαδίζεται πρὸς τὸ χωριὸ Ἄγιος Λαυρέντιος (κάτ. 1083) σὲ ὑψόμετρο 550 μ. με ὀνομαστὸ βυζαντινὸ ναὸ (18' αἰ.), με γραφικώτατη πλατεῖα, πατρίδα τοῦ λόγιου Ζωσιμᾶ Ἐσφιγενίτη καὶ τοῦ νεομάρτυρα Ἁγ. Ἀποστόλου τοῦ Νέου, πού ἡ μνήμη του γιορτάζεται στὶς 16 Αὐγούστου. Ἀπὸ τὰ Ἄνω Λεχώνια διακλαδίζεται ὁ αὐτοκινητόδρομος, πού φτάνει μετὰ 5 χλμ. στὸν Ἄγιο Βλάσιο (κάτ. 1010, παλ. Καραμπάσι) καὶ τερματίζεται στὸν Ἄγιο Γεώργιο (κάτ. 1383), πού ἀπαρτίζεται ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς: Ἁγ. Γεώργιο, Ἁγ. Τριάδα,

Ἄνω Βόλος: Παλιὸς πύργος ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.

Πορταριά: Ειδυλλιακό κομμάτι από τὸ δροσόλουστο κεφαλοχώρι.

Ἄνω Γατζέα, Δυὸ Ρεύματα καὶ Κάτω Γατζέα. Ἄξιόλογο μνημεῖο εἶναι ὁ ναὸς τοῦ χωριοῦ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ἔργο τοῦ λαϊκοῦ ἀρχιτέκτονα Δήμου Ζηπανιώτη καὶ διακοσμημένος ἀπὸ τὸ λαϊκὸ γλύπτη Μίλιο. Ἀνατολικά, καὶ σὲ ὑψόμετρο 560 μ. βρίσκεται τὸ χωριὸ Πινακάτες (κάτ. 450) καὶ ἀνατολικότερα, σὲ ὑψόμετρο 530 μ., ἡ Βυζίτσα (κάτ. 442). Ἀπὸ τὰ Κάτω Λεχώνια ὁ δρόμος συνεχίζεται καί, στὸ 19^ο χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο, φτάνει στὸ παραλιακὸ χωριὸ Καλὰ Νερά (κάτ. 489) μὲ εὐπρόσωπα κέντρα καὶ ἄμορφη ἄμμουδιά. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ὁ δρόμος διακλαδίζεται καί, ἀνηφορίζοντας μ' ἕλιγμοὺς ἀνάμεσα σὲ κατάφυτες ρεματιές, φτάνει (27 χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο) στὸ πληροεῖτικο κεφαλοχώρι Μηλιές (κάτ., 1362), ποὺ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἐπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴν οἰκονομικὴ, στὴν πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Πηλίου. Εἶναι πατρίδα τῶν ὀνομαστῶν δασκάλων τοῦ Γένους Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, Ἀνθιμου Γαζῆ καὶ Δανιὴλ Φιλιππίδη, ποὺ μὲ τὰ συγγράμματά τους καὶ τὴν πλούσια ἐθνικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ δράση τους βοήθησαν σημαντικὰ τὸν σκλάβο ἑλληνισμό γιὰ τὸν ξεσηκωμὸ καὶ τὴν κρατικὴ ἀποκατάστασή του. Στὶς Μηλιές λειτούργησε στὶς ἀρχές τοῦ 19^{ου} αἰῶνα ὀνομαστὸ σχολεῖο μὲ ἄρτια βιβλιοθήκη, ποὺ μπορεῖ καὶ σήμερα νὰ τὴ δῆ ὁ ἐπισκέπτης στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ. Ἐκεῖ φυλάγονται γύρω στοὺς 125 χειρόγραφοι κώδικες καὶ ἀξιόλογο ἀρχεῖο τῆς τουρκοκρατίας. Ἀπ' τὶς Μηλιές κατάγονται ἐπίσης ὁ φιλικὸς καὶ ἀγωνιστὴς τοῦ 21 Γιάννης Δήμου καὶ ὁ μακεδονομάχος Κώστας Γαρέφης. Στὸ χωριὸ μπορεῖ νὰ φτάση κανεὶς ἀπὸ τὸ Βόλο καὶ μὲ τὸ παλιό, γραφικὸ τραινάκι, ποὺ ἀνηφορίζει ἀσθμαίνοντας, περνώντας ἀπὸ γραφικὰ φαράγγια καὶ κατάφυτες πλαγιές. Κάτω ἀπὸ τὶς Μηλιές, στὸ ρέμα τῆς Μπούφας, βρίσκονται τὰ λειψανα τῆς ἀρχαίας πολίχνης Κορόπης, γνωστῆς ἀπὸ τὸ ἱερὸ καὶ μαντεῖο τοῦ Κοροπαίου Ἀπόλλωνα.

Ἀκολουθώντας πάλι τὸν παραλιακὸ αὐτοκινητόδρομο φτάνουμε στὸ χωριὸ Ἀφέτες (κάτ. 512, παλ. Νιάου) ποὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ Βόλο 27 χλμ. καὶ ἔχει ὑψόμετρο 260 μ. Ἡ μετονομασία του ἐγίνε ἀπὸ τὴν ὑπόθεση ὅτι στὴν παραλία του βρισκόταν ἡ ἀρχαία μαγνητικὴ πολίχνη Ἀφέται. Ἡ ἐπικρατέστερη ὥστόσο γνώμη εἶναι πὼς οἱ Ἀφέ-

ται βρίσκονταν στὸν ὄρμο τοῦ Πλατανιά, στὸ Αἰγαῖο. Στὴ Νιάου σώζονται παλιὰ ἀρχοντικά καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου ποὺ χτίστηκε στὰ 1802 ἀπὸ τὸν Δήμο Ζηπανιώτη. Ἀπὸ κεῖ ὁ δρόμος συνεχίζεται πρὸς τὴν Ἀργαλαστή (κάτ. 2.232), ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν οἱ συνοικισμοί: Ἀργαλαστή, Κάλαμος, Καλλιθέα, Λεφόκαστρο καὶ Χόρτο. Ἀπέχει 42 χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο, χτισμένη σ' ἓνα τερπνὸ καὶ γόνιμο ὄροπέδιο, μὲ κατοίκους φιλοπρόσους καὶ φίλεργους. Στὰ πρῶτα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἦταν ἔδρα τῆς διοίκησης τῶν πληροεῖτικων χωριῶν. Στὸ Χόρτο, τὸ γραφικὸ ἐπίγειο τῆς Ἀργαλαστῆς, οἱ ἀρχαιολόγοι ὑποθέτουν πὼς βρισκόταν ἡ ἀρχαία πολίχνη Σπάλαυθρα. Ὁ δρόμος προχωρεῖ πρὸς τὴ θάλασσα, ἀφίνει ἀριστερά του τὸ χωριὸ Μετόχι (κάτ. 200) χτισμένο σὲ ὑψόμετρο 250 μ. καὶ φτάνει στὴ Μηλίνα (κάτ. 742), συμπαθητικὸ, παραλιακὸ θέρετρο. Ἀπέναντί της τὸ νησάκι Ἀλατάς, γνωστὸ στὴν ἀρχαιότητα μὲ τὸ ὄνομα Λῶς, ὅπου στὰ 1823 σφάχτηκαν 241 τουρκαλβανοὶ ἀπὸ τὸν ὄπλαρχηγὸ Καρατάσο. Ἀπὸ τὴ Μηλίνα ὁ δρόμος ἀνηφορίζει φιλόδοξος στὸ χωριὸ Λαύκος (κάτ. 1.210), 58 χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο καὶ σὲ ὑψ. 310 μ., μὲ ὑγιεινὸτατο κλίμα. Στὴν περιφέρειά του βρίσκεται τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, ἀξιόλογο μνημεῖο λαϊκῆς ζωγραφικῆς. Ὁ αὐτοκινητόδρομος, προχωρώντας ἀνατολικά τοῦ Λαύκου, τερματίζεται στὸ Προμύρι (κάτ. 1158) ποὺ ἀπέχει 67 χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο καὶ τὸ ἀπαρτίζουν οἱ συνοικισμοί: Προμύρι, Ἁγ. Γεώργιος, Λύρη, Μοῦσγες, Πλατανιά καὶ Τρόχαλα. Βρίσκεται χτισμένο σὲ ὑψόμετρο 320 μ. Στὴν ἐπανάσταση τοῦ 21 πυρπολήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Εἶναι πατρίδα τοῦ ἀγωνιστοῦ Νικ. Φιλάρτου, καὶ τοῦ πολυγραφώτατου νομικοῦ καὶ φλογεροῦ δημοκράτη γιοῦ του Γεώργ. Φιλάρτου. Χωρὶς στεριανή, ἀμαξιτὴ συγκοινωνία, καὶ προσιτὸ μόνο ἀπὸ τὴ θάλασσα, στὴν εἴσοδο τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου, πάνω σ' ἓνα γυμνὸ ὕψωμα 240 μ. βρίσκεται χτισμένο τὸ ὀνομαστὸ πληροεῖτικο χωριὸ Τρίκερι (κάτ. 1764), ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς: Τρίκερι, Ἁγία Κυριακὴ, Κόττες καὶ Παλιὸ Τρίκερι. Ἐπίγειό του εἶναι ἡ Ἁγ. Κυριακὴ ποὺ συνδέεται μὲ τὸ χωριὸ μὲ αὐτοκινητόδρομο. Τὸ Τρίκερι στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἦταν σπουδαῖο ναυτικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς, μὲ πολλὰ καράβια

κι ἔμπειρους ναυτίλους, πὸν πρόσφεραν ἐξαιρετικὲς ὑπηρεσίες στὸν ἀγῶνα τοῦ 21. Εἶναι πατρίδα τῶν караβουραίων Δημ. Κοψιδάκη, Κωνστ. Βρυσιώτη κι Ἄγγ. Λεϊμονῆ κι τοῦ εὐεργέτη Εὐάγγ. Καραβαγγέλη. Στὸ Τρίκερι σώζονται πολλὰ ἀρχοντικά μ' ἔντονα τὰ ἴχνη τῆς παλιᾶς ἀκμῆς τῶν τρικεριωτῶν. Ἀξιόλογη ἀπὸ λαογραφικὴ ἄποψη εἶναι ἡ ἐπίδειξη τοπικῶν χορῶν μὲ παλιές, χρυσοποίκιλτες ἐνδυμασίες, πὸν γίνεται κάθε χρόνο τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ.

Ἀπὸ τὴν Ἀργαλαστὴ διακλαδίζεται ὁ δρόμος πρὸς τὸ χωριὸ Ξινόβρυση (κάτ. 362, παλ. Μπιστινίκα), σὲ ὑψόμετρο 300 μ. Βορειότερα βρίσκεται ἡ Συκῆ (κάτ. 604), κτισμένη σὲ ὑψόμετρο 290 μ., 38 χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο, μὲ θαυμάσια θέα πρὸς τὸ Αἰγαῖο, κι ἀξιόλογο μοναστηράκι τοῦ Πρόδρομου, ἰδρυμένο μὲ δαπάνες τοῦ πληριεῖτη ἀρματολοῦ Στέργιου Μπασδέκη. Ἀπὸ τοὺς Ἀφέτες ὁ αὐτοκινητόδρομος προχωρεῖ πρὸς τὸ βοριά, κι ἀφοῦ περάση ἀπὸ τὸ Νεοχώρι (κάτ. 1012) πὸν τὸ ἀπαρτίζουν οἱ συνοικισμοί: Νεοχώρι, Ἄφυσσος κι Ζερβόχια, ἀφίνει δεξιὰ τοῦ τῶ χωριὸ Κалаμάκι (κάτ. 193, παλ. Πρόπαν) κι φτάνει στὸ χωριὸ Λαμπηνοῦ (κάτ. 112), μὲ ἐξαιρετὸ ἐκκλησιαστικὸ μνημεῖο τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας Λαμπηδόνας, ἔργο τοῦ Δήμου Ζηπανιώτη κι πρωτότυπο γλυπτὸ διάκοσμο ἀπὸ τὴ σμίλη τοῦ λαϊκοῦ γλύπτη Μίλιου. Ὁ δρόμος προχωρεῖ πρὸς τὸ Ξουρίτσι (κάτ. 294) κι ἔπειτα, περνώντας τὸ ὑποβλητικὸ ρέμα τοῦ Μυλοπόταμου, καταλήγει, στὸ 50' ἀπὸ τὸ Βόλο χλμ., στὸ κεφαλοχώρι τοῦ Ἀνατολικοῦ Πηλίου Τσαγκαράδα (κάτ. 896), πὸν εἶναι κτισμένο σὲ ὑψόμετρο 350 μ. Τὰ σπίτια του, σκορπισμένα μέσα σ' ἕνα πυκνὸ δάσος ἀπὸ καστανιές, μὲ ἄφθονα νερὰ κι μαγευτικὰ τοπία, μὲ θέα πρὸς τὸ ἀπλωτὸ Αἰγαῖο πέλαγος, κάνουν τὴν Τσαγκαράδα θελκτικὸ, θερινὸ ἐνδιαίτημα. Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας οἱ κάτοικοί του ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ βιοτεχνία μαλλίνων ὑφασμάτων κι τὰ ταξίδια. Στὴν Τσαγκαράδα λειτουργεῖ Οἰκονομικὸ Γυμνάσιο, ἴδρυμα τοῦ ντόπιου εὐεργέτη Νικ. Γ. Νανόπουλου. Ἔχει πολλὰ ξενοδοχεῖα καθαρά κι ἀνετα κι τὸ πολυτελὲς ξενοδοχεῖο «Ξενία», πὸν κτίστηκε μὲ κληροδότημα τοῦ τσαγκαραδιώτη Νικ. Στακοῦ κι συμμετοχὴ τοῦ ΕΟΤ. Χαμηλὰ στὴ θάλασσα βρίσκεται ἡ το-

ποθεσία Φακίστρα, σημεῖο κατάλληλο γιὰ θαλασσινὰ λουτρά. Οἱ τέσσερις παλιές ἐκκλησίες τῆς Τσαγκαράδας παρουσιάζουν ἀρχιτεκτονικὸ ἐνδιαφέρον, φορητὲς εἰκόνες καλῆς τέχνης κι καλλιτεχνικά, ξυλόγλυπτα τέμπλα. Ἀπὸ τὴν Τσαγκαράδα κατάγονταν ὁ ἀγωνιστὴς κι εὐεργέτης Ἰωάννης Καρτάλης, ὁ εὐεργέτης Εὐάγγ. Ἀχιλλόπουλος, κι ὁ διάσημος βυζαντινολόγος Σοφοκλῆς Εὐαγγελινὸς Τριανταφυλλίδης, γνωστὸς στὴ διεθνή βιβλιογραφία μὲ τὸ ὄνομα Sophocles. Σὲ ἀπόσταση 6 χλμ. συναντοῦμε τὸ χωριὸ Μούρεσι (κάτ. 789) σὲ ὑψόμετρο 380 μ. Στὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου μπορεῖ νὰ δῆ ὁ ἐπισκέπτης ἕνα ὠραιότατο τέμπλο, ἔργο τοῦ 1810, ὑπόδειγμα μοναδικὸ διατήρητης ξυλόγλυπτικῆς. Χαμηλὰ κι στὴ θάλασσα βρίσκεται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης, συνοικισμὸς τῆς κοινότητος Ἀγίου Δημητρίου (κάτ. 473). Τὴ θαυμάσια ἀμμουδιά του κατακλύζουν κάθε καλοκαίρι παραθεριστὲς, ἐκδρομεῖς κι κατασκηνωτὲς, πὸν βρίσκουν περιποίηση κι ἄνεση στὰ ξενοδοχειακά του κέντρα. Ὁ αὐτοκινητόδρομος στρίβει πρὸς τὸ χωριὸ Κισσὸς (κάτ. 556) σὲ ὑψόμετρο 500 μ. Ἐδῶ ὑπῆρξε γιὰ λίγον καιρὸ δάσκαλος ὁ ἔθνεργέτης Ρήγας Βελεστινλής. Ἐξαιρετικὸ μνημεῖο γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τέχνη τῆς τουρκοκρατίας εἶναι ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Μαρίας, μὲ τοιχογραφίες τοῦ λαϊκοῦ καλλιτέχνη Γιάννη Παγώνη. Ἀκολουθοῦν τὰ χωριά: Ἀνήλιο (κάτ. 588) σὲ ὑψόμετρο 400 μ., ἡ Μακρυρράχη (κάτ. 714) σὲ ὑψόμετρο 220 μ., κι ὁ δρόμος προχωρεῖ πρὸς τὴ θέση Καράβωμα, ὅπου ἡ συμβολὴ τῆς ὀδικῆς ἀρτηρίας πὸν ἔρχεται ἀπὸ τὸ Βόλο. Περνώντας ἕνα πυκνὸ δάσος ἀπὸ καστανιές, δξυές κι μηλιές, μέσα σὲ ὀργανιστικὴ χλωρίδα, κατάρρυτες πλαγιές κι σκιερὲς ρεματιές φτάνουμε στὴ Ζαγορὰ (κάτ. 3.350) σὲ ὑψόμετρο 420 μ. ἕνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα, ὠραιότερα κι ἱστορικώτερα κεφαλοχώρια τοῦ Πηλίου. Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἀναπτύχθηκε ἐδῶ μιὰ ἀνθηρὴ ἐμποροβιοτεχνία, μεταξίνων νημάτων κι κατασκευῆς μαλλίνων ὑφασμάτων, πὸν μὲ τὰ ὀνομαστά ζαγοριανά καράβια διοχετεύονταν στὰ ἐμπορικὰ λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς. Τὸν ΙΗ' αἰῶνα οἱ πολλοὶ ταξιθεμένοι νοιάστηκαν γιὰ τὸν ἐξωραϊσμὸ, τὴν ὕδρευση κι τις ἐκκλησίες τῆς Ζαγορᾶς κι μὲ σημαντικὰ ποσὰ πὸν διαθέσανε ἢ πολίχνη πῆρε τὴ μορφή ἀνθηροῦ κι παραγω-

Τρίκερι: Θαλασσινὲς χαρὲς
στις γραφικώτατες «Κόττες».

Ἅγιος Λαυρέντιος: Παλαιὸ ἀρχοντικό.

γικώτατου κέντρου. Τότε ιδρύθηκαν ἡ Σχολή κι ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ζαγοράς, πνευματικὲς ἐστίες, ὅπου δέχτηκαν πλούσια τὰ νάματα τῆς παιδείας πολλοὶ δάσκαλοι, λόγιοι, κι ἄλλοι φιλογενεῖς ἄνδρες μὲ πανελλήνια δράση κι ἀκτινοβολία. Ἀπὸ τὸ παλιὸ αὐτὸ ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα σώζεται ἓνα μικρὸ κτηριακὸ κατάλοιπό του, γνωστὸ ὡς «Σχολεῖο τὸ Ρήγα», μιὰ κι ἐκεῖ πρωτοφοίτησε ὁ Βελεστινλής. Ἄξι-όλογες εἶναι οἱ ἐκκλησίες τῆς Ζαγοράς, μὲ καλαισθητὸ κι ἀρχοντικὸ διάκοσμο. Στὴν κωμόπολη λειτουργεῖ παλαιότατη Βιβλιοθήκη μὲ 10.000 τόμους βιβλίων, μὲ σπάνιες ἐκδόσεις, ἀρχαίους Ἑλληνας, Βυζαντινοὺς κι Εὐρωπαϊοὺς συγγραφεῖς κι 150 χειρόγραφους κώδικες. Στὴ Ζαγορὰ λειτουργοῦν τρία Δημοτικὰ Σχολεῖα, τὸ Πολυμέρειο Γυμνάσιο, Οἰκοκυρικὴ Σχολή κι Ἄγροτολέσχη. Ἐπίγειο τῆς Ζαγοράς εἶναι τὸ Χορευτὸ, μὲ θαυμάσια ἀμμουδιά, ἀρκετοὺς ξενῶνες, ξενοδοχεῖα κι κέντρα, μοναδικὸς τόπος γαλήνης κι ἰδανικὸ θέρετρο. Ἀπὸ τὴ Ζαγορὰ κατάγονται: Ὁ Οἰκομενικὸς Πατριάρχης Καλλίνικος Γ', ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Προκόπιος, ὁ Δημητριάδης Γρηγόριος, οἱ εὐεργέτες Ἰωάννης Πρίγκος, Νικόλ. κι Μωϋσῆς Κρήτσκη, ὁ Δημήτριος Πολυμέρης, οἱ πανεπιστημιακοὶ καθηγητὲς Φίλιππος Ἰωάννου, Νικόλαος Κωστής, ὁ ὄνομαστὸς δοκιμογράφος Δήμης Καπετανάκης, οἱ λογοτέχνες Πέτρος Μάγνης, Κ. Τσαγκαράδας, οἱ εὐεργέτες Ἡρακλῆς Βόλτος, Ἰ. Δ. Κασσαβέτης, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Παντείου Σχολῆς Ἀλέξανδρος Πάντος κ.ἄ. Ἐνας μισοτελειωμένους δρόμος ποὺ περνάει ἀπὸ τὴ πανοραμιακὴ Βίγλα κι αὐτὸ ὑποβλητικὸ ποτάμι τοῦ Καλοκαιρινοῦ, ἀφίνοντας ἀριστερὰ τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας Ράσσοβας, μᾶς ὀδηγεῖ στὸ χωριὸ Π ο υ ρ ῖ (κάτ. 649) σὲ ὑψόμετρο 500 μ., κτισμένον σὲ πιά ἀπότομη πλαγιά, κρεμασμένον στὴ θάλασσα, πνιγμένον στὴ βλάστηση, ὅπου στὰ κράσπεδά του ροχθίζουν τὰ κύματα τοῦ Αἰγαίου. Ἀπὸ δῶ, πεζοπορώντας μονάχα, μπορεῖ ὁ ταξιδιώτης νὰ ἐπισκεφθῆ τὰ εἰρεῖπια τῆς Παλιάς Μιντζέλας, ποὺ μερικοὶ θέλουν στὴν περιφέρειά της τὴν ἀρχαία Σηλιάδα ἄκρα, τὶς σπηλιὲς μὲ τὶς φώκιες (ἀρχ. Ἴπνοι), τὸ ἄλλοτε πλούσιο κι πολυάνθρωπο μοναστήρι τῆς Μεταμορφώσεως Φλαμουριοῦ (ὑψόμ. 590 μ.), ἴδρυμα τοῦ Ἁγίου Ὁσίου Συμεῶν, τὸ χωριὸ Βένετο (κάτ. 247) σὲ ὑψόμ. 250 μ. κι τέλος τὸ Κεραμίδι (κάτ. 994) σὲ ὑψόμετρο 210 μ. παλιὸ, ναυτικὸ χωριὸ τὸ κοντινὸ του κάστρο οἱ ἀρχαιολόγοι τὸ ταυτίζουν μὲ τὴν ἀρχαία μαγνητικὴ πόλιν Κασθαναία.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Ζαγορὰ, μὲ κατεύθυνση τὸ Βόλο, ὁ δρόμος ἀνηφορίζει πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ Πηλίου, σὲ μιὰ ἐλικοειδῆ διαδρομὴ ἀνάμεσα ἀπὸ πυκνὸτατα δάση ὄξυᾶς, κι φτάνει στὰ Χάνια (ὑψόμ. 1.100 μ.). Ἀπὸ δῶ ξανοίγεται μιὰ θέα μοναδικὴ πρὸς τὸν Παγασιτικὸ κόλπο, τὸν

Ἄλμυρὸ κι τὰ βουνὰ τῆς Γούρας. Τὰ Χάνια εἶναι κέντρο ἐκδρομῶν, παραθεριστικῆς διαμονῆς κι χειμερινῶν σπόρ. Στους διάφορους ξενῶνες βρῖσκει ὁ ἐπισκέπτης φαγητὸ κι κατάλυμα κι ἐξαιρετικὴ ἄνεση στὸ τουριστικὸ περίπτερο, ποὺ κτίστηκε ἀπὸ τὸν Τουριστικὸ Ὄργανισμὸ Μαγνησίας, πάνω σὲ πηλιορείτικη ἀρχιτεκτονικὴ γραμμὴ. Δεξιὰ ὑψώνεται ἡ κορυφὴ τοῦ Πηλίου, γνωστὴ στὴ λαϊκὴ γλώσσα ὡς Πλιασίδι (ὑψόμ. 1.547 μ.), λέξη κουτσοβλάχικη ποὺ σημαίνει: ἄδεντρος, φαλακρός, ὅπως κι στ' ἀλήθεια εἶναι. Ὁ δρόμος κατηφορίζει πιά πρὸς τὸν Παγασιτικὸ κόλπο. Περνώντας τὴν τοποθεσίαν Ἄλικόπτερα, ὅπου εἶχαν συγκεντρωθῆ στὰ 1821 οἱ πηλιορείτες ἐπανάστατες γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου, φτάνουμε στὸ 14^ο χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο στὸ χωριὸ Π ο ρ τ α ρ ῖ ἄ (κάτ. 860) κι σὲ ὑψόμετρο 600 μ. προπολεμικὸ, πανελληνίας φήμης παραθεριστικὸ κέντρο, μὲ ἀρκετὰ ξενοδοχεῖα, ἄφθονα νερά, πλούσια βλάστηση κι ὁμορφα τοπία. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἦταν ἀνθηρὸ κεφαλοχώρι, ὅπου κάθε Πέμπτη γινόταν παμπηλιορείτικὴ ἐμποροπανήγυρη. Εἶναι πατρίδα τοῦ παλιοῦ γεωγράφου τῆς Θεσσαλίας, πολιτευτῆ κι δήμαρχου Βόλου Νικ. Γεωργιάδη, τοῦ λόγιου Δημ. Τσοποτοῦ, κι τῶν εὐεργετῶν Ἄλεξ. Ἀθανασάκη. Πανατζῆ Βασσάνη, Ζούλια κι Σφογγόπουλου. Ἀριστερὰ τοῦ δρόμου κι χαμηλότερα (ὑψόμετρο 450 μ.) βρῖσκεται τὸ Κ α τ η χ ῶ ρ ι (κάτ. 501). Δεξιὰ, σὲ ἀπόσταση 17 χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο κι σὲ ὑψόμετρο 600 μ. εἶναι κτισμένον τὸ γραφικώτατο χωριὸ Μ α κ ρ ι ν ῖ τ σ α, ποὺ μὲ τὴ συνοικία τῆς Φ υ ρ ῶ κ ο ἔχει 966 κατοίκους. Ἡ θέα πρὸς τὸν Παγασιτικὸ εἶναι μοναδικὴ ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπότομης πλαγιάς ποὺ πάνω της σκαρφαλώνουν τὰ σπίτια. Ἡ πλατεῖα τῆς, σκιασμένη ἀπὸ πανύψηλα πλατάνια, μὲ τὴν κλαυτέατη ἐκκλησίαν τοῦ Προδρόμου, τὰ περιποιημένα κέντρα κι τὰ ἄφθονα νερά, ἐντυπωσιάζει, πραγματικά, τοὺς ἐπισκέπτες. Ἡ Μακρινίτσα εἶναι ἀπὸ τὰ παλαιότερα πηλιορείτικα χωριά (ΙΓ' αἰῶνας). Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας οἱ κάτοικοί της ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ βυρσοδεψία κι τὸ ἐμπόριο. Στὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 πυρπολήθηκε ὀλοκληρωτικὰ κι οἱ μακρινιτιστῶτες ἐξανδραποδίστηκαν συφάμελοι. Εἶναι πατρίδα τοῦ φιλικοῦ Δημ. Χατζηρήγα κι ἄλλων φλογερῶν, φιλογενῶν ἀνδρῶν. Κάθε καλοκαίρι γίνεται στὴ Μακρινίτσα ἡ γιορτὴ τῶν Μάηδων, μιὰ ἐνδιαφέρουσα χορομικτικὴ παράσταση, μὲ πανάρχαιες ρίζες κι ντόπιους ἐκτελεστῆς. Τοπικὴ πανήγυρη γιορτάζεται τοῦ Ἁγίου Γερασίμου τοῦ Νέου (15 Σεπτεμβρίου). Δυὸ ὥρες βορειότερα τοῦ χωριοῦ εἶναι κτισμένον, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, τὸ μοναστήρι τῆς Σουρβιάς. Χαμηλότερα ἀπὸ τὴ Μακρινίτσα βρῖσκεται τὸ χωριὸ Σ τ α γ ῖ ἄ τ ε ς (κάτ. 171) σὲ ὑψόμετρο 250 μ. ὀνομαστὸ γιὰ τὰ ἐξαιρετικὰ του λουκάνικα, κι δυτικότερα ὁ Ἅ γ . Ὁ ν ο ὄ φ ρ ι ο ς (κάτ. 482) κι σὲ ὑψόμετρο 180 μ.

Συνεχίζοντας τὸ δρόμο ἀπὸ τὴν Πορταριά πρὸς τὸ Βόλο συναντᾶ κανεὶς τὴ γραφικώτατη Ἄ ν α κ α σ ῖ ἄ (κάτ. 913) σὲ ὑψόμετρο 260 μ. Στὸ σπίτι τοῦ Γιάννη Κοντοῦ, μπορεῖ νὰ θαυμάση κανεὶς τὶς ζωγραφιὲς τοῦ ὀνομαστοῦ λαϊκοῦ ζωγράφου Θεοφίλου, φιλοτεχνημένες στὰ 1912. Δεξιὰ εἶναι κτισμένον τὸ προάστειο Ἄ ν ω Β ὀ λ ο ς (κάτ. 597), μὲ πλούσια χλωρίδα κι κατάρρυτο, σ' ἀπόσταση 4 χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο, μὲ πυκνὸτατη λεωφορειακὴ συγκοινωνία, πατρίδα τοῦ γιατροῦ κι πολιτευτῆ Δημήτρη Σαράτση, γνωστοῦ πρωτεργάτη τοῦ Παρθενιαγωγείου Βόλου, ποὺ ἔμεινε ὀνομαστὸ στὴ νεοελληνικὴ πνευματικὴ ἱστορία γιὰ τὸ προοδευτικὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ του πρόγραμμα. Ἀνατολικότερα τῆς Ἀνακασιάς κι σὲ ὑψόμετρο 160 μ. βρῖσκεται τὸ χωριὸ Ἄ λ λ η Μ ε ρ ῖ ἄ (κάτ. 816) στὸ φουρνὸ τοῦ Βελέντζα, ὑπάρχουν ἐπίσης τοιχογραφιὲς τοῦ Θεοφίλου.

Ἐνωμένος με τὴν πόλη τοῦ Βόλου εἶναι καὶ ὁ Δῆμος τῆς Νέας Ἰωνίας (κάτ. 18.203) πού ἀποσπάστηκε στὰ 1946 ἀπὸ τὸ δῆμο Βόλου καὶ στὰ 1947 ἀναγνωρίστηκε σὲ δῆμο. Οἱ κάτοικοί του εἶναι στὴν πλειονότητά τους πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσία, φίλεργοι καὶ φιλοπρόοδοι.

Ταξιδεύοντας με τὸ σιδηρόδρομο ἢ τ' αὐτοκίνητο πρὸς τὴ Λάρισα βλέπουμε δεξιά μας τὴ λίμνη Βοιβηίδα (Κάρλα). Στὶς ἀνατολικές της ὄχθες καὶ στὸ 36^ο χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο εἶναι τὸ χωριὸ Κανάλια (κάτ. 1.733). Ἐκεῖ κοντὰ βρισκόταν ἡ ἀρχαία θεσσαλικὴ πολίχνη Βοίβη. Ἀπὸ τὰ Κανάλια κατάγονται οἱ φιλικὸι Χατζῆ Κυριαζῆς καὶ Χατζῆ Νικόλαος. Τὸς πρώτους μῆνες τῆς ἀνοιξῆς γίνεται ἐδῶ ἡ γιορτὴ τῆς Μυδαλιαῖς. Ἀριστερὰ τοῦ δρόμου, 3 χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο, βλέπει κανεὶς τὸ χωριὸ Διμήνη (κάτ. 1.080) καὶ δυτικώτερα τὸ χωριὸ Σέσκλο (κάτ. 1.286) καὶ τὰ δύο εἶναι παγκόσμια γνωστὰ ἀπὸ τὶς προϊστορικὲς τοὺς ἀκροπόλεις. Δυτικώτερα ἀκόμα βρίσκεται τὸ χωριὸ Ἄγιος Γεώργιος (κάτ. 732) καὶ στὸ 19^ο χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο τὸ Βελεστῖνο, πού μαζί με τὸ συνοικισμό Χλόη (παλ. Κονιάρη) ἔχουν 3.442 κατοίκους. Εἶναι κτισμένο στὴ θέση τῆς ἀρχαίας, ἰσχυρότατης θεσσαλικῆς πόλης Φεραί. Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα σώζεται μονάχα ἡ Ὑπέρεια Κρήνη. Στὴν περιφέρειά του γίνηκαν μάχες στὰ 1821 καὶ 1897, ἐνῶ στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς πυρπολήθηκε ἓνα μεγάλο τμῆμα του. Εἶναι πατρίδα τοῦ λογίου τῆς Τουρκοκρατίας Νικοδήμου Φεραίου, καὶ τοῦ θρυλικοῦ πρωτομάρτυρα τῆς λευτεριάς μας Ρῆγα Βελεστινλή. Τὸ Βελεστῖνο εἶναι παραγωγικώτατο χωριὸ, με δημόσιες ἀρχές κι ἐξατάξιο Γυμνάσιο.

Ταξιδεύοντας στὸν αὐτοκινητόδρομο με κατεύθυνση τὸν Ἄλμυρο, ἔχουμε ἀριστερά μας τὰ Πευκάκια (ἀρχ. Νήλεια), ἐνῶ ταυτόχρονα διασχίζουμε τὴ θέση τῶν ἀρχαίων θεσσαλικῶν πόλεων Παγασῶν καὶ Δημητριάδος. Δεξιά μας σώζονται λείψανα ἀρχαίου θεάτρου. Ἀριστερά μας, στὴ θέση Σωρός, βρισκόταν ἡ ἀρχαία πόλη Ἀμφαναί ἐνῶ στὸ 20^ο χλμ. ἀπὸ τὸ Βόλο εἶναι κτισμένη ἡ παραθαλάσσια κωμόπολη Νέα Ἀγχίαλος (κάτ. 3.224), στὴ θέση τῆς ἀρχαίας Πυράσου καὶ τῶν μεσαιωνικῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, ἀπὸ πρόσφυγες τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, πού διώχτηκαν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στὰ 1906. Πλούσια εἶναι τὰ παλαιοχριστιανικὰ λείψανα τῆς Ν. Ἀγχιάλου κι ἐνδιαφέρον τὸ Μουσεῖο της. Οἱ κάτοικοί της διακρίνονται γιὰ τὴ φιλεργία, τὴ φιλόξενη διάθεση καὶ τὸ προοδευτικὸ πνεῦμα τους. Ὄνομαστὸ ἐπίσης εἶναι τὸ ἀγχιάλιτικο κρασί, πού κυκλοφορεῖ πλατεῖα στὶς ἑλληνικὲς ἀγορές. Προχωρώντας, ἀφίνομε δεξιά τὸ χωριὸ Μικροθήβαι (κάτ. 557, παλ. Ἀκεσι), καὶ περνώντας

ἀπὸ τὸ Αἰδίνι ἢ Κασσαβέτεια (κάτ. 615), μπαίνουμε στὸ ὄνομαστὸ κι εὐφορώτατο Κρόκιο πεδίο, γιὰ νὰ φτάσουμε τέλος στὸν Ἄλμυρο (κάτ. 7.244). Τὸ σημερινὸ δῆμο ἀπαρτίζουν οἱ συνοικισμοί: Ἄλμυρος, Ἄνω Μαυρόλοφος (παλ. Ἄνω Καραδαναλί), Ἀργιλλοχώρι (παλ. Τουρκομουσλί), Ζαρκαδοχώρι (παλ. Χουσουμελί), Μαυρόλοφος (Κάτω Καραδαναλί), Νεοχωράκι (παλ. Ἰντζέκ) καὶ Πέρδικα (παλ. Δαουτζά). Ὁ μεσαιωνικὸς Ἄλμυρος σὲ δύο συνοικισμούς, βρισκόταν κοντὰ στὸν Παγασιτικὸ, στὴ θέση Τσιγκέλι. Ἦταν ἐμπορικώτατο κέντρο καὶ πολυάνθρωπο. Γιὰ πολὺν καιρὸ τὸν κράτησαν οἱ Βενετοὶ ὡς ἐμπορικὸ τοὺς λιμάνι. Μετὰ τὸ 1204 ἐγινε φέουδο τοῦ Λομβαρδοῦ εὐπατρίδη Γουλιέλμου, ἐνῶ στὰ 1410 κατακτήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ σημερινὸς Ἄλμυρος πρωτοσυνοικίσθηκε ἀπὸ Τούρκους καὶ Χριστιανούς πού παράτησαν τὴν παραθαλάσσια πόλη, ἐξ αἰτίας τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν. Ἡ ἀκμὴ του ἀρχίζει πάλι μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα. Ἡ παραγωγικὴ περιοχὴ του κι ἡ ὀργάνωση τῆς ἀστικῆς ζωῆς στὴν πόλη, εἶχε ἀντίστοιχη ἐπίδραση καὶ στὴν πνευματικὴ ζωὴ. Ἰδρύθηκαν πνευματικὰ κι ἀθλητικὰ σωματεία, ἀξιόλογο Μουσεῖο καὶ ἐξατάξιο Γυμνάσιο. Τὸν Αὐγουστο τοῦ 1943 οἱ Ἴταλοι πυρπόλησαν ἓνα μεγάλο τμῆμα τῆς πόλης. Ἐχει ὠραία, κεντρικὴ πλατεῖα με ἐστιατόρια καὶ ξενοδοχεῖα, δημόσιες ὑπηρεσίες καὶ τραπεζικὸ ὑποκατάστημα. Στὸν Ἄλμυρο ἔδρασε ὁ ὄνομαστὸς, αὐτοδίδακτος ἀρχαιολόγος Νικ. Γιαννόπουλος. Δυτικὰ τοῦ Ἄλμυρου βρίσκεται ἡ Εὐξεινοῦπολις (κάτ. 2.323), ἐνῶ δύο χλμ. ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ Φυλάκη (κάτ. 347, παλ. Κιτίκι) οἱ ἀρχαιολόγοι τοποθετοῦν τὴν ὁμώνυμη ἀρχαία θεσσαλικὴ πολίχνη. Στὸν κόλπο τοῦ Ἄλμυρου εἶναι κτισμένο τὸ γραφικὸ, παραθαλάσσιο χωριὸ Ἀμαλιάπολη ἢ Νέα Μιτζέλα (κάτ. 598), εἰδυλιακὸ καὶ πολυσύχναστο θέρετρο. Ἐδῶ κατασκηνώνουν κάθε καλοκαίρι πεντακόσια παιδιὰ, με φροντίδα τῆς Μητρόπολης Δημητριάδος.

Ἄνω Λεχώνια: Ὁ ὄχυρός πύργος Κοκωσλή.

Ἄνω Βόλος: Μιά χιονισμένη συνοικία.

Βόλος: Τό γραφικό τραινάκι άγκομαχά προς τό τέρμα του.

Προχωρώντας προς τή Λαμία, άφίνουμε δεξιά μας στούς πρόποδες τών βουνών τής Γούρας, τό χωριό Πλάτανος (κάτ. 1.168) πού τό άπαρτίζουν οί συνοικισμοί: Πλάτανος, Άλία (παλ. Μπακλαλί) και Ν. Πλάτανος. Ό Πλάτανος πυρπολήθηκε σ' όλες τις θεσσαλικές εξεγέρσεις, άπό άφορμή τήν επαναστατική δράση τών κατοίκων του. Πάνω άπό τήν Άλία και σέ άπόσταση μισής ώρας βρίσκεται ή θέση τής παλιάς μονής του Άγίου Νικολάου του Νέου, πού πυρπολήθηκε άπό τούς Τούρκους. Τό χωριό Κωφοί (κάτ. 254) στήν ίδια περιοχή είναι πατρίδα του διδασκάλου του Γένους Στέφανου Κομητά. Δεξιά επίσης του δρόμου βρίσκεται τό όνομαστό μοναστήρι τής Παναγίας Ξενιάς, ίδρυμα παλαιότατο και πλουσιώτατο, με μία παλαιά εικόνα πού τή λιτάνευαν άλλοτε στήν πεδινή Θεσσαλία σέ περιπτώσεις επιδημιών και θεομηνιών. Στις θεσσαλικές εξεγέρσεις τό μοναστήρι ήταν όρμητήριο και στρατόπεδο επαναστατικών ή τακτικών ελληνικών στρατευμάτων. Τό καλοκαίρι γίνεται εδω παιδική κατασκήνωση τής Μητρόπολης Δημητριάδος. Στο 51° χλμ. του δρόμου βρίσκεται τό χωριό Σούρπη (κάτ. 2.032), δεξιότερα και προς τό βουνό ή Βρύναϊνα (κάτ. 722) και στο 59° χλμ. ό Πελεός (κάτ. 2.022) πού τόν άπαρτίζουν οί συνοικισμοί: Πελεός, Γαβριανή και Πηγάδι. Στο Πηγάδι κοντά τοποθετούν οί αρχαιολόγοι τήν προθεσσαλική πόλη τής Φθιώτιδας Πελεόν. Στα μεσαιωνικά χρόνια μετατοπίστηκε στή θέση του σημερινού χωριού κι άναφέρεται συχνότατα στήν ιστορία τής φραγκοκρατούμενης και τουρκοκρατούμενης Θεσσαλίας. Ένα μικρό παρακλάδι του δρόμου μάς φέρνει στο παραθαλάσσιο γραφικό χωριό Άχιλλειον (κάτ. 837), στο μυχό του Πελεατικού κόλπου, θέρετρο τής περιοχής. Τό χωριό Άγιοι Θεόδωροι (κάτ. 452) είναι ή τελευταία θεσσαλική κοινότητα στο δρόμο, πού οδηγεί προς τή Λαμία.

Άπό τό Βόλο, ταξιδεύοντας κανείς με καϊκι και πιό άνετα με τά άτμόπλοια, μπορεί νά επισκεφτή τά γραφικώτατα νησιά τών Βορείων ή Θεσσαλικών Σποράδων, γνωστότατα κοσμοπολιτικά θέρετρα στα τελευταία χρόνια. Στήν αρχαιότητα ή συστάδα αυτή τών νησιών όνομαζόταν «Μαγνήτων νήσοι». Στο Στράβωνα διαβάζουμε γι' αυτά τήν άκόλουθη φράση: «Πρόκεινται δε τών Μαγνήτων νήσοι συχναι μέν, αι δ' όνόματι Σκιαθός τε και Πεπάρηθος και Ίκός, Άλόνησός τε και Σκύρος, όμωνύμους έχουσαι πόλεις».

Τό πρώτο νησί πού συναντούμε είναι ή Σκιάθος με κατοίκους συνολικά 3.185, πού μένουν στήν πολίχνη στήν πλειοψηφία τους, ενώ έλάχιστοι κατοικούν στούς μικρούς οικισμούς: Καλύβια, Μονή Ευαγγελιστρίας, Ρέπιο, Τρούλλος και Τσουγκριάς. Παλαιότατοι κάτοικοι

του νησιού άναφέρονται οί Πελασγοί κι άργότερα οί Χαλκιδείς. Στούς μηδικούς πολέμους ήταν όρμητήριο ελληνικών στολίσκων, κι άργότερα μπήκε στή Ναυτική Όμοσπονδία τών Άθηναίων. Στα χρόνια τής φραγκοκρατίας ήταν κτήση τής βαρωνίας τών Γκίζη. Στα μέσα του ΙΣΤ' αιώνα γίνηκε τουρκική. Στή διάρκεια τής Έπανάστασης του 21 ήταν καταφύγιο τών ηλιορείτικων οικογενειών. Τόν Αύγουστο του 1944 πυρπολήθηκε άπό τούς Γερμανούς. Τό παλιότερο πόλισμα του νησιού είναι τό Κάστρο στο βορινό μέρος και σέ τρεις σχεδόν ώρες άπόσταση άπό τή σημερινή πολίχνη. Ίδρύθηκε στα όψιμα μεσαιωνικά χρόνια, όταν οί πειρατές λυμαινόνταν τό Αίγαίο. Άξίζει μία επίσκεψη στή νεκρόπολη αυτή άπό κάθε άποψη. Μπορεί κανείς νά πάρη μία ζωντανή εικόνα τών νησιωτικών, μεσαιωνικών όχυρώσεων και νά ξαναζήση τήν ψυχική και τοπική άτμόσφαιρα μερικών άπό τά ώραιότερα διηγήματα του Παπαδιαμάντη. Έξ άλλου στούς δυό ναούς του Κάστρου, στή Γέννηση του Χριστού και στον Άγιο Νικόλαο, ύπάρχει ένδιαφέρουσα διακόσμηση για τούς φίλους τής μεταβυζαντινής τέχνης. Γραφικώτατα είναι επίσης κι άλλα μοναστηράκια του νησιού όπως τής Παναγίας Κουνίστρας, τής Κεχριάς και τό όνομαστό ίδρυμα τών άθωνιτών κολλυβάδων μοναστήρι του Εθαγγελισμού, πλουσιώτατο σέ περιουσία και άξιοσημείωτο σέ κτίσματα και μεγαλοπρέπεια. Στα χρόνια τής επανάστασης του 21 περιέθαλπε εκατοντάδες ηλιορείτικες οικογένειες κι ένίσχυσε με κάθε τρόπο τόν άγώνα. Έδω εξορίστηκε για κάμποσο διάστημα ό Άνδριος σοφός και στοχαστής του περασμένου αιώνα Θεόφιλος Καίρης. Έχει βιβλιοθήκη με χειρόγραφα και σπάνια έντυπα βιβλία. Η Σκιάθος είναι ένα ειδυλλιακό, παραθεριστικό κέντρο και διαθέτει τήν ωραιότερη πλάζ τής Μεσογείου, τις Κουκουναριές. Έχει ξενοδοχεία και πολλούς καθαρούς ξενώνες, εθρόσωπα κέντρα κι έστιατόρια. Είναι πατρίδα του Άλέξανδρου Παπαδιαμάντη, του Άλέξανδρου Μωραϊτίδη και του φιλοπονώτατου λαογράφου παπα-Γιώργη Ρήγα, πού άσχολήθηκε με τόν ποικιλότροπο και ιδιότυπο λαϊκό πολιτισμό του νησιού.

Άνατολικά τής Σκιάθου είναι ή Σκόπελος, κατάφυτη άπό πεύκα, θάμνους κι όπωροφόρα δέντρα. Στήν αρχαιότητα όνομαζόταν Πεπάρηθος. Οί μυθολογικές παραδόσεις θέλουν πρώτο οικιστή της τόν κρητικό άργοναύτη Στάφυλο, γιό του Διόνυσου και τής Άριάδνης. Στα χρόνια τής μακεδονοκρατίας οί οικισμοί της καταστράφηκαν άπό τό Φίλιππο Β', άπ' άφορμή τ' αντιμακεδονικά αισθήματα τών Πεπαρηθίων. Τό πρώτο χωριό πού συναντούμε είναι τό Κλήμα (κάτ. 487). Άκολουθεί ή Γλώσσα (κάτ. 1.712, παλ. Πλατάνα), πού τήν άπαρτίζουν οί συνοικισμοί: Γλώσσα, Άθέατον (παλ. Μαχαλάς) και Λουτράκι. Οί κά-

Πήλιο: Χωμένα όλα στήν πάλλευκη κουκούλα τους.

τοικοί της Γλώσσας ασχολούνται με τη δεντροκαλλιέργεια, την αλιεία και την κτηνοτροφία. Τελευταία, όρισμένα τμήματα του χωριού έπαθαν επικίνδυνες καθιζήσεις. Η πόλιχνη Σκόπελος (κάτ. 2.959) βρίσκεται στὰ βόρεια του νησιού. Η θέα της από τὸ λιμάνι είναι μοναδική, με τὰ κάτασπρα, άνθοζωσμένα σπιτάκια, τὸς γραφικοὺς λιθόστρωτους δρόμους και τὺς δεκάδες τὰ μικρὰ ἔκκλησιάκια της. Η προκυμαία της, με τὰ πεντακάθαρα και ἄνετα κέντρα της, πλημμυρίζει τὸς θερινὸς μήνες από τουρίστες και παραθεριστές, πὸς συγκεντρώνονται στὸ νησί γιὰ νὰ χαρὸν τὴν εἰδυλλιακή του φύση, τὰ μαγευτικά τοπία του, τὴν πεντακάθαρη θάλασσα, τὰ ὄνομαστὰ φρούτα του και τὰ χαρακτηριστικά προϊόντα τὴς σκοπελίτικης, λαϊκῆς τέχνης. Τὰ μοναστήρια τὴς περιοχῆς: Ἄγιος Ρηγίνος, Εὐαγγελισμός, Μεταμόρφωση και Πρόδρομος, παρουσιάζουν ἀξιόλογο ἔνδιαφέρον και από ἄποψη ἀρχιτεκτονικῆς και γιὰ τὰ διάφορα κειμήλιά τους. Η ἐπίσκεψη ἔπίσης στὸ ὑποδειγματικὸ κτήμα του σκοπελίτη, φιλότεχνου καθηγητῆ του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἰωάννου Δημητριάδη, ἀποζημιώνει τὸν περιηγητῆ με τὴν ἐντύρφηση του κάστρου και τὴς καλαισθητα ἀναστηλωμένης με τὴ φροντίδα του βυζαντινῆς ἔκκλησιᾶς. Ἄπό τὴ Σκόπελο κατάγεται και ὁ πολυγραφώτατος στιχουργὸς και λόγιος τὴς Τουρκοκρατίας Καισάριος Δαπόντες.

Σχετικά με τὸ ζήτημα, ποιὸ από τὰ ὑπόλοιπα νησιά τῶν Βορείων Σποράδων λεγόταν στὴν ἀρχαιότητα Ἄλόννησος, δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία στὸς ἀρχαιοδίφες και στὸς ἱστορικοὺς. Η επικρατέστερη γνώμη είναι πὸς Ἄλόννησος λεγόταν τὸ νησί Περιστερα, ἔνώ ἡ σημερινὴ Ἄλόννησος δηλ. τὰ μεσαιωνικά Χιλιαδρόμια, Λιαδρόμια και Λιοδρόμια είναι ἡ ἀρχαία Ἴκος. Η Περιστερα στὰ προμηδικὰ χρόνια ἦταν ὄρμητήριο ληστοπειρατῶν, και ἀργότερα μῆκε στὴν Ναυτικὴ Ὅμοσπονδία τῶν Ἀθηναίων.

Η Ἄλόννησος είναι ἓνα ἤρεμο νησάκι, πὸς στὰ τελευταία χρόνια ἐξελίχθηκε σὲ πολυσύχναστο παραθεριστικό κέντρο, με τόπο διαμονῆς τὸ Πατητήρι (κάτ. 366), πὸς ἔχει ξενοδοχεῖο και καθαροὺς ξενῶνες και είναι ἀφετηρία γιὰ εὐχάριστες ἐκδρομὲς σὲ διάφορα σημεῖα του νησιού, στὸν Παλαβόδημο, τὴ Στενηβάλα, τὸ Κοκκινόκαστρο κ.ἄ.

Τὸ χωριὸ Ἄλόννησος βρίσκεται κατάκορφα στὸ νησί. Οἱ 491 κάτοικοί του ασχολοῦνται με τὴν κτηνοτροφία. Ὄνομαστὰ είναι τὰ ἄλοννησιώτικα κρέατα και τυριά. Ἄλλο χωριὸ είναι ἡ Βότση (κάτ. 451). Τὰ ὑπόλοιπα νησιά Περιστερα (κάτ. 66), Πιπέρι (κάτ. 11), Ψαθοῦρα, (κάτ. 6), ὑάγονται στὴν κοινότητα Ἄλοννήσου.

Μακρινίτσα: Τὸ ἱστορικὸ πηλιορείτικο κεφαλοχώρι σὲ μιὰ μερικὴ ἄποψη του.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Τὰ Τρίκαλα εἶναι μιά ὁμορφη πόλη τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας μὲ πληθυσμὸ 32.413, ἔδρα Δήμου, πού τὸν ἀπαρτίζουν οἱ συνοικισμοί: Τρίκαλα, Ἀπόστολοι, Καρνές, Κηπάκι, Λεπτοκαρυά, Λογγάκι, Περδικορράχη, Πυργετός, Πύργος, Ριζαριεῖο, Σωτήρα καὶ Φλαμούλι. Ἀρχαιότατη, προθησσαλικὴ πρωτεύουσα τῆς Ἑσθιαϊώτιδας, σύμφωνα μὲ τὴ μυθολογία πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὴ νύμφη Τρίκκη, θυγατέρα τοῦ Πηνειοῦ, ἐνῶ κατὰ τὴ γνώμη τῶν τοπωνυμιολόγων πρόκειται γιὰ συγκεκριμένο, ὑποκοριστικὸ τύπο τῆς προσωνυμίας τῆς Ἄρτεμης: Τρίκαλος. Οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν πὼς ἦταν πατρίδα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, γι' αὐτὸ καὶ λειτουργοῦσε ἐκεῖ Ἀσκληπιεῖο, ἓνα φυσιοθεραπευτήριον, μὲ ἐμπειρότατους ἱερεῖς-γιατροὺς, «ἀρχαιότατον καὶ ἐπιφανέστατον» ὅπως ἀναφέρει ὁ Στράβων, πού λείψανά του σώζονται ὡς τὰ σήμερα στὴν πόλη. Ἡ Τρίκκη ἦταν ὀνομαστὴ στὴν ἀρχαιότητα. Διοικητικὰ ἀνῆκε στὴν τετράδα τῆς Ἑσθιαϊώτιδας καὶ στ' ὄχυρὸ φρούριό της κατοικοῦσαν οἱ ἀριστοκράτες χωροδеспότες τῆς περιοχῆς, γνωστοὶ μὲ τὴν προσωνυμία «ἰππεῖς». Στὰ 343 π.Χ. τὴν κατέλαβε ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος Β' καὶ στὰ 168 οἱ Ῥωμαῖοι. Στους πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνες βρισκόταν σὲ παρακμὴ καὶ ἐγκατάλειψη, ὥσπου τὴν τεῖχισε ὁ Ἰουστινιανός. Μὲ τὴν ὀνομασία «Τρίκαλα» ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἄννα Κομνηνὴ (11᾽ αἰῶνας). Στὴν περίοδο τῆς σερβοκρατίας ἦταν ἔδρα τῶν Σέρβων ἡγεμόνων τῆς Θεσσαλίας. Μαζὶ μὲ τὴν ὑπόλοιπη Θεσσαλία γίνηκε τουρκικὴ στὰ 1420, καὶ ὡς τὰ μισὰ τοῦ 17᾽ αἰῶνα ἦταν ἡ διοικητικὴ πρωτεύουσα ὅλης τῆς Θεσσαλίας (Τίρχαλα σαντζάκ) καὶ ἔδρα πασᾶ. Στὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας τὰ Τρίκαλα καὶ ἡ περιφέρειά τους δοκίμασαν πολλὰ ταλαιπωρίες καὶ αἱματηρὰ ἀντίποινα γιὰ κινήματα ἢ γιὰ τὴ δράση τῶν κλεφτῶν τῶν Ἀγράφων καὶ τῶν Χασίων. Στὴ διάρκεια τοῦ τελευταίου πολέμου δεινοπάθησαν ἐπίσης ἀπὸ βομ-

βαρδισμοὺς καὶ ἀπὸ τὴ σκληρότητα τῶν γερμανοϊταλικῶν στρατευμάτων τῆς κατοχῆς. Ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ σημερινὸ ἐπισκέπτη παρουσιάζουν τὸ γραφικὸ φρούριον, τὸ Κουρσοῦν Τζαμί, ὄνομαστὸ μνημεῖο τῆς μουσουλμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἔργο τοῦ τούρκου πρωτομάστορα Σινάν Πασᾶ καὶ ὁ παρακείμενος Τουρμπιές. Ὁ ποταμὸς Ληθαῖος πού διαρρέει τὰ Τρίκαλα, μὲ σκιερὲς καὶ δεντροφυτεμένες ὄχθες, δίνει στὴν πόλη μιά ἰδιαίτερη ὀπτικὴ χάρη καὶ δροσιά, προπαντὸς στὴ θερινὴ λιβακωμένη ἀτμόσφαιρα τῆς περιοχῆς. Ἡ κεντρικὴ πλατεία μὲ τίς πρασιές, τὰ λουλούδια καὶ τὴν πετυχημένη διάταξη τοῦ χώρου της, τίς προτομὲς τοῦ Διονύσιου Σκυλλόσοφου, Χριστόδουλου Χατζηπέτρου, Νικόλαου Στουρνάρα καὶ Παπα-Θύμιου Βλαχάβα, πού εἶναι τοποθετημένες σὲ διάφορα σημεῖα της, μαρτυρίες τῆς ἡρωικῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ καὶ δεῖγμα τῆς καλαισθησίας τῶν τρικαλιανῶν, συγκεντρώνει ὅλη τὴ ζωὴ καὶ τὴν κοσμικὴ κίνηση τῶν Τρικάλων. Εὐπρόσωπα καταστήματα, καθαρὰ καὶ γραφικὰ κέντρα ψυχαγωγίας καὶ διασκεδάσεως, ξενοδοχεῖα ὕπνου καὶ δημόσια καταστήματα, κάνουν τὰ Τρίκαλα ἄνετο σταθμὸ γιὰ τοὺς τουρίστες καὶ τοὺς περαστικοὺς καὶ σφριγηλὸ οἰκονομικὸ, διοικητικὸ, πολιτιστικὸ, ἐκκλησιαστικὸ κέντρο γιὰ τοὺς ἐγκατοίκους καὶ τοὺς πλησιοχώρους των. Στὰ Τρίκαλα λειτουργεῖ ἀξιόλογα ἀπὸ χρόνια ὁ Ἐκδρομικὸς καὶ Μορφωτικὸς Ὁμιλος, πού δημιούργησε μιά σημαντικὴ ἐκδρομικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ κίνηση στὴν πόλη καὶ τὴν περιοχὴ, φροντίζοντας γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν μνημείων καὶ τῆς ἱστορίας, ὀργανώνοντας διαλέξεις, ἐκθέσεις ζωγραφικῆς, θεατρικὲς παραστάσεις καὶ ἐκδίδοντας σὲ πολλὰ τεύχη τὸ φιλολογικὸ περιοδικὸ «Μετέωρα». Ὀνομαστὴ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλία εἶναι ἡ Χορωδία Τρικάλων, καθὼς καὶ τὸ Ἀθλητικὸ τους σωματεῖο. Στὰ Τρίκαλα ἐκδίδονται ἀξιόλογες ἡμερησίως ἐφημερίδες μὲ ἐν-

Τρίκαλα: Ἡ ὁμορφη πόλη τοῦ Ληθαίου μὲ τὸ βυζαντινὸ κάστρο της.

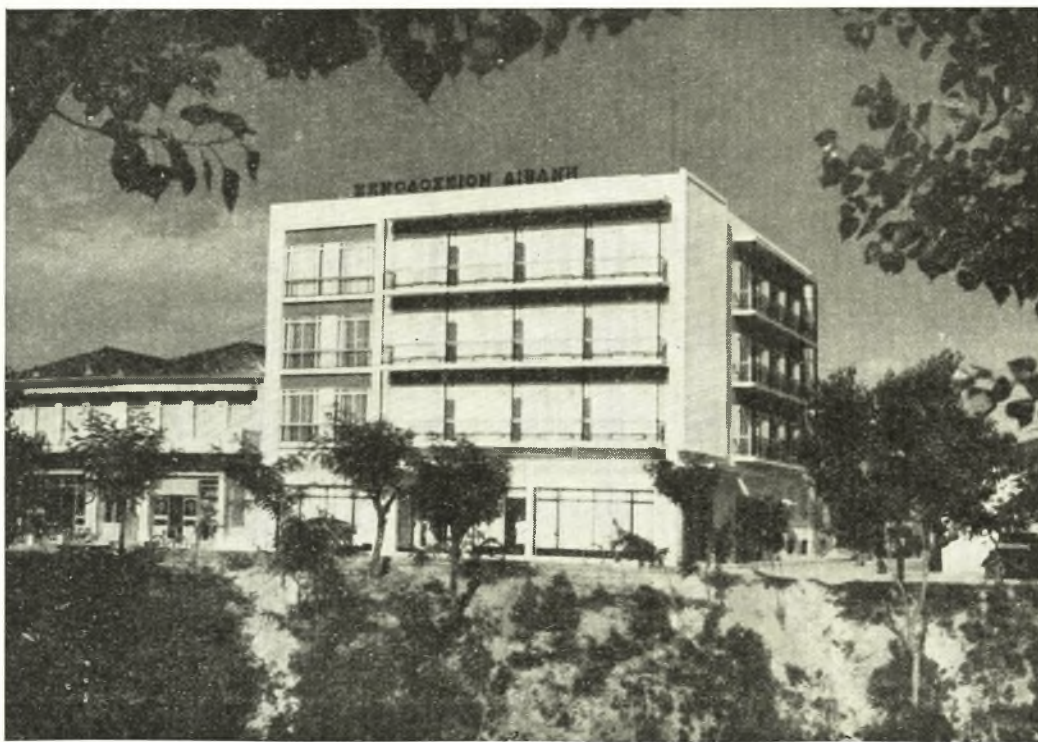

διαφέρουσα φιλολογική ύλη. Τοπικοί άγιοι γιορτάζονται: ὁ Βησσαρίων, ἐπίσκοπος Λαρίσης καὶ Τρίκκης (15 Σεπτεμβρίου) κι ὁ Νικόλαος ὁ ἐκ Μετσόβου (17 Μαΐου).

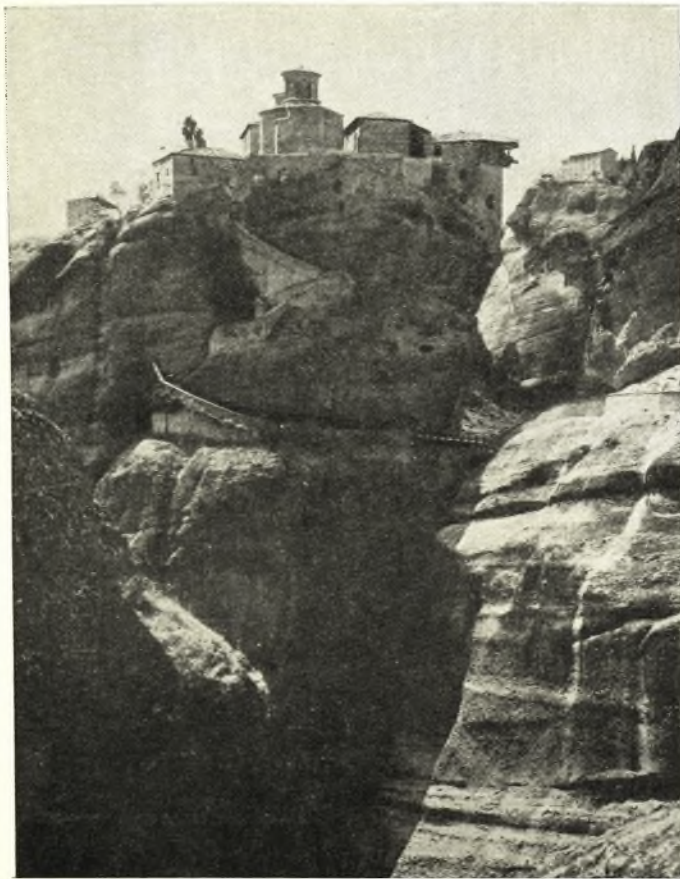
Ἐπιπλέον, ἀσφαλτοστρωμένοι δρόμοι πού ὁδηγεῖ πρὸς τὴ Λάρισα διασχίζει ἕνα καταπράσινο κάμπο, ἀξιοποιημένο σ' ὅλα του τὰ σημεῖα ἀπὸ τοὺς φιλόπουνους ἀγρότες, μὲ πλούσια παραγωγή δημητριακῶν, κηπευτικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν προϊόντων. Πρῶτο χωριὸ πού συναντοῦμε εἶναι τὸ Μεγαλόχωρι (κάτ. 2.044, παλ. Μπουχούνιστα). Ἀριστερὰ τοῦ δρόμου βρίσκεται τὸ Παλαιόγαρδίκι, πού μὲ τὸ δεξιὰ τοῦ δρόμου χωριὸ Πετροπόρο (κάτ. 700) ἀπαρτίζουν μιὰ κοινότητα. Στὸ Παλαιογαρδίκι οἱ ἀρχαιολόγοι, χωρὶς βεβαιότητα, τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία πολίχνη τῆς Ἑστιαϊώτιδας Πέλινα ἢ Πελινναῖον, πού τὴν ἀναφέρει κοντὰ στοὺς ἄλλους συγγραφεῖς κι ὁ Πίνδαρος, ἐξυμνώντας τὸν ἀθλητὴ Ἴπποκλέα τὸν Φρικίου, πού καταγόταν ἀπ' αὐτὴν. Ἀργότερα, στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια, κτίστηκε στὰ ἐρείπια τῆς τὸ Γαρδίκι, ἕδρα ἐπισκοπῆς. Δεξιὰ τοῦ δρόμου καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Πηνειό, βρίσκεται τὸ χωριὸ Κλοκωτὸς (κάτ. 840). Ἐδῶ ὑποστηρίζουν ὀρισμένοι ἀρχαιολόγοι ὅτι ἦταν κτισμένη ἡ ἀρχαία πόλη Φαρκαδῶν, γνωστὴ ἀπὸ τοὺς μακεδονικοὺς πολέμους καὶ τὰ νομίσματά της πού βρέθηκαν στὶς διάφορες ἀνασκαφές. Ἀριστερὰ τοῦ δρόμου καὶ συνδεμένο μὲ τὴν κεντρικὴ ὁδικὴ ἀρτηρία μ' ἕνα παρακλάδι, βρίσκεται ἡ σημερινὴ Φαρκαδῶν (κάτ. 2.343, παλ. Τσιότι). Ἀνατολικότερα κι ἀριστερὰ τοῦ δρόμου εἶναι κτισμένο τὸ Ζάρκο (κάτ. 2.104) παλιός, μεσαιωνικὸς οἰκισμὸς, φημισμένος γιὰ τὴ βιοτεχνία τῶν βαμβακερῶν ὑφασμάτων, τσιφλίκι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ στὶς ἀρχές τοῦ 10' αἰῶνα. Προχωρώντας βρίσκουμε τὴν Πηνειάδα (κάτ. 496, παλ. Ζάρκο Μαρί), πού εἶναι καὶ τὸ τελευταῖο χωριὸ πρὸς τὰ σύνορα τοῦ Νομοῦ Λαρίσης. Στὴ θέση αὐτὴ, μὲ βάση ἐπιγραφικὸ εὑρημα, τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλη τῆς Ἑστιαϊώτιδας Φαῦττός. Βόρεια τοῦ Νεοχωρίου (κάτ. 3.363) καὶ στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Νεοχωρῆ ποταμοῦ, ὑποθέτουν πὼς βρισκόταν ἡ ἀρχαία Οἰχαλία. Οἱ κάτοικοί της μνημονεύονται πὼς, μαζί μὲ τοὺς Τρικκαίους καὶ μ' ἀρχηγούς τὸν Ποδαλεῖριο

καὶ τὸ Μαχάονα, ἔλαβαν μέρος στὸν τρωϊκὸ πόλεμο. Τὸ μονῦδριο τοῦ Νεοχωρίου Θεοτόκος, λεηλατήθηκε δυὸ φορές καὶ τελικὰ καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς γερμανοῖταλους.

Ἐπιπλέον, ὁ δρόμος πού ὁδηγεῖ πρὸς τὴ Καλαμπάκα εἶναι εὐθὺς καὶ καλοσυντηρημένος. Ἐνα μεγάλο τμήμα του σκιάζεται ἀπὸ πυκνοὺς στοίχους δέντρων πού εἶναι φυτεμένα στὰ κράσπεδά του. Δεξιὰ ἀπλώνεται ὁ κάμπος, πού ὅσο προχωροῦμε ποικίλλει τὴν ὀριζόντιά του γραμμὴ μὲ τοὺς ἀνάλαφρους κυματισμοὺς τῶν λοφίσκων. Ἀριστερὰ στὸ βάθος ὑψώνονται μεγαλόπρεποι οἱ ὄρεινοι ὄγκοι τοῦ Κόζιακα (ἀρχ. Κερκέτιον) καὶ βορειοδυτικὰ οἱ τραχεῖες ἀπολήξεις τοῦ Πίνδου. Ὁ Πηνειός, ἐπίσης ἀριστερὰ μας, ἀργοκυλάει τὰ θολὰ νερά του, ἀρδεύοντας πλούσια τὶς παρακείμενες περιοχές. Στὴ θέση τοῦ χωριοῦ Πιάλεια (κάτ. 1144, παλ. Καρβουνολεπενίτσα) ὑποστηρίζουν πὼς βρισκόταν ἡ ὀμῶνυμη ἀρχαία πολίχνη, πού τὴν ἀναφέρει ὁ Στ. Βυζάντιος. Βορειότερα καὶ στὴ θέση «Κλεφτόβρυση», ὅπου σώζονται ἐρείπια ἀρχαίων τειχῶν, τοποθετοῦν τὴν ὄχυρὴ πόλη Φαλώρεια, γνωστὴ ἀπὸ τὰ νομίσματά της κι' ἀπὸ τὴν ἠρωϊκὴ τῆς ἀντίσταση στὸ Ρωμαῖο στρατηγὸ Τίτο Κόιντο Φλαμίνιο (198 π.Χ.). Ἀριστερώτερα καὶ σὲ ὑψόμετρο 280 μ. βρίσκεται τὸ χωριὸ Διάβα (κάτ. 812, παλ. Πρεβέντα), πού τὸ μονῦδριό του Πρόδρομος, μετόχι τῆς Μεταμορφώσεως Μετεώρων, πυρπολήθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Τὴν ἴδια τύχη εἶχαν κι οἱ δυὸ ναοὶ τοῦ χωριοῦ Κρύα Βρύση (κάτ. 1121, παλ. Βανακούλια), ἡ παλιὰ ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ Γλυκομηλιά (κάτ. 354, παλ. Κάτω Περλιάγκο), τὸ μονῦδριο τοῦ Ταξιάρχου στὸ χωριὸ Χρυσομηλιά (κάτ. 1101, παλ. Ἄνω Περλιάγκο), τὸ μοναστήρι τοῦ Σταυροῦ στὸ χωριὸ Δολιανὰ (κάτ. 18), καὶ τὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Θεοδώρων πού βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ χωριά Βασιλικὴ (κάτ. 1944, παλ. Βοϊβόδα) καὶ Θεόπετρα (κάτ. 1.037, παλ. Κουβέλτσι), δεξιὰ τοῦ ἀμαξιτοῦ δρόμου πού ὁδηγεῖ στὴν Καλαμπάκα. Ἀκόμα δεξιότερα καὶ σὲ ὑψόμετρο 460 μ. βρίσκεται τὸ χωριὸ Χειμαδιὸ (κάτ. 332, παλ. Ἄνω Μπούρσιανη) τὸ μοναστήρι του, μετόχι τοῦ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων, ἔπαθε κι αὐτὸ καταστροφές ἀπὸ τὰ στρατεύματα κατοχῆς. Ἀριστερὰ τοῦ δρόμου ἐπίσης καὶ σὲ ὑψόμετρο 510 μ.

Τρίκαλα: Ἡ σύγχρονη ξενοδοχειακὴ ἀνεση κι ἀναψυχὴ.

Μετεώρα: Ὁ βράχος καὶ τὸ μοναστήρι τοῦ Βαρλαάμ.

βρίσκεται τὸ γυναικεῖο μοναστήρι Κοίμησι Θεοτόκου τοῦ Βιτουμά, ὅπου λειτουργεῖ σχολὴ χειροτεχνίας.

Ἡ Καλαμπάκα (κάτ. 5.217) ποὺ τὴν κοινοτήτῃ της ἀπαρτίζουν οἱ συνοικισμοί: Καλαμπάκα, Ἁγία Παρασκευή, Βιτουμάς κι οἱ ἐγκάτοικοι τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων, στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια ὀνομαζόταν «Σταγοί». Μετὰ τοὺς Βυζαντινοὺς, πέρασε στὰ χέρια τῶν δεσποτῶν τῆς Ἡπείρου, τῶν δουκῶν Νέων Πατρῶν, τῶν Φράγκων, τῶν Γαβριηλόπουλων, τῶν Σέρβων καὶ τέλος τῶν Τούρκων. Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας εἶχε ἀναπτυγμένη ἐμποροβιοτεχνία μεταξιοῦ καὶ μπαπακιοῦ. Ληλατήθηκε ἐπανειλημμένα ἀπὸ Τουρκαλβανούς. Στὴ θεσσαλικὴ ἐξέγερση τοῦ 1854 ἐγίνε θέατρο αἱματηρῶν μαχῶν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν τοῦ Χριστ. Χατζηπέτρου, τοῦ Πετροπουλάκη καὶ τοῦ Λεωτσάκου καὶ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τοῦ πασᾶ τῆς Λάρισας Σελήμ. Πολὺ δεινοπάθησε τελευταία κι ἀπὸ τὰ γερμανοϊταλικά στρατεύματα κατοχῆς σὲ βαθμὸ ποῦ—ὅπως σημειώνει ὁ βυζαντινολόγος Νίκος Βέης—«μετεβλήθη εἰς ἀπέραντον ἐρειπίωνα καὶ μέγα μέρος τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐγκατέλιπε τὰς κατεστραμμένας αὐτῶν ἐστίας καὶ ἐξήτησεν ἄσυλον εἰς Τρίκαλα καὶ ἀλλαχοῦ». Ἀξιόλογο μνημεῖο τῆς Καλαμπάκας εἶναι ἡ τρισυπόστατη βασιλικὴ τῆς Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, βυζαντινὸ κτίσμα, τοιχοδομημένη ἀπὸ ἀρχαῖα ὑλικά, μὲ παλαιές, θαυμάσιες τοιχογραφίες, μ' ἓνα μοναδικὸ στὸ εἶδος τοῦ μαρμάρينو ἄμβωνα, ποῦ βρίσκεται στὴ μέση τοῦ ναοῦ, μὲ σύνθρονο στὴν κόγχη τοῦ Ἱεροῦ. «Ὁ ὀνομαστὸς οὗτος Ἐπισκοπικὸς ναὸς—ὅπως γράφει ὁ Βέης—ὑπέστη φοβεράς καταστροφάς διαρκούσης τῆς ἐπαράτου Κατοχῆς καὶ δὴ κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ ἐστρατοπεδευμένων Καυκασίων οἱ οὗτοι ἦσαν Μωαμεθανοὶ καὶ εἶχον προσχωρήσει εἰς τοὺς Γερμανούς, ἀνιέρως δὲ κατέστρεψαν ἱεράς φορητάς εἰκόνας, μεταχειριζόμενοι αὐτὰς ὡς καύσιμον ὕλην καὶ ἀσεβήστατα ἐβεβήλωσαν τὰ ἅγια τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας... χρησιμοποίησαντες τὸν ἐξωνάρθηκα καὶ τὸν νάρθηκα αὐ-

τοῦ ὡς στάβλον ὑποζυγίων... Αἱ μικρότεροι ἐκκλησίαι τῆς Καλαμπάκας—Παρεκκλήσι τῶν Ἁγ. Πάντων, Ἰωάννης Πρόδρομος κ.ἄ. ἀνεξαιρέτως ἔπαθον μεγάλας ζημίας. Ἄλλαι κατεστράφησαν ἐξ ὀλοκλήρου, ἄλλαι μετεβλήθησαν εἰς ἄστεγα κτίσματα... Ἐν σχέσει πρὸς τὰς καταστροφάς τῆς Καλαμπάκας ἐνοχοὶ κύριοι εἶναι οἱ Ἴταλοι καὶ οἱ Γερμανοί». Σήμερα ἡ Καλαμπάκα ξανακτίζεται γοργὰ μὲ τὴ φιλοπονία τῶν κατοίκων της. Ἔχει ἐξατάξιο Γυμνάσιο κι εἶναι δικαστικὸ, οἰκονομικὸ κι ἀστυνομικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς. Ἔχει μοντέρνο ξενοδοχεῖο κι ἄλλα κέντρα ψυχαγωγίας. Ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν ὑπόλοιπη Θεσσαλία μὲ αὐτοκινητόδρομο ποῦ συνεχίζεται πρὸς τὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία κι εἶναι τὸ τέρμα τοῦ σιδηροδρόμου ποῦ ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ Βόλο.

Δυτικὰ τῆς κομόπολης καὶ στὴ θέση «Ἀμπέλια», σύμφωνα μ' ἐπιγραφικὰ τεκμήρια, βρισκόταν ἡ ἀρχαία πόλη τῆς Ἑστιαϊώτιδας Αἰγίνιο, ἔδρα Θεσσαλῶν χωροδеспοτῶν «τῶν ἵπποβοτῶν», γνωστὸ ἀπὸ τὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν μακεδόνων βασιλιάδων.

Ὁ δρόμος ἀσφαλτοστρωμένος προχωρεῖ πρὸς τὸ γραφικὸ χωριὸ Καστράκι (κάτ. 1568), μὲ δυὸ ἐνδιαφέρουσες ἐκκλησίες τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τῆς Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ποῦ τμῆμα του πυρπολήθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Προχωρώντας ἀπ' τὸ Καστράκι μπαίνουμε στὴν περιοχὴ τῶν Μετεώρων, μιὰ τοποθεσία γεμάτη ὑποβλητικὴ μεγαλοπρέπεια κι ἰδιότυπη σύνθεση, ἀνεπανάληπτη καὶ μοναδικὴ σ' ὅλον τὸν κόσμον. Πρόκειται γιὰ μιὰ πυκνὴ συστάδα ἀπὸ γιγάντιους βράχους μὲ ποικίλο ὑψόμετρο, σχῆμα καὶ θέση, γκριζοπράσινο στὴ θωρία κι αὐλακωμένους ἀπὸ τ' ἀνεμόβροχα ποῦ αἰῶνες τοὺς δέρονουν. Ἐδῶ καὶ χίλια περίπου χρόνια οἱ βράχοι αὐτοὶ πατήθηκαν ἀπὸ ἀσκητὲς κι ἀναχωρητὲς, κι ἀπὸ τὸν ΙΒ' αἰῶνα γίνηκαν τόπος καθαρὰ μοναστικὸς. Στὰ ὄψιμα βυζαντινὰ χρόνια, ποῦ ἡ δυτικὴ Θεσσαλία ταλανιζόταν ἀπὸ ἀλλεπάλληλες ἐπιδρομές, ἀναστατώσεις, λεηλασίες καὶ κακοδαιμονία μὲ τὴν ἀλλαγὴ κυριάρχων, καὶ στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας μὲ τὴν κακοδιοίκηση καὶ τὴ μισαλλοδοξία, ἡ μοναχικὴ ἐκεῖνη πολιτεία πύκνωσε ἀπὸ ἐγκάτοικους καὶ κατάληξε σ' ἓνα ὀνομαστὸ κέντρο βυζαντινῆς τέχνης. Οἱ ἀπάτητες φωλιές τῶν ὀρνέων μεταβλήθηκαν σὲ γραφικώτατες μονὲς καὶ μονύδρια, ποῦ λευκάζουν στοὺς αὐχένες τῶν βράχων, μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Μιὰ ἀπαράμιλλη σύμπτωση πλαστουργικῆς συνεργασίας τῆς φύσης καὶ τοῦ ἀνθρώπινου χεριοῦ. Χιλιάδες περιγητῶν συρρέουν ἐδῶ κάθε χρόνο γιὰ νὰ θαυμάσουν τοὺς ἱερούς αὐτοὺς βράχους, ποῦ, σύμφωνα μὲ τὴ φράση τοῦ ἀρχαιολόγου Ἁλ. Φιλαδέλφου, «φαίνονται ὡς στιγμιαῖα ἀπομαρμαρώσεις Γιγάντων καὶ Τιτάνων κατὰ διαφορωτάτας κινήσεις καὶ στάσεις». Κοντὰ στοὺς θηρευτὲς τοῦ παράδο-

Τὸ ἱστορικὸ μοναστήρι τοῦ Ντουσίκου.

ξου και μοναδικού, σπουδαίοι Έλληνες και ξένοι αρχαιολόγοι, ιστορικοί, αισθητικοί και παλαιογράφοι επισκέπτονται τα Μετέωρα για να μελετήσουν τις πλούσιες βιβλιοθήκες τους, τα θαυμάσια κτίσματα και τη διακόσμησή τους, τα πλούσια κειμήλια, τις επιγραφές και τα έγγραφά τους. 'Από τον ΙΣΤ' αιώνα ακόμα στους βράχους λειτουργούσαν 24 μικρά και μεγάλα μοναστήρια. Σήμερα απ' αυτά, μόνο 7 διατηρούνται σε καλή κατάσταση, κι ακόμα λιγότερα κατοικούνται από μοναστές.

Ἡ Μονὴ Βαρλαάμ (ὕψομ. 480 μ.) κτίστηκε στὰ 1518 ἀπὸ τοὺς γιανιώτες ἱερομονάχους ἀδελφοὺς Νεκτάριο καὶ Θεοφάνη Ἀναράδες. Ἐχει δυὸ ναοὺς: Τὸ Καθολικὸ τῶν Ἀγίων Πάντων, μικρὸ καὶ κομψότατο κτίσμα, μὲ ἐνδιαφέρουσα ξυλόγλυπτη θύρα, τοιχογραφημένο σ' ὄψεις του τὶς ἐπιφάνειες, μὲ τὸν τάφο τῶν ἰδρυτῶν του στὸ Νάρθηκα. Στὸ ἴδιο σημεῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ δῆ τοιχογραφίες τοῦ ὄνομαστοῦ ζωγράφου Φράγκου Κατελλάνου. Ὁ παλιότερος ναὸς εἶναι τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἀπλὸς στὸ ρυθμὸ του, ἀλλὰ σωστὴ πινακοθήκη, μὲ τὶς ἀριστα ἐξεργασμένες πολυπρόσωπες συνθέσεις ποὺ καλύπτουν τοὺς τοίχους. Μπορεῖ ἀκόμα νὰ δῆ κανεὶς τὸ πλούσιο σκευοφυλάκιο καὶ τὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς μὲ παλαιὰ ἔντυπα βιβλία καὶ χειρόγραφους κώδικες.

Ἡ Μονὴ Ρουσάνου, γραφικὸ μοναστήρι ποὺ καλύπτει ὀλάκερη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βράχου, εἶναι ἴδρυμα τῶν ἠπειρωτῶν ἀδελφῶν Ἰωάσαφ καὶ Μαξίμου, κι ἀφιετωμένο στὴ μνήμη τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος. Πολλὲς ἐνδιαφέρουσες παρουσιάσεις ἢ τοιχογραφίες τοῦ Νάρθηκα τοῦ Ναοῦ ἀπὸ ἀποψη εἰκονογραφικῶν θεμάτων καὶ καλλιτεχνικὴ ἐκτέλεση, ἔργα τεχνιτῶν τῆς κρητο-ἀθωνικῆς σχολῆς. Στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς—ὅπως σημειώνει ὁ Ν. Βέης—«ἡ μονὴ πολλὰ ἔπαθεν ὑπὸ κακοποιῶν Γερμανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀφῆρσαν ἐξ αὐτῆς τὰ κειμήλια καὶ τινὰ χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ τὰ σημαντὰ τῆς μονῆς». Σήμερα λειτουργεῖ ὡς γυναικεῖο μοναστήρι.

Ἡ Μονὴ τῆς Μεταμορφώσεως ἢ τὸ Μετέωρον, μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες καὶ πιὸ ἐνδιαφέρουσες, εἶναι κτισμένη σὲ ἓνα ἀποτομώτατο βράχο. Τὸ Καθολικὸ τῆς εἶναι κτίσμα μεγαλόπρεπο κι ἐπιβλητικὸ. Ἡ τοιχογράφησή του πλούσια κι ὁ διάκοσμός της θαυμαστός. Ἀξιόλογος ὁ ἡγουμενικὸς θρόνος μὲ τὰ σιντεφένια του ποικίλα. Τὸ μοναστήρι ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Μετεωρίτη στὰ 1382 καὶ πλουτίστηκε μὲ περιουσία κι ἀφιερώματα ἀπὸ τὸν ἡγεμονόπαιδα Ἰωάννη Οὐρεση Παλαιολόγο, ποὺ μόνασε ἐκεῖ μὲ τὸ ὄνομα Ἰωάσαφ. Οἱ κἀρες τῶν δυὸ αὐτῶν ἰδρυτῶν βρίσκονται στὸ σκευοφυλάκιο τῆς Μονῆς, ὅπου φυλάσσονται κι ἄλλα πολύτιμα κι ἀξιοσπούδαστα κειμήλια, μίτρες, ἐπιτάφιοι, Εὐαγγέλια, λειτουργικὰ σκευῆ, ξυλόγλυπτοι σταυροὶ κ.ἄ. Ἡ βιβλιοθήκη ἔχει παλαιὰ, ἀξιόλογα βιβλία καὶ 610 χειρόγραφους

Ἡ Τίρνα τῶν Τρικάλων χιονισμένη.

Περτουλιώτικες ὀμορφιές.

κώδικες. Ἐδῶ λειτουργεῖ Τουριστικὸς Ξενώνας, μὲ ἐστιατόριο καὶ καθαρὸς κοιτῶνες.

Ἡ Μονὴ τῆς Ἀγίας Τριάδος εἶναι κτισμένη σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς ωραιότερους βράχους τῆς συστάδας τῶν Μετεώρων. Ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸ μοναχὸ Δομέτιο στὰ 1458. Σκαλισμένο στὸ βράχο βρίσκεται καὶ τὸ παρεκκλήσι τοῦ Πρόδρομου. Πλουσιώτατο ἦταν προπολεμικὰ τὸ σκευοφυλάκιό της, ἀλλὰ στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς—καθὼς σημειώνει ὁ Ν. Βέης—«ἡ μονὴ ἐδηλώθη κυρίως ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, οἱ ὁποῖοι ἀφῆρσαν ἐκεῖθεν παντὸς εἴδους πολύτιμα ἀντικείμενα, εἰκόνας, ἐκκλησιαστικὰ σκευῆ, χειρόγραφα, κανδήλας, ἄμφια. Καὶ κακόβουλοι Γερμανοὶ συνέβαλον εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς ἄλλοτε σημαντικῆς Μονῆς, ἢ ὁποῖα σήμερον εἶναι οἰκτρὰ κατὰ πάντα».

Ἡ Μονὴ Ἀγίου Στεφάνου, ποὺ ἄλλοτε ἦταν ἢ πλουσιώτερη ἀπὸ ὅλες τὶς μετεωρικῆς μονές, σήμερα λειτουργεῖ ὡς γυναικεῖα. Οἱ μοναχὲς ἀσχολοῦνται μὲ τὴ χειροτεχνία καὶ τὰ προϊόντα τῆς πλεκτικῆς καὶ κεντητικῆς ποὺ παράγουν διακρίνονται γιὰ τὴν κομψότητα καὶ τὴ λεπτὴ ἐπεξεργασία τους. Ἀξιόλογες εἶναι οἱ δυὸ ἐκκλησίες τῆς μονῆς: τοῦ Ἀγίου Στεφάνου ἢ παλαιότερη καὶ τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπους ἢ νεώτερη. Στὴν κατοχὴ τὸ μοναστήρι ἔπαθε πολλὰς φθορὰς καὶ λεηλασίες ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Ἰταλοὺς, ποὺ ἀφαίρεσαν πολλὰ λειτουργικὰ σκευῆ, ἄμφια διάφορα, κειμήλια, παλιὰ ἀφιερώματα ἱστορικῆς σημασίας, ἀσημένια κανδήλια, πολυκάνδηλα, φορητὲς εἰκόνας καὶ προπαντὸς ἓνα βαρύτιμο πολυέλατο. Ἐγκαταλείποντας οἱ Γερμανοὶ τὴ Θεσσαλία, βομβάρδισαν τὴ μονὴ καὶ προξένησαν σημαντικὰς φθορὰς στοὺς δυὸ ναοὺς.

Ἀπὸ τὴν Καλαμπάκα ὁ δρόμος προχωρεῖ μέσα σὲ κατὰφυτα, παρόχθια τοπία τοῦ Πηνειοῦ καὶ στὸ 27^ο χλμ. ἀπὸ τὰ Τρίκαλα φτάνει ὁ ταξιδιώτης στὸ Χάνι Μουργκάνη. Ἐδῶ διακλαδίζεται μὲ τέρμα τὸ χωριὸ Καστανιὰ (κάτ. 589), θαυμάσιο παραθεριστικὸ κέντρο σὲ ὑψόμετρο

Τὸ γραφικὸ γεφύρι τῆς Πόρτας.

850 μ., πατρίδα τοῦ ἱατροφιλόσοφου Πύρρου τοῦ Θετταλοῦ (ΙΗ'-ΙΘ' αἰ.), πού πυρπολήθηκε ὀλοκληρωτικά ἀπὸ τὰ στρατεύματα τῆς κατοχῆς. Νοτιώτερα βρίσκεται τὸ χωριὸ Κλινοβὸ (κάτ. 998), πατρίδα τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, Φιλιππουπόλεως καὶ Σηλυβρίας Παΐσιου. Ἀπὸ τὸ Χάνι Μουργκάνη ὁ δρόμος ἀνηφορίζει πρὸς τὰ χωριά Τρυγόνα (κάτ. 509), Πεύκη (κάτ. 538, παλ. Στρούζα), Κορδαλλὸ (κάτ. 422), Παναγιᾶ (κάτ. 1115, παλ. Ν. Κουτσούφλιανη), γιὰ νὰ φτάση, περνώντας ἀπὸ μαγευτικά καὶ κατὰφυτα τοπία, στὸν Κάμπο τοῦ Δεσπότη, ὅπου βρίσκει κανεὶς δροσιά, ἀναψυχή, εὐπρόσωπα κέντρα κι ἐστιατόρια. Τὸ τοπίο ἐδῶ εἶναι μοναδικό. Σὲ ὑψόμετρο 1300 μέτρων αἰσθάνεται κανεὶς τὸν ἀέρα φιλτραρισμένο, καθὼς κατηφορίζει ἀπὸ τὰ διάσελα καὶ ψαύει τὶς θεόρατες κορφές τῶν βελονόφυλλων δέντρων, πού καλύπτουν τὶς πλαγιές.

Ὄνομαστὰ θέρετρα τῆς περιφέρειας Τρικάλων εἶναι ἡ Ἐλάτη (κάτ. 807 παλ. Τίρνα) σὲ ὑψόμετρο 850 μ., καὶ τὸ Περτούλι (κάτ. 125) σὲ ὑψόμετρο 1160 μ. πού πυρπολήθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Εἶναι κτισμένο στὴ δασωμένη πλαγιὰ τῆς Φούρκας, περιζωσμένο ἀπὸ ἕνα πυκνὸ ἐλατόδασος, μὲ ὁμορφες παλιές ἐκκλησίες, μὲ κομπές βίλλες, τὸν πύργο τοῦ Χατζή-Γάκη, ἀφετηρία γιὰ ἐνδιαφέρουσες ἐκδρομὲς κι ὄρειβατικές ἐξορμήσεις πρὸς τὶς κορυφογραμμὲς Ἀστραπή, Γιάκατος, Κόζιακα, ὅπου ὑπάρχει κι ὄρειβατικὸ περίπτερο τοῦ ΕΜΟ Τρικάλων. Τὸ κυνήγι στὴν περιφέρεια εἶναι ἐπίσης πλούσιο μὲ θηράματα: ἀγριογούρουνα, λύκους, ζαρκάδια, λαγούς καὶ πέρδικες. Στὸ Περτούλι ὑπῆρχε καὶ ἀξιόλογο ἰδιωτικὸ Μουσεῖο λαϊκῆς Τέχνης τοῦ Ἀλέξ. Χατζηγάκη. «Ἐβλεπες ἐκεῖ παλαιὰς ἐνδυμασίας, ὄπλα, κοσμήματα, οἰκιακὰ σκεύη παλαιῶν χρόνων, ἐργαλεῖα, βιβλία, ἔγγραφα ἀναγόμενα εἰς τὴν τοπικὴν ἱστορίαν, χάρτας, εἰκόνας. Πάντα ταῦτα, ἀλλοίμονον, ἔγιναν παράναλωμα τοῦ πυρός διὰ τῶν κατηραμένων χιτλεριστῶν»—ὅπως σημειώνει ὁ ἀοίδιμος, σοφὸς βυζαντινολόγος Νίκος Βέης.

Ταξιδεύοντας μὲ τ' αὐτοκίνητο δυτικὰ τῶν Τρικάλων περνᾶμε τὰ χωριά: Πηγὴ (κάτ. 1442, παλ. Μεγάλη Πολιάνα) καὶ Λυγαριᾶ (κάτ. 610). Ἀριστερὰ μας βρίσκεται τὸ χωριὸ Γόμοφοι (κάτ. 1289, παλ. Ραψίστα). Ἡ ἀρχαία ὄχυρὴ πόλη Γόμοφοι ἦταν κτισμένη ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Ραψίστα καὶ πρὸς τὸ μέρος τοῦ Μουζακιοῦ. Εἶναι γνωστὴ γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Καρπαίου Διόνυσου κι ἀπὸ τοὺς μακε-

δονορρωμαϊκοὺς πολέμους. Στὴν περιφέρεια ὑπάρχουν τρία ἀξιολογώτατα ἐκκλησιαστικὰ μνημεῖα: Ἡ Μονὴ Δουσίκου ἢ Μεγάλων Πυλῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται 300 περίπου κώδικες τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης, ἰδρύθηκε στὰ 1515 ἀπὸ τὸν Ἅγιο Βησσαρίωνα. Γρήγορα ἀπόκτησε φήμη καὶ πλοῦτο, κι ἔγινε τὸ σπουδαιότερο μοναστικὸ κέντρο τῆς δυτικῆς Θεσσαλίας. Ἡ ὄλη του ἀρχιτεκτονικὴ συγκρότηση εἶναι φρουριακὴ, ἀκριβῶς γιὰ νὰ προφυλάσσεται ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῶν ληστῶν καὶ τῶν ἄτακτων τουρκαλβανικῶν μπουλουκιῶν πού λυμαίνονταν τὴν περιοχὴ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Εἶναι ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τῆς Μεταμόρφωσης κι ἔχει στὸ κέντρο τῆς αὐλῆς ἕνα ἐπιβλητικὸ ναό, μὲ θαυμάσιο ξυλόγλυπτο τέμπλο, καὶ τρία παρεκκλήσια. Ὁ ξενώνας, ἡ τράπεζα καὶ τὰ πάμπολλα κελλιά του μαρτυροῦν τὴν παλιά του ἀκμὴ. Στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς βομβαρδίστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοῖταλους, μιὰ πτέρυγα τῶν κελλιῶν του κἀηκε, καὶ τὸ καθολικὸ του ἔπαθε ἀρκετὲς ζημιές. Ἔχει ἀξιόλογη βιβλιοθήκη καὶ πλούσιο σκευοφυλάκιο. Βυζαντινὴ, μὲ ἀξιοσπούδαστη ἐσωτερικὴ διακόσμηση εἶναι ἡ ἐκκλησία τῆς Πόρτα-Παναγιᾶς, μὲ ψηφιδωτὲς εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας. Δυστυχῶς τὸ παλαιότατο αὐτὸ ἐκκλησιαστικὸ μνημεῖο φθείρεται χρόνο μὲ τὸ χρόνο ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ παρακείμενου χείμαρρου, πού τὸ κατακλύζουν ἔξη σχεδὸν μῆνες, ἀπὸ τὸ Νοέμβριο ὡς τὸν Ἀπρίλη. Κοντὰ στὸ γραφικὸ χωριὸ Πύλη (κάτ. 1.505, παλ. Πόρτα-Παζάρ) σὲ ὑψόμετρο 560 μ. βρίσκεται ἡ Μονὴ Γκούρας, πού τὴν πυρπόλησαν οἱ Γερμανοὶ καὶ λεηλάτησαν τὶς εἰκόνες καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ σκεύη της. Ἀπὸ τὸν ἐμπρησμό σῶθηκε ὁ ναὸς τοῦ Μοναστηριοῦ. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ, γνωστὴ γιὰ τὴ στρατηγικὴ τῆς σημασία ἀπὸ τοὺς μακεδονορρωμαϊκοὺς πολέμους τῆς ἀρχαιότητος, ἀπὸ τοπιακὴ ἄποψη θεωρημένη, εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες τῆς Θεσσαλίας. Ὁ γεωγράφος Νικ. Γεωργιάδης μᾶς δίνει μιὰ περιγραφὴ ἀκριβολογημένη καὶ γλαφυρὴ: «Εἶναι δὲ ἡ περὶ τὸ στενὸν τῆς Πόρτας χώρα, ὅτι τερπνὸν καὶ χαρίεν ἐνέχει ἡ θεσσαλικὴ γῆ. Συνηρεφεῖς γήλοφοι ἐπαλλάσσουν μετὰ τερπνοτάτων κοιλάδων, διαυγὴ ρυάκια ἀρδεύουσιν εὐχλόδους λειμῶνας, σκιαζομένους ὑπὸ τοῦ πυκνοῦ φυλλώματος τῶν δένδρων. Καθόσον δὲ προβαίνει τις εἰς τὸ στενὸν, ἡ χώρα καθίσταται ἀγριατέρα καὶ στενωπὴ, καὶ ἀνελισσομένη ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ, φέρει πορρωτέρω ἐν αὐτῷ, ἐνθα ἀναπτύσσεται ἐν ὄλῃ αὐτῆς τῇ μεγαλοπρεπείᾳ ἡ ὄρεινὴ χώρα τῆς Πίνδου».

Ποιμενικὸ εἰδύλλιο στὰ ριζὰ τῶν Μετεώρων.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ

Ἡ Καρδίτσα, σὲ σύγκριση μὲ τις ἄλλες πρωτεύουσες τῶν Θεσσαλικῶν νομῶν, εἶναι νεώτατη πόλη. Στὰ βυζαντινὰ χρόνια δὲν ἀναφέρεται πούθενά καὶ φαίνεται πὼς συν-οικίσθηκε στοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας. Πρὶν ἀπὸ ὀγδόνητα σχεδὸν χρόνια, ὁ γεωγράφος τῆς Θεσσαλίας Νικ. Γεωργιάδης μᾶς δίνει τὴν ἀκόλουθη περιγραφή: «Ἡ δὲ Καρδίτσα, κειμένη ἐν τέταρτον τῆς ὥρας μακρὰν τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Καλέντζη, κατοικεῖται ὑπὸ Τούρκων (οἵτινες ὅμως μετὰ τὴν προσάρτησιν ἅπαντες σχεδὸν ἀπεδήμησαν) καὶ Ἑλλήνων. Τῶν τελευταίων ὁ πληθυσμὸς, μικρὸς ὢν κατ' ἀρχὰς διὰ τὰ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως παρεμβαλλόμενα κωλύματα πρὸς οἰκοδομὴν οἰκιῶν, ἤρξατο κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη νὰ γίνεται σπουδαιότερος, ἀρθέντος τοῦ κωλύματος καὶ πολλῶν Ἑλλήνων ἐκ τε τῶν παρακειμένων χωρίων καὶ τῆς λοιπῆς Θεσσαλίας ἐγκαθισταμένων ἐνταῦθα ἐμπορίας χάριν. Ὁ πληθυσμὸς οὗτος ἠῤῥήθη ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς προσαρτήσεως ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως πολλῶν ἁλλοδαπῶν ἐν τῇ πόλει. Ἡ Καρδίτσα, κειμένη ἐν τῷ μέσῳ τῆς Θεσσαλιώτιδος καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ τῶν μεγαλύτερων χωρίων αὐτῆς, προώρισται ὅπως καταστῆ σπουδαία ἐμπορικὴ πόλις, καθότι οὐ μόνον πολλὰ καὶ ποικίλα προϊόντα παράγει ὁ τόπος... ἀλλὰ καὶ εἰσαγωγὴ ἀποικιακῶν, βιομηχανημάτων καὶ λοιπῶν εἰδῶν ἐνεργεῖται πρὸς χρῆσιν τῆς Θεσσαλιώτιδος... Αἱ οἰκίαι τῆς Καρδίτσης εἶναι μικραὶ καὶ πενιχραὶ, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων· χωριζόμεναι δὲ ἀπ' ἀλλήλων δι' ἀροσίμων γαιῶν καὶ καπνοφυτειῶν, καθιστῶσι σπουδαίαν τὴν ἔκτασιν τῆς πόλεως, ἀριθμούσης ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως ὀλίγους κατοίκους, συμποσομένους περὶ τὰς 7000... Μίαν ὥραν μακρὰν τῆς Καρδίτσης κεῖται ἐν τῇ πεδιάδι τὸ θερπνότερον δάσος Παπαράντζα, ἐν ᾧ τὸ ἔαρ συνέρχονται οἱ κάτοικοι τῶν παρακειμένων χωρίων, συντρώγοντες καὶ συμπίνοντες ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν

πυκνοφύλλων δένδρων καὶ παρὰ τὸ κελάρυσμα τῶν ἐν τῷ δάσει ἀναβλυζόντων διαυγῶν ὑδάτων». Οἱ προβλέψεις τοῦ Γεωργιάδη ἐπαλήθευσαν στὸ ἀκέραιο. Μέσα σὲ λίγα δεκάχρονα ἡ Καρδίτσα ἐγίνε ὁμορφὴ πόλη, μὲ καλοκτισμένα κι εὐπρόσωπα δημόσια καταστήματα, ἰδιωτικὲς κατοικίες, ἀσφαλτοστρωμένους δρόμους κι ἓνα πλῆθος ἐμπορικὰ καταστήματα. Οἱ κῆποι ποὺ χάριζαν ἄλλοτε τὰ σπίτια μεταξύ τους γέμισαν μὲ οἰκοδομικὰ τετράγωνα, κι ἔτσι ἡ πόλη, κρατώντας τὴν παλιὰ της, πλατεῖα ἑκτασῆ, πυκνοκατοικήθηκε σ' ὅλα της τὰ σημεῖα. Οἱ σημερινοὶ της κάτοικοι συμποσοῦνται στοὺς 23.708. Εἶναι πρωτεύουσα τοῦ Νομοῦ Καρδίτσης, ἔδρα Δήμου κι ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων. Ἔχει καλὰ κι ἄνετα ξενοδοχεῖα, καθαρὰ ἐστιατόρια κι ἄλλα κέντρα ἀναψυχῆς. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζει τὸ «Παυσίλυπο», ἓνα καταπράσινο καὶ φροντισμένο πάρκο, μὲ ἀγάλματα τῶν Μουσῶν, δροσερὸ καὶ περιποιημένο, ποὺ συγκεντρώνει τὴν κοσμικὴ ζωὴ καὶ κίνηση τῆς πόλης, ὄντας παράλληλα καὶ τόπος θελκτικῶν ἀπογευματινῶν περιπάτου. Στὴν Καρδίτσα λειτουργοῦν ἐκπαιδευτήρια δημοτικῆς καὶ μέσης παιδείας, δημόσια κι ἰδιωτικά. Ἀξιόλογη εἶναι ἡ δράση τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης ποὺ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πλούσια συλλογὴ τῶν βιβλίων της, φροντίζει καὶ γιὰ τὴν ὀργάνωση διαλέξεων, καλλιτεχνικῶν ἐκθέσεων, μουσικῶν καὶ ἄλλων ἐορταστικῶν ἐκδηλώσεων. Τὸ συγκρότημα λαϊκῶν χορῶν τῆς Καρδίτσης εἶναι ἀπὸ τὰ ἀρτιώτερα τῆς Ἑλλάδας, μ' ἐντυπωσιακὲς παρουσιάσεις στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, ὕπαρχουν ἀκόμα καὶ ὕποκαταστήματα Τραπεζῶν καθὼς κι ὅλες οἱ ἄλλες δημόσιες ὑπηρεσίες. Ἡ κεντρικὴ πλατεῖα τῆς Καρδίτσης περιβάλλεται ἀπὸ εὐπρόσωπα ἐμπορικὰ καταστήματα μὲ στοὲς μπροστὰ τους. Γιὰ τοὺς φίλους τῆς ζωγραφικῆς ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ τοιχογραφίες τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁ-

Καρδίτσα: Ἡ νέα πλατεῖα τοῦ δροσόλουστου «Παυσίλυπο»

Καρδίτσα: Ὁ γραφικὸς ναὸς τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης.

γίου Κωνσταντίνου, ἔργα τοῦ Καρδιτσιώτη ζωγράφου Δημ. Γιολδάση. Τοπικὴ γιορτὴ εἶναι ἡ Κυριακὴ τῶν Μυροφόρων, ἀφιερωμένη ταυτόχρονα καὶ στὴ μνήμη τοῦ ἐπιχώριου ἱερομάρτυρα Σεραφεῖμ, ἐπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεσοχωρίου, ποὺ θανατώθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὰ 1610, ἴσως ἐξ αἰτίας τῆς συμμετοχῆς του στὸ κίνημα τοῦ Διονυσίου Σκυλλόσοφου. Μεγάλῃ ὠθησὴ στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς περιοχῆς δίνει κι ἡ ἐτήσια ἐμποροπανήγυρη τῆς Καρδίτσας. Ἐκδίδονται ἀκόμα καὶ δυὸ-τρεῖς ἐφημερίδες, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐπίλυση καὶ προβολὴ τῶν αἰτημάτων τῆς περιοχῆς. Ἐξ ἄλλου τὸ σωματεῖο «Ὁμιλος Ἐκδρομῶν Καρδίτσης» διοργανώνει τοπικὲς κι ἐξωθεσσαλικὲς ἐκδρομὲς, μεριμνώντας παράλληλα γιὰ τὴν τουριστικὴ ἀξιοποίηση τῆς περιφέρειας.

Οἱ κάτοικοι τῆς περιφέρειας Καρδίτσας, ὅπως κι ἄλλων σημείων τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου, λέγονται καὶ Κ α ρ α γ κ ο ὐ ν η δ ε ς, σ' ἀντιδιαστολὴ μὲ τοὺς Κουτσόβλαχους καὶ τοὺς Σαρακατσάνους. Ἡ ὄνομασία αὐτῆ τῶν πεδινῶν γεωργοκαλλιεργητῶν δὲν εἶναι πολὺ παλιὰ, μὰ ἐθνολογικὸ πλάσμα τῶν τελευταίων αἰώνων. Ἀλλὰ καὶ γλωσσικὰ ἀκόμα εἶναι δυσετυμολόγητη ἡ λέξη. Μιὰ ἐκδοχὴ ἐρμηνεύει τὸ ὄνομα ἀπὸ τὰ τούρκικα: Κ α ρ ἄ (=μαῦρος) + Γ ι ο υ ν ἄ ν (=Ἕλληνες), μ' ἄλλα λόγια: οἱ καθαροὶ Ἕλληνες. Μιὰ ἀπλοϊκὴ ἀκόμα—καὶ φυσικὰ ἀπαράδεκτη ἐπιστημονικὰ—ἐρμηνεῖα θέλει τὴ λέξη σύνθετη ἀπὸ τῖς: κ ἄ ρ α (=κεφάλι) + κ ο υ ν ῶ, γιατί τάχα εἶναι λιγόλογοι στῖς συζητήσεις τους κι ἀρκοῦνται μονάχα σὲ καταφάσεις ἢ ἀρνήσεις, ποὺ τῖς δηλώνουν μὲ νεύματα τοῦ κεφαλιοῦ. Ἡ πιθανώτερη ἐρμηνεῖα εἶναι ὅτι ὀνομάστηκαν ἀπὸ τοὺς μαῦρους, μάλλινους ἐπενδύτες ποὺ φοροῦν χειμῶνα-καλοκαίρι (κ α ρ ἄ + γ ο ὐ ν α). Παλαιότερα θεωροῦσαν τοὺς караκούνηδες ἀγροίκους, ὀκνηροὺς καὶ χαμηλῆς πνευματικῆς στάθμης, τοὺς ἀναγνώριζαν ὡστόσο καὶ μερικὲς ἀρετές: τὴν ὀλιγάρκεια, τὴν ἀντοχὴ στῖς πεζοπορίες καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ ἱππευτικὴ τους ἰκανότητα. Δὲ χωράει ἀμφιβολία, ὅτι τὰ ἐλαττώματα αὐτὰ ἦσαν ἀποτέλεσμα τῆς ἄθλιας ζωῆς ποὺ γενιὲς ὀλάκερες ζοῦσαν, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ κολλήγα στὰ τσιφλίκια ἄλλοτε τῶν βυζαντινῶν, ἄλλοτε τῶν Τούρκων κι ἄλλοτε τῶν Ἑλλήνων γεωκτητῶν.

Ἡ ἀλλαγὴ τῶν βιοτικῶν τους συνθηκῶν μὲ τὴν ἀπαλλοτρίωση, τὴ μηχανοκαλλιέργεια, τὴν ἴδρυση σχολείων, τὴ βελτίωση τοῦ ὁδικοῦ δικτύου καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμό τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων, ἀνέβασε σημαντικὰ τὴν πολιτισμικὴ στάθμη τῶν παραγκωνισμένων αὐτῶν πεδινῶν πληθυσμῶν, ἐξομοιώνοντάς τους μὲ τοὺς ὑπόλοιπους Θεσσαλοὺς κι Ἕλληνες. Ἡ παλιὰ γυναικεῖα στολὴ τῆς καρακούννας εἶναι γραφικώτατη. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ὄρθρα ἀπὸ φλωριά ποὺ περιζώνει σὰ διάδημα τὸ κεφάλι, ἀπὸ μιὰ ἄσπρη, μάλλινη ποδὴρη ποκαμίσα μὲ πολυκέντητο κρᾶσπεδο, παρυφῆς καὶ κροσσωτὰ μανίκια, ἀπὸ ἓνα πολυπλοῦστο μοῦστο ἢ σεγκούνα, κι ἐπιστήθια φλωριά, γιορντάνια καὶ τσαπράζια. Γνωστότατος ἐξ ἄλλου στὸ πανελλήνιο εἶναι κι ὁ ἰδιότυπος, μὲ πολὺ ρυθμὸ καὶ χάρη, χορὸς τους ἡ «Καρακούνα».

Ταξιδεύοντας μὲ τὸ τραῖνο πρὸς τὸ Βόλο ἀφίνουμε ἀρι-

Λουτρὰ Σμοκόβου: Ὁ ναῖσκος τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων.

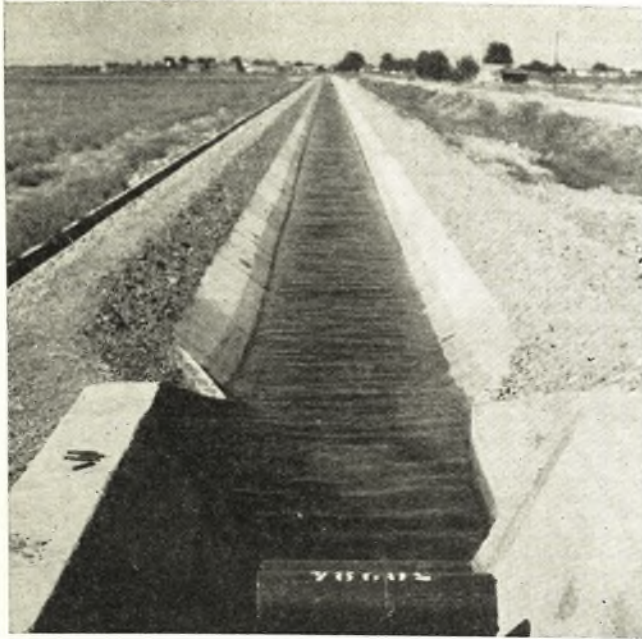
Άγραφα: Ἡ βουνοκορφὴ Νιάλα (ὕψ. 2120).

στερά μας τὸ χωριὸ Μασχολούρι (κάτ. 743), ὀνομαστὸ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας γιὰ τὸ πανθεσσαλικὸ παζάρι του. Ἀκόμα βορειότερα, κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Πύργος Κιέριου (κάτ. 693) στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Σοφαδίτικου (ἀρχ. Κουάριος), βρισκόταν κτισμένη στὴν ἀρχαιότητα ἢ προθεσσαλικὴ πόλη Ἄρνη, κοιτίδα τῶν Αἰολέων, ποὺ ἀργότερα ὀνομάστηκε Κιέριον, κι εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς κλασσικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος. Βορειότερα ἀκόμα βρίσκεται τὸ χωριὸ Ματαράγκα (κάτ. 2.106), γνωστὸ ἀπὸ τὶς αἱματηρότατες συγκρούσεις ποὺ ἐγίναν στὴ διάρκεια τῆς θεσσαλικῆς ἐξέγερσης τοῦ 1870· ἐκεῖ σκοτώθηκε ὁ ἀγωνιστὴς Γεώργιος Λάιος. Ἀριστερὰ μας ἀκόμα εἶναι ἡ Τζάνη Μαγούλα, ὅπου τελευταῖα ἀνακαλύφθηκαν ἀξιολογώτατα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα. Στὸ 22^ο χλμ. ἀπὸ τὴ Καρδίτσα συναντοῦμε τὴν κομόπολη Σοφάδες (κάτ. 4.837) μὲ παραγωγικὴ περιφέρεια καὶ φίλεργους κατοίκους, μὲ σχολεῖο

Μ. Ἐκπαιδεύσεως καὶ μὲ σχετικὴ ἐμποροβιοτεχνικὴ κίνηση. Πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας ἦταν τσιφλίκι πρῶτα τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ, μὲ συνιδιοκτῆτη κάποιον Μεχμέτ Ἄγᾶ. Ἀργότερα τὴ νέμονταν ὁ ἐγγονος τοῦ Ἄλῃ καὶ τέλος ὁ Ἰσμαήλ Πασᾶς. Ἀπὸ τοὺς Σοφάδες κατάγεται ὁ ἐπίσκοπος Λιτσᾶς καὶ Ἀγράφων Δοσίθεος (1793). Μὲ αὐτοκινητόδρομο ποὺ διασχίζει τὸν κάμπο βορειοανατολικά τῆς Καρδίτσας μπορεῖ ὁ ταξιδιώτης, διανύοντας 22 χλμ., νὰ φτάσῃ στὸν Παλαμᾶ (κάτ. 5.840) μὲ πλούσια παραγωγὴ δημητριακῶν κι ἐξατάξιο Γυμνάσιο. Ἀνατολικά καὶ στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Ἐνιπέως βρίσκεται τὸ ἀρχαῖο βουνὸ Φυλλήιον καὶ νότιά του, στὸ βουνὸ Δογαντζή, τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία πολίχνη Φύλλος, γνωστὴ ἀπὸ τὸ Στράβωνα ποὺ σημειώνει στὰ Γεωγραφικά του: «καὶ ὁ Φύλλος, ὅπου Ἀπόλλωνος τοῦ Φυλλίου ἱερὸν». Βορειότερα καὶ νοτιοανατολικά τοῦ χωριοῦ Πέτρινο (κάτ. 581), ὑποθέτουν πὼς βρισκόταν ἢ ἀρχαία πόλη τῆς Θεσσαλιώτιδας Φάκιον, γνωστὴ ἀπὸ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο, ὡς σημεῖο ὅπου στρατοπέδευσε τὸ 424 π.Χ. ὁ σπαρτιάτης στρατηγὸς Βρασίδας, πηγαίνοντας γιὰ τὴ Θράκη. Ἀκόμα βορειότερα, κοντὰ στὸ χωριὸ Βλοχός (κάτ. 977) βρισκόταν ἢ προθεσσαλικὴ πόλη Ἀστέριον, ποὺ ἀργότερα μετονομάστηκε Πειρεσία. Ἀπὸ τοὺς Σοφάδες μιὰ διακλάδωση τοῦ αὐτοκινητόδρομου μᾶς ὀδηγεῖ στὸ χωριὸ Φίλια (κάτ. 810), ὅπου ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τῆς Θεσσαλίας τὰ τελευταῖα δυὸ χρόνια κάνει συστηματικὲς ἀνασκαφές σ' ἓνα μεγάλο ἀρχαῖο ἱερό, ποὺ ὑποθέτουν πὼς εἶναι τὸ περίφημο στὴν ἀρχαιότητα ἱερὸ τῆς Ἰωνίας Ἀθηνᾶς. Δυτικώτερα καὶ στὸ χωριὸ Καλλίθηρον (κάτ. 1053, παλ. Σέκλιζα), τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία ὁμώνυμη πολίχνη τῆς Θεσσαλιώτιδας. Σὲ ἀπόσταση 35 χλμ. ἀπὸ τὴ Καρδίτσα ὁ αὐτοκινητόδρομος μᾶς ὀδηγεῖ στὸ χωριὸ Λουτροπηγῆ (κάτ. 869, παλ. Σμόκοβο), κτισμένο σὲ ὑψόμ. 820 μ. Ἐκεῖ κοντὰ βρίσκονται τὰ ὀνομαστὰ Λουτρά Σμόκοβου μὲ τὶς θερμὲς ἱαματικὲς θειοπηγὲς τους, πολυσύχναστο θεραπευτικὸ κέντρο, μὲ συγχρονισμένους λουτρικὲς ἐγκαταστάσεις, εὐχάριστο φυσικὸ περίγυρο καὶ ἄρτια ξενοδοχειακὴ ὀργάνωση. Τὸ Σμόκοβο εἶναι γνωστὸ καὶ ὡς στρατηγεῖο τῶν ἐπαναστατῶν στὴ θεσσαλικὴ ἐξέγερση τοῦ 1878. Ἀνατολικώτερα

Καρδίτσα: Μιὰ γραφικωτάτη μερικὴ ἄποψη τῆς πόλεως.

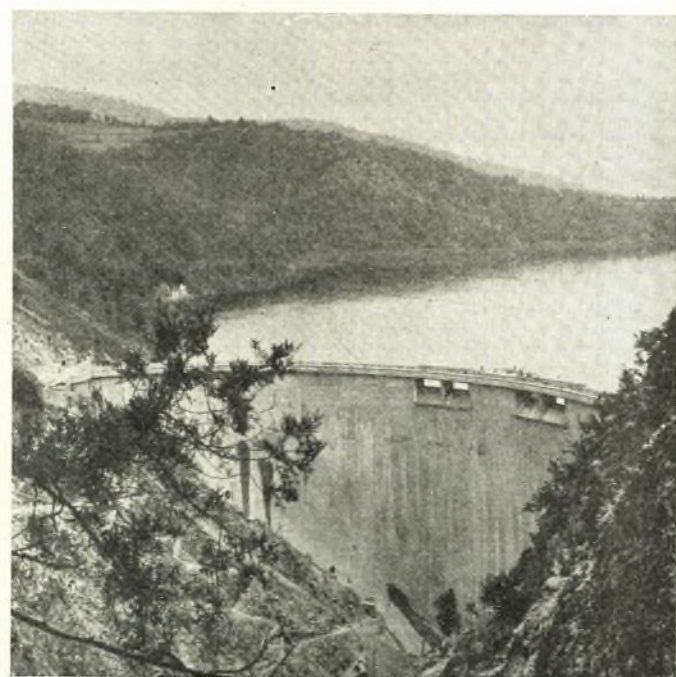

Καρδίτσα: Ἀρδευτικό αὐλάκι ἀπὸ τὰ νερά τοῦ Μέγδοβα.

καὶ κοντὰ στὸ χωριὸ Κ τ ι μ έ ν η (κάτ. 849, παλ. Δρανίτσα), κτισμένο σὲ ὑψόμετρο 680 μ., τοποθετοῦν τὴν ἀρχαία δολοπικὴ πόλη Κτιμέναι, ἐνῶ νοτιοανατολικότερα στὴν περιφέρεια τῆς κοινότητος Μ α κ ρ ρ ρ ῥ ἄ χ η ς (κάτ. 1011), προσδιορίζουν οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ τὴ δευτέρη δολοπικὴ πόλιν Ἀγγεῖαι, ἀν καὶ τὸ πιθανότερο εἶναι πῶς αὐτὴ βρισκόταν δυτικὰ τοῦ χωριοῦ Ρ ε ν τ ῖ ν α (κάτ. 1068). Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἡ Ρεντίνα ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ εὐπορώτερα κεφαλοχώρια τῶν Ἀγράφων, μὲ ἀνθηρὴ μεταξοκαλλιέργεια, κὶ ἀκμαία κτηνοτροφία. Ἀπόκεντρα καὶ πλούσια καθὼς ἦταν, δοκίμαζε πολὺ συχνὰ τὶς ληστρικές ἐπιθέσεις τῶν κλεφτῶν. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ σπίτια τῆς εἶχαν μιὰ φρουριακὴ, ἀρχιτεκτονικὴ συγκρότηση. Πολύπλευρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ Μονὴ Ρεντίνης, μιὰ ὥρα περίπου νοτιοανατολικότερα τοῦ χωριοῦ, ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ Ἁγ. Βασιλείου Ἀγκύρας. Τὸ μοναστηριακὸ συγκρότημα εἶναι ἀρκετὰ εὐρύχωρο, μὲ πενήντα κελλιά, κὶ ὁ κεντρικὸς ναὸς τοῦ εἶναι ἀπὸ τοὺς ὠραιότερους τῆς περιοχῆς, ὀλάκερος τοιχογραφημένος καὶ μὲ θαυμάσιο, ξυλόγλυπτο τέμπλο. Στὴ Ρεντίνα καὶ τὴν περιφέρειά τῆς γίνηκαν πολλὲς αἱματηρὲς συγκρούσεις καὶ στὴ μεγάλη ἐπανάσταση τοῦ 21 καὶ στὶς κατοπινὲς θεσσαλικὲς ἀνταρσίες. Μὲ αὐτοκινητόδρομο πὸ ἔχει ἀφετηρία τὴν Καρδίτσα, ταξιδεύοντας δυτικὰ, φτάνουμε στὸ χωριὸ Μ η τ ρ ὀ π ο λ ι ς (κάτ. 1630, παλ. Παλιόκαστρο). Ἐδῶ βρισκόταν κτισμένη ἡ ὁμώνυμη σημαντικὴ πόλη τῆς Θεσσαλιώτιδας, κέντρο λατρείας τῆς Ἀφροδίτης, γνωστὴ ἀπὸ τοὺς ρωμαιομακεδονικοὺς πολέμους κὶ ἀπὸ τὸν Συνέδημο τοῦ Ἱεροκλέους, πὸ συντάχθηκε στὸν ΣΤ' μ.Χ. αἰῶνα. Ὁ δρόμος συνεχίζεται πρὸς τὴ Μονὴ Κορώνης, κτισμένη σὲ ὑψόμετρο 770 μ., μιὰ ἀπὸ τὶς πλουσιώτερες ἄλλοτε τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας. Γιὰ τοὺς φίλους τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἡ τοιχογράφηση τοῦ ναοῦ παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον. Κοντὰ στὶς ἄλλες παραστάσεις βλέπει κανεὶς ἐκφραστικὲς εἰκόνες τῶν ἀφιερωτῶν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ νέου κτίτορα τῆς Κορώνης Ἀνδρέα Μπούνου, καθὼς καὶ τοῦ κτίτορα τοῦ παρεκκλησιοῦ Ἀποστολάκη. Ἀσυνείθιστη εἶναι κὶ ἡ παράσταση τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μὲ στολὴ ἀνώτερου τιτλοῦχοῦ τῆς αὐλῆς. Ἡ τοιχογράφηση εἶναι ἔργο τοῦ μοναχοῦ Δανιήλ. Ἀπὸ κεῖ ἓνα παρακλάδι τοῦ δρόμου φέρνει τὸν ἐπισκέπτη στὸ χωριὸ Μ ε σ ε ν ι κ ὀ λ α (κάτ. 1018). Ἀνατολικά του σώζεται ἓνα μικρὸ παρεκκλήσι, ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τῆς Ζωοδόχου Πη-

γῆς, σὲ ρυθμὸ μονόκλιτου ἄθωνικοῦ τύπου. Κὶ ἐδῶ ἀνάμεσα στὶς τοιχογραφίες τοῦ ἔτους 1647, πὸ εἶναι ἔργα τοῦ ἱερομόναχου Σαμουήλ, μπορεῖ νὰ δῆ κανεὶς καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ κτίτορα Παν. Μορφέση. Δυὸ ὥρες νοτιοανατολικότερα τῆς Μ. Κορώνης καὶ σὲ ὑψόμετρο 600 μ., βρῖσκεται κτισμένη ἡ Μονὴ Πέτρας, ἀφιερωμένη στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, κατάκοσμη ἀπὸ τοιχογραφίες τοῦ 17-18ου αἰῶνα· οἱ περισσότερες εἶναι ἔργα τοῦ ζωγράφου Κωνσταντίνου. Ἀπὸ τὴ Μονὴ Κορώνης ὁ δρόμος συνεχίζεται δυτικὰ πρὸς τὴν κοινότητα Ν ε ρ ἄ ῖ δ α ς, πὸ τὴν ἀποτελοῦν τρεῖς συνοικισμοί: ἡ Νεράϊδα, τὰ Καλύβια κὶ ἡ Μπεζούλα. Ἡ Νεράϊδα εἶναι κτισμένη σὲ ὑψόμετρο 1050 μ. καὶ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα θέρετρα τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας. Δυτικὰ μας ὑψώνονται τὰ φημισμένα βουνὰ τῶν Ἀγράφων, δυσκολοπάτητα καὶ πολύπτυχα, πὸ δέθηκαν στενὰ μὲ τοὺς ἀγῶνες τῶν κλεφταρματολῶν κὶ ἐξυμνήθηκαν σὲ πολλὰ, ἥρωικὰ τραγούδια ἀπὸ τὴ δημοτικὴ μουσα. Ἐδῶ ἔδρασαν καὶ ντύθηκαν μὲ τὸ παραμυθένιο μαγνάδι τοῦ θρύλου καὶ τῆς ἠρωϊκῆς παράδοσης ὄνομαστοὶ ὄπλαρχηγοὶ ὅπως: τὸ Μικρὸ Χορμόπουλο, ὁ Ἄγγελος Σουμήλας, ὁ Πάνος Μεϊντάνης, ὁ Δῆμος Μπουκουβάλας, ὁ Σταθῆς Γεροδήμος, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Ράγκος κ.ἄ. Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας οἱ κάτοικοι τῶν ἀγραφιώτικων χωριῶν ἦσαν κατοχυρωμένοι μὲ σουλτανικὰ προνόμια κὶ ἀστυθσίες. Ξενιτεύονταν κὶ ἐμπορευόνταν σ' ὄλο τὸ χῶρο τῆς Βαλκανικῆς, πλοῦτιζαν καὶ, παλινοστῶντας, εὐεργετοῦσαν μὲ κοινωφελῆ ἔργα τὰ χωριά τους, μὲ σχολεῖα καὶ πλουσιοστολισμένες ἐκκλησίες. Αὐτοκινητόδρομος ἀπὸ τὴν Καρδίτσα μᾶς φέρνει στὸ μεγαλοχώρι Φ α ν ἄ ρ ι (κάτ. 1845). Οἱ ἀρχαιολόγοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἐδῶ ἦταν κτισμένη ἡ προθεσσαλικὴ πόλη Ἰθώμη, πὸ στὸν Ὅμηρο ἀναφέρεται μὲ τὸ ἐπίθετο «κλωμακόεσσα=βραχώδης». Οἱ ἀρχαιότατοι ἑλληνικοὶ θρύλοι ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ἔλαβαν μέρος στὸν Τρωϊκὸ πόλεμο. Στὸ μεσαίωνα ἀναφέρεται ὡς Φανάρι, μ' ἔδρα ἐπισκόπου. Στὰ ὄψιμα βυζαντινὰ χρόνια ἦταν ἰδιοκτησία τοῦ ἄρχοντα Μιχαὴλ Γαβριηλόπουλου καὶ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, μαζί μὲ τὰ κοντινὰ χωριά Κ α ν ἄ λ ι α (κάτ. 1579) καὶ Μ α γ ο υ λ ῖ τ σ α (κάτ. 1075), τσιφλίκι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ὁ δρόμος προχωρεῖ πρὸς τὸ Μ α υ ρ ο μ ἄ τ ι (κάτ. 2065), τσιφλίκι κὶ αὐτὸ τοῦ Ἀλῆ στὶς ἀρχές

Τὸ φράγμα τῆς τεχνητῆς λίμνης τοῦ Ταυρωποῦ.

τοῦ ΙΘ' αἰώνα. Πάνω ἀπὸ τὸ Μαυρομάτι, στὴν πετρόσπαρτη πλαγιά καὶ μέσα σὲ μιὰ μικρὴ σπηλιά, ἡ παράδοση λέει ὅτι μιὰ κατατρεγμένη καλόγρια γέννησε τὸν Στρατάρχη τῆς Ρούμελης Γεώργιο Καραϊσκάκη. Στὰ 1929 τοποθετήθηκε ἐκεῖ μιὰ ἀναμνηστικὴ ἐπιγραφή. Δυτικώτερα βρίσκεται ἡ κωμόπολη Μουζάκι (κάτ. 2945) ἔδρα Δήμου, Ἐπιθεωρήσεως Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως καὶ ἄλλων δημοσίων ὑπηρεσιῶν, μὲ ἑξατάξιο Γυμνάσιο. Στὴν κατοχὴ πυρπολήθηκε ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τοὺς Γερμανοϊταλοὺς. Τὸ Μουζάκι εἶναι τὸ οἰκονομικὸ, ἀστυνομικὸ καὶ δικαστικὸ κέντρο μιᾶς μεγάλης περιοχῆς ἀπὸ πενήντα περίπου χωριά, πὺ εἶναι σπαρμένα στὴν ἐκτεταμένη, ὄρεινὴ περιοχή πὺ ἀπλώνεται δυτικὰ καὶ φτάνει ὡς τὰ σύνορα τοῦ Νομοῦ Ἄρτης. Κάθε Σάββατο γίνεται στὴν κωμόπολη ἐμποροπανηγύρη, ὅπου πουλοῦν τὰ προϊόντα τους οἱ ὀ-

ρεινοὶ καὶ καμπίσιοι κάτοικοι τῆς περιοχῆς. Ἐξω ἀπὸ τὸ Μουζάκι βρίσκεται τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, γνωστότερο μὲ τὴν προσωνομία: «Μονὴ Καραϊσκάκη». Τὸ καθολικὸ του εἶναι κομψότατο κι ὁ ἀρχιτεκτονικὸς του τύπος παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον. Οἱ τοιχογραφίες του χάλασαν στὸ περισσότερο μέρος τους ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Ἄλλα μοναστήρια τῆς περιοχῆς εἶναι ἡ Μονὴ Σπηλιάς σὲ ὑψόμετρο 750 μ. στὴν κτηματικὴ περιφέρεια τῶν Κομπουριανῶν (κάτ. 413), ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὅπου γίνεται ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα πανηγύρια τῆς περιοχῆς. Οἱ ἀξιόλογες τοιχογραφίες της εἶναι ἔργο τοῦ ζωγράφου Θεόδωρου. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζουν καὶ τὰ μοναστήρια: Γενέσιον τῆς Θεοτόκου Κοστή, τῆς Μπουκοβίτσας καὶ τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου Βλασίου.

Τεχνητὴ λίμνη τοῦ Ταυρωποῦ: Τὸ φράγμα.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ι. ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΣ

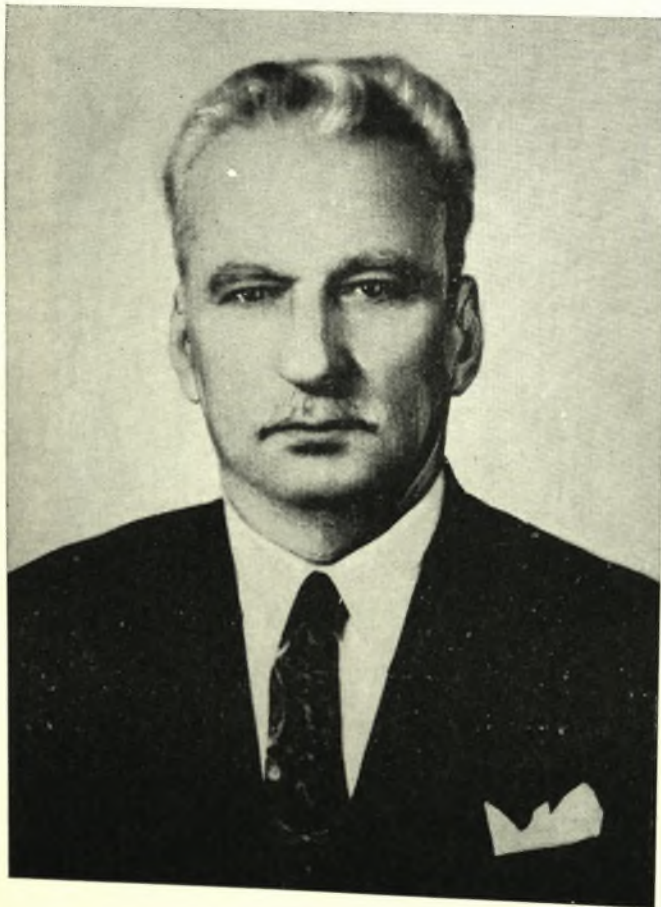
Έγεννήθη εις Σκιάθον τῷ 1900. Παρηκολούθησε κατ' ἀρχάς ἐπὶ διετίαν Νομικά, εἰσελθὼν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Σχολὴν Ἐδελπίδων, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεφοίτησεν τὸ 1922. Ἐφοίτησεν ὡσαύτως εἰς τὰς Σχολὰς Ἀνωτέραν Πολέμου καὶ Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Συμμετέσχεν εἰς τοὺς πολέμους 1922, 1940-41, ὡς καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως καὶ τοῦ ἀντισυμμοριακοῦ ἀγῶνος. Διετέλεσε Διοικητὴς τῆς 31ης Ταξιαρχίας (1949-50), Ἐπιτελάρχης Γ' Σώματος Στρατοῦ μετὸν βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου καὶ ταξιάρχου (1950-52), Ὑποδιοικητῆς ΙΧ Μερραρχίας (1952), Διοικητῆς Α.Σ.Π. μετὸν βαθμὸν τοῦ ταξιάρχου καὶ ὑποστράτηγου, (1953-54), Διοικητῆς Χ Μερραρχίας ὡς ὑποστράτηγος (1955-56), Διοικητῆς Γ' Σώματος Στρατοῦ (1956), Β' Ὑπαρχηγὸς τοῦ Γ.Ε.Σ. (1956-57), Διοικητῆς Β' Σώματος Στρατοῦ (1957-58), Α' Ὑπαρχηγὸς τοῦ Γ.Ε.Σ. (1958-59), Διοικητῆς τῆς 1ης Στρατιάς (1959), ἀπὸ δὲ τοῦ 1959 Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης (Γ.Ε.ΕΘ. Α.) καὶ μέχρι τῆς παραίτησέας του, κατόπιν τῆς ἀναμίξεώς του εἰς τὴν πολιτικὴν.

Κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῶν ἐτῶν 1963 καὶ 1964 ἐξελέγη Βουλευτὴς Μαγνησίας, ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ κόμματος τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἐνώσεως (ΕΡΕ).

Λόγω τῶν ἐξαιρετικῶν του ὑπηρεσιῶν ἔτυχε πλείστων τιμητικῶν διακρίσεων: Χρυσὸν ἀριστεῖον ἀνδρείας (δύς), Ἀνωτέρου Ταξιάρχου τοῦ Φοίνικος μετὰ καὶ ἄνευ ξιφῶν, Ταξιάρχου Γεωργίου Α' μετὰ ξιφῶν, Πολεμικοῦ Σταυροῦ Β' Τάξεως, μεταλλίου ἐξαιρέτων πράξεων, μεταλλίου στρατιωτικῆς ἀξίας Α' Τάξεως, προσέτι δὲ καὶ τοῦ Μεγαλοσταυροῦ Αἰγύπτου, τῶν παρασήμων Ἀνεξαρτησίας Α' Τάξεως (Λιβύης) καὶ στρατ. Ἀξίας Δ' Τάξεως (Γιουγκοσλ.).

ΔΙΚΑΣΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑΙ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ι. ΣΚΡΕΚΑΣ

Ἀντεισαγγελεὺς Ἐφετῶν, Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης. Ἐγεννήθη ἐν Μεγάρῃ τῆς Ἐπαρχίας Τρικάλων κατὰ τὸ ἔτος 1899. Τὰς ἐγκυκλίους του σπουδὰς ἐπεράτωσεν ἐν Τρικάλαις, μετὰ δὲ τὴν ἀποφοίτησίν του ἐκ τοῦ αὐτοῦ Γυμνασίου, ἐνεγράφη εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου, ἐκ τῆς ὁποίας ἔλαβε τὸ πτυχίον του. Κατόπιν διορίσθη δικηγόρος παρὰ τῷ Πρωτοδικεῖῳ Τρικάλων, ἤσκησε δὲ παρ' αὐτῷ τὴν δικηγορίαν ἐπὶ ἑπταετίαν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1926 μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1933. Ἐν συνεχείᾳ μετεπήδησεν εἰς τὸ δικαστικὸν σῶμα διορισθεὶς Εἰρηνοδίκης. Μετὰ διετίαν (1935) διορίσθη, κατόπιν ἐπιτυχίας του εἰς τὸν σχετικὸν διαγωνισμόν, Ἀντεισαγγελεὺς Πρωτοδικῶν, προαχθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1940 εἰς Εἰσαγγελεῖα Πρωτοδικῶν καὶ κατὰ τὸ 1951 εἰς Ἀντεισαγγελεῖα Ἐφετῶν. Ὡς Εἰσαγγελεὺς τῆς ἔδρας, ἰδίως ἐνώπιον τῶν κακουργιοδικείων, ἐχειρίσθη πλείστας σοβαρὰς ὑποθέσεις μετ' ἐξαιρετικῆς συναισθήσεως εὐθύνης καὶ προσηλώσεως εἰς τὸ καθῆκον, ἐπιδεικνύων συνάμα ἄριτον ἐπιστημονικὸν ἐξοπλισμόν καὶ ὑψηλὸν ἦθος.

Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου 1963 ἀνέλαβεν καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης.

Διὰ τὰς παρασχεθείσας παρ' αὐτοῦ πολλαπλᾶς καὶ ἐξαιρέτους πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίας κατὰ τὴν θλιβεράν περίοδον ὑπηρεσίας κατὰ τὴν θλιβεράν περίοδον τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ ἀγῶνος, ἀπενεμήθη αὐτῷ τὸ μετάλλιον ἐξαιρέτων Πράξεων. Ἐξ ἄλλου, ἐτιμήθη οὐτως καὶ διὰ τοῦ παρασήμου τοῦ Σταυροῦ τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ Βασιλικοῦ Τάγματος τοῦ Φοίνικος.

Συνεισέφερε προθύμως διὰ τὴν ἑκδοσίν τοῦ παρόντος τόμου.

ΘΩΜΑΣ Δ. ΧΑΤΖΙΣΚΟΣ

Ἀντεισαγγελεὺς Ἐφετῶν, Προϊστάμενος τῆς Εἰσαγγελίας Πρωτοδικῶν Ἀθηνῶν.

Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ματαράγκαν τοῦ τ. Δήμου Τιτανίου τοῦ Νομοῦ Καρδίτσας κατὰ τὸ ἔτος 1904 ἐκ πατρὸς γεωργοκτηματίου.

Μετὰ τὰς ἐγκυκλίους τοῦ σπουδᾶς ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ τοῦ πατρίδι, ἐνεγράφη εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, λαβὼν ἐξ αὐτῆς τὸ πτυχίον του.

Εἰσηλθεν εἰς τὸν Εἰσαγγελικὸν κλάδον κατόπιν διαγωνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1935 καὶ ὑπρέτησεν ὑπὸ τὸν βαθμὸν τοῦ Ἀντεισαγγελέως Πρωτοδικῶν εἰς τὰς πόλεις τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Πειραιῶς.

Προήχθη εἰς Εἰσαγγελέα Πρωτοδικῶν κατ' Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1940. Ὑπὸ τὸν βαθμὸν δὲ τοῦτον, ὑπρέτησεν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ξάνθης, Κεφαλληνίας, Λαμίας, Βεροίας καὶ Ἡρακλείου Κρήτης. Τὸν Νοέμβριον τοῦ Ἀντεισαγγελέως Ἐφετῶν καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ Ναύπλιον. Ἐκεῖθεν μετετέθη εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν Μάρτιον τοῦ 1956, ἐνθα ἔκτοτε ὑπηρετεῖ. Καθ' ὅλην τὴν Εἰσαγγελικὴν αὐτοῦ σταδιοδρομίαν, ἐπέδειξεν ζῆλον καὶ προσήλωσιν εἰς τὸ καθήκον συνελπικουμένων τῶν ἀρετῶν του τούτων καὶ ὑπὸ ἀρτίας ἐπιστημονικῆς καταρτίσεως.

Κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1962 ἀνετέθη εἰς αὐτόν, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστικοῦ Συμβουλίου, ἡ Διεύθυνσις τῆς Εἰσαγγελίας Πρωτοδικῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τὰς ἐξαιρέτους αὐτοῦ ὑπηρεσίας, ἐτιμήθη διὰ τοῦ παρασήμου τοῦ Σταυροῦ τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ Φοίνικος.

Ἐνίσχυσεν ἠθικῶς τὸ πολυσχιδῆς ἔργον τῆς Ἐταιρείας μας.

ΘΕΣΣΑΛΙΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΘ. ΓΟΥΛΑΣ

Ἐγεννήθη εἰς Καρδίτσαν τῷ 1894. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν Εὐελπίδων, ἐξ ἧς ἀποφοίτησεν τῷ 1916. Μετέσχε τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐπιχειρήσεων (1917-18) καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ ἐτραυματίσθη.

Κατὰ τὰ ἔτη 1929-1931 ἐφοίτησεν εἰς τὴν Ἀνωτάτην Σχολὴν Πολέμου καὶ μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν του διωρίσθη Ἐπιτελάρχης τῆς XI Μεραρχίας Θεσσαλονίκης. Ἐν συνεχείᾳ διετέλεσε Διοικητὴς τοῦ 30οῦ Συντάγματος Πεζικοῦ, προαχθεὶς εἰς Συνταγματάρχην τῷ 1938. Κατὰ τὸν Ἑλληνοϊταλικὸν πόλεμον ἔλαβε μέρος ὡς Διοικητὴς τοῦ ἄνω Συντάγματος, ἐν συνεχείᾳ δὲ τοῦ 44ου Συντάγματος Κρητῶν. Κατὰ τὴν κατοχὴν κατέφυγεν εἰς Μ. Ἀνατολήν, μετὰ δὲ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς Ἑλλάδα ἀνέλαβε τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐκπαίδευσιν τῆς 31ης Ταξιαρχίας μέ ἔδραν τὴν Ἀλεξανδρούπολιν. Τὸ 1946 διωρίσθη Ἀρχηγὸς τοῦ ὄπλου τοῦ πεζικοῦ παρὰ τῷ Γ.Ε.Σ., προαχθεὶς ἀκολούθως εἰς Ὑποστράτηγον.

Κατὰ τὸ 1949 συμμετέσχεν εἰς τὰς ἐκκαθαριστικὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν κομμουνιστοσυμμοριτῶν τῆς περιοχῆς Ρούμελης. Κηρυχθέντος δὲ τοῦ στρατιωτικοῦ Νόμου κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1948, διωρίσθη Στρατ. Διοικητὴς Ἀθηνῶν, ἀκολούθως δὲ ἀνέλαβε τὴν Διοίκησιν τῆς I Μεραρχίας.

Τέλος ἐτοποθετήθη ὡς Διοικητὴς τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων (1949 Ἀπρίλ.), παραμείνας εἰς τὴν θέσιν ταύτην μέχρι τῆς ἀποστρατεύσεώς του (1950).

Λόγῳ τῆς λαμπρᾶς πολεμικῆς του δράσεως καὶ τῶν ἐξαιρέτων πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσιῶν του ἔτυχε πλείστων τιμητικῶν διακρίσεων διὰ τὰς παρ' αὐτοῦ παρασχεθείσας τῇ πατρίδι ἐξαιρέτους ὑπηρεσίας.

Τό ἐν Βερολίῳ συνέδριον τῶν Μεγάλων Δυνάμεων (1878), κατὰ τὸ ὅποιον συνεζητήθη τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα.

Ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία, Πρωθυπουργοῦντος τοῦ Χαρ. Τρικούπη, ἐψήφισε τὸν ἐπικυρωτικὸν Νόμον ΠΛΖ

